

KONSTITUSIÓÑ POLITIKAJ TYI LI ESTARUS
UNIRUS MEJIKANUS

CONSTITUCIÓN POLÍTICA
DE LOS
ESTADOS UNIDOS MEXICANOS

EN CH'OL DE TABASCO

DATOS GENERALES SOBRE LA TRADUCCIÓN DE LA CONSTITUCIÓN
POLÍTICA DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS AL CH'OL

KONSTITUSIÓÑ POLITIKAJ TYI LI ESTARUS UNIRUS MEJIKANUS

Traducción realizada con la colaboración de la Universidad Intercultural del estado de Tabasco (UIET) -Instituto Nacional de Lenguas Indígenas, el documento cuenta con las reformas a la CPEUM realizadas hasta el 14 de julio de 2011.

El equipo de traductores está conformado por profesores y estudiantes egresados de la carrera de Lenguas y Cultura de la UIET.

Coordinadores:

Pedro Pérez Luciano

Rector de la Universidad Intercultural del Estado de Tabasco

Nalyndesirette Chablé Gerónimo

Coordinadora del CEILE

Ulises Contreras Castillo

C.P.A. de la Licenciatura en Desarrollo Turístico

Equipo de traducción:

Agustín Pérez Pérez

Alonso López Pérez

Arnulfo Encino Gómez

David Ramírez Vázquez

Delmira Gómez Cruz

Elizabeth Gómez Gómez

Freddy López Vázquez

Gerardin Jiménez Martínez

José Alfredo Hernández Hernández

Leyva Cruz Cruz

Neptali López Vázquez

Orbelín Hernández Cruz

Equipo de asesores

Docentes:

Eliseo Martínez Pérez

Guadalupe García Euán
Jorge Castellano de la Fuente
Juan Carlos Tafoya Tafoya
Nicolás Arcos López
Roberto Amós Vargas Cruz
Ulises Contreras Castillo
INVESTIGACIÓN
Manuel Omar Cruz Gutiérrez

Consultores vinculados con las comunidades indígenas

Cristóbal Aguilar Gómez
Ulises Solís García
Presidente Municipal de Tacotalpa, Tabasco
Javier Curiel González
Secretario de la Presidencia Municipal de Tacotalpa, Tabasco
Ángel Martínez Hernández
Coordinador de Delegados del Municipio de Tacotalpa, Tabasco
Marcelino Ocaña Sánchez
Delegado del Poblado Oxolotán, Tacotalpa
Próspero Vázquez Méndez
Col. Tomás Garrido, Tacotalpa, Tabasco
Crisóforo Pérez Vázquez
Col. Pomoquita
Hernán Gómez Gómez
Col. Buenos Aires
Hermelindo Torres Cruz
Ej. Cuitlahuac;
Calixto Gómez Martínez
Col. Nueva Esperanza
Mario Cruz Martínez
Ej. Madero Ira. Sección
Lucido Lennin Hernández Gómez
Ej. Cuviac
Encarnación Sánchez Sánchez
Ejido Mexiquito
Ricardo Mendoza Cruz
Col. Buena Vista
Claudio Pérez Gómez
Ej. Caridad Guerrero

Tomás Martínez Cruz
Ejido Noypac
Román Ramírez López
Ejido Barreal Cuauhtémoc
Santiago Juárez López
Ejido Libertad
Rosario Méndez Vázquez
Ejido Madero 2da. Sección
Roberto López López
Ejido Guayal
Antonio Pérez Hernández
Ejido Agua Blanca
Isidro Hernández Martínez
Ejido Pasamonos
Filiberto Jiménez López
Poblado Puxcatán
Gregorio Gómez López
Ejido Raya Zaragoza
Clemente Sánchez Aguilar
Ejido Pomoca
Bolivar Sánchez Aguilar
Ejido Yajalón Rio Seco
Felipe Ordóñez Díaz
Ejido Arroyo Seco Miraflores
José Luis Hernández López
Ejido Carlos A. Madrazo
Marcelino Martínez Pérez
Colonia Nueva Reforma
Concepción Gómez Vázquez
Ejido Cerro Blanco 4ta. Sección

KONSTITUSIÓÑ POLITIKAJ TYI LI ESTARUS
UNIRUS MEJIKANUS

CONSTITUCIÓN POLÍTICA
DE LOS
ESTADOS UNIDOS MEXICANOS

EN CH'OL DE TABASCO

342.M03701

M611c

2012

México. Constitución

Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos : En lengua ch'ol de Tabasco = Konstitusióñ politikaj tyi li Estarus Unirus Mejikanus / coordinadores Pedro Pérez Luciano, Nalyndesirette Chablé Gerónimo y Ulises Contreras Castillo; traductores Agustín Pérez Pérez... [et. al]. -- México : Universidad Intercultural del Estado de Tabasco : INALI, 2012.

218 p.: tablas

ISBN 978-607-7538-67-7

Incluye glosario de términos jurídicos

1. Familia Maya –México – Leyes y legislación 2. ch'ol (Agrupación lingüística) –México – Leyes y legislación

3. México. Constitución – Traducciones al ch'ol de Tabasco (Idioma) 4. México – Derecho constitucional

De acuerdo con el *Catálogo de las lenguas indígenas nacionales: variantes lingüísticas de México con sus autodenominaciones y referencias geoestadísticas*, publicado en el *Diario Oficial de la Federación* el 14 de enero de 2008, los textos incluidos en la presente publicación corresponden al ch'ol de Tabasco.

Esta edición y sus características son propiedad del

D.R. © 2012 Instituto Nacional de Lenguas Indígenas

Privada de Relox 16-A, 5° Piso, Col. Chimalistac,

Del. Álvaro Obregón, México, D.F., C.P. 01070

Tel. (55) 5004 2100

www.inali.gob.mx

Diseño editorial, formación y diagramación:

Comercializadora NUPS S.A. de C.V.

Río Tíber núm. 100, Colonia Cuauhtémoc, Delegación Cuauhtémoc,

C.P. 06500, México, D.F.

e-mail: contacto@nups.com.mx

ISBN 978-607-7538-67-7

Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento, comprendidos la reprografía y el tratamiento informático, la fotocopia o la grabación, sin la autorización por escrito de los titulares de los derechos de esta edición.

Ejemplar de cortesía, prohibida su venta

Impreso en México

Presentación

La Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos es uno de nuestros máximos símbolos de unidad nacional, es la ley fundamental que en esencia recoge los principios y mecanismos de organización del Estado mexicano, así como los derechos y deberes de los ciudadanos mexicanos. Como ley suprema de la nación, y fundamento del resto de la legislación, es una declaración de principios que recoge los ideales y las aspiraciones de la sociedad nacional.

El 11 de junio de 2011, entró en vigor la reforma constitucional en materia de derechos humanos, que eleva los derechos humanos a rango constitucional, misma que modifica los artículos 1, 3, 11, 15, 18, 29, 33, 89, 97, 102 y 105. Esta reforma reconoce la progresividad de los derechos humanos, mediante la expresión clara del principio pro persona como rector de la interpretación y aplicación de las normas jurídicas, así como la obligatoriedad de vincular los tratados internacionales firmados por el Estado mexicano.

En virtud de dicha reforma, la Constitución incide de manera sustantiva en las instituciones del Estado, para quienes estipula de manera clara la obligación de reconocer, proteger, respetar y garantizar los derechos fundamentales de la ciudadanía a favor de la justicia y el mejoramiento de las condiciones de vida de la sociedad mexicana.

En este sentido, el Capítulo Primero de la Constitución —que incluye los artículos 1° al 30—, contiene los derechos humanos que protegen a todos los mexicanos, los cuales no pueden ser restringidos ni suspendidos, sino en los casos y condiciones especiales dispuestos también en la Carta Magna. De tal manera que, el artículo 1° establece que están prohibidas la esclavitud y la discriminación por motivos étnicos, de género, de edad, por capacidades diferentes o por condición social, entre otros y el artículo 2° señala los derechos reconocidos a los pueblos indígenas en dos apartados: en el apartado “A” que reconocen los derechos colectivos de los pueblos y comunidades indígenas a la libre determinación y autonomía, y el apartado “B” que contiene las obligaciones de la Federación, los estados y los municipios para garantizar la vigencia de derechos de las personas indígenas y el desarrollo integral de sus pueblos y comunidades con su participación.

El reconocimiento de los derechos lingüísticos plasmados en la Constitución y en la Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas, hace necesario difundir entre la población hablante de idiomas nacionales el documento más importante de legislación nacional en su lengua materna para impulsar el conocimiento y la valoración de las

lenguas indígenas nacionales, fomentando la lectura y escritura de las mismas.

Por tal motivo, el Instituto Nacional de Lenguas Indígenas, como institución del gobierno federal y rectora de las políticas lingüísticas, pone a su disposición la segunda edición de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos en lenguas indígenas, proyecto que se logró gracias al apoyo invaluable de la Universidad de Sonora, la Universidad Intercultural de Tabasco, la Unión Nacional de Traductores Indígenas y la Coordinadora Estatal de la Tarahumara, las cuales cuentan con especialistas en el campo de la traducción, lo que permite obtener un documento apegado a las características gramaticales, semánticas y culturales propias de cada una de las lenguas indígenas.

Este proyecto intenta ser una muestra representativa de las lenguas indígenas habladas en nuestro país y un parámetro general sobre la diversidad lingüística y cultural de México. El fruto de este arduo trabajo de planeación, análisis y consenso con los hablantes de idiomas nacionales son las once traducciones de la Carta Magna —así como los respectivos glosarios jurídicos realizados para el mejor término de los trabajos—, en las variantes lingüísticas ch'ol de Tabasco, chontal de Tabasco, mayo, mixteco del oeste de la costa, pima del norte, seri, tarahumara del norte, tepehuano del norte, yaqui, zapoteco de la planicie costera y zoque del centro, las cuales representan cinco de las once familias lingüísticas que se hablan en nuestro país.

Mtro. Javier López Sánchez

Director General

Instituto Nacional de Lenguas Indígenas

Traducción de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos (CPEUM) a lenguas indígenas

Objetivos

El Instituto Nacional de Lenguas Indígenas, en su facultad de articular políticas lingüísticas en materia de lenguas indígenas, ha implementado estrategias que tienen como objetivo difundir entre la población hablante de idiomas nacionales, los derechos y obligaciones que confiere la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos (CPEUM), la Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas (LGDLPI) y los tratados internacionales en la materia, con la finalidad de impulsar el ejercicio de los derechos lingüísticos, estimulando a la población indígena a utilizar su lengua materna en los espacios institucionales, socioculturales y en los medios de comunicación masivos. Todo ello dentro de un marco donde se valora el multilingüismo de México como patrimonio cultural de la humanidad.

Este proyecto responde a diversos objetivos planteados en el Programa de Revitalización, Fortalecimiento y Desarrollo de las Lenguas Indígenas Nacionales 2008-2012 (PINALI), un ejemplo de ello es el eje rector III *La igualdad de oportunidades en un marco multicultural y multilingüe*, el cual incide en la atención gubernamental con pertinencia lingüística y cultural que se inserta en el reconocimiento del Estado de los idiomas indígenas y de la Lengua de Señas Mexicana con la misma validez que el español.

Por lo tanto, la traducción de nuestra Carta Magna a lenguas nacionales es un reflejo inicial de la obligatoriedad de difundir los ordenamientos jurídicos a las comunidades indígenas en sus lenguas maternas.

El eje rector II *El enfoque del multilingüismo, complementado con el enfoque intercultural*, está orientado a incentivar el uso de las lenguas nacionales en todas sus formas y ámbitos, con el propósito de reconocer, valorar y fortalecer la realidad multicultural y multilingüe del país.

El uso de las lenguas indígenas en contextos que van más allá del ámbito cotidiano y/o de su cultura tradicional, como las traducciones que ahora se presentan, les otorga un reconocimiento y un valor equivalente al del español, lo que abre la posibilidad de aumentar su funcionalidad.

La utilización de las lenguas nacionales como instrumento de expresión, en este caso legal o judicial, permite, por un lado, su desarrollo y ampliación de su repertorio de términos especializados; y por otro, actualizar y equilibrar las lenguas indígenas frente al español, orientándolas a recuperar su funcionalidad en contextos públicos.

El proyecto

Para la materialización de la traducción de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos (CPEUM), el Instituto Nacional de Lenguas (INALI) convocó a instituciones que cuentan con estudiantes y trabajadores bilingües calificados. La participación activa de la Universidad de Sonora (UNISON), Universidad Intercultural del Estado de Tabasco (UIET), Unión Nacional de Traductores Indígenas, A.C. (UNTI) y la Coordinación Estatal de la Tarahumara (C.E.T.), que cuentan con una amplia experiencia en el campo de la traducción, permitió obtener 11 traducciones en diferentes variantes lingüísticas, las cuales representan a cinco de las once familias lingüísticas que se hablan en nuestro país.

En el caso de la universidad intercultural se formaron grupos de estudiantes bilingües que, dirigidos por sus maestros, iniciaron un proceso que permitió, por un lado, la obtención de la experiencia en el campo de la traducción y, por otro, el incentivo para realizar trabajos en su lengua materna.

Aunque la metodología de trabajo fue diversa, siempre se procuró la reflexión colectiva de los traductores y la participación activa de los mismos, lo cual fue fundamental para el trabajo de producción de glosarios jurídicos que facilitan la interpretación del texto en español.

Debido a que la traducción de textos jurídicos en idiomas indígenas es relativamente reciente, y muchas lenguas no cuentan todavía con diccionarios, vocabularios y glosarios especializados, fue necesario generar un espacio de construcción colectiva de instrumentos que facilitarían la labor de la traducción, así como las herramientas teórico-metodológicas pertinentes para la comprensión de estos textos por parte de los connacionales hablantes de alguna lengua indígena.

Tomando en cuenta que toda traducción debe contar con el consenso de los hablantes de la lengua objetivo, especialmente por la gran cantidad de conceptos que requieren de un proceso de apropiación, la traducción todavía no ha finalizado. Como último escalón sometemos los textos estimados perfectibles a la consideración de los hablantes de idiomas indígenas nacionales para que en pleno ejercicio de sus derechos lingüísticos, participen en la mejora, perfección y enriquecimiento de la versión de la Carta Magna que hoy se publica.

Es preciso señalar que algunas variantes lingüísticas que aquí se presentan pueden mostrar diferencias en sus grafías al comparar estas traducciones con otros escritos. Lo anterior se debe a que las lenguas indígenas nacionales se encuentran en proceso de normalización y será en un futuro

no muy lejano que las comunidades cuenten con un sistema de escritura consensuado.

El siguiente cuadro presenta las diversas traducciones de la CPEUM en las variantes lingüísticas disponibles así como las instituciones que realizaron el trabajo de traducción.

Cuadro de variantes		
<i>Familia lingüística</i>	<i>Variante lingüística</i>	<i>Institución</i>
maya	ch'ol de Tabasco	Universidad Intercultural del Estado de Tabasco (UIET)
	chontal de Tabasco	
oto-mangue	mixteco del oeste de la costa	Unión Nacional de Traductores Indígenas, A.C. (UNTI)
	zapoteco de la planicie costera	
yuto-nahua	pima del norte	Coordinación Estatal de la Tarahumara (C.E.T.)
	tarahumara del norte	
	tepehuano del norte	
	yaqui	Universidad de Sonora (UNISON)
mayo		
seri	seri	
mixe-zoque	zoque del norte alto	Universidad Intercultural del Estado de Tabasco (UIET)

KONSTITUSIÓÑ POLITIKAJ TYI LI ESTARUS UNIRUS MEJIKANUS

Li Konstitusióñ alálixbä tyi li Liariu Opisial tyi li pererasiõñ
li 5 tyi pebreru tyi 1917.

Ty'añ kuxulbä

Wi'ilbä repormaj tsa'bä isu'bäyo' tyi DOF 14-07-2011.

Notaj: Jiñi repormaj yik'oty tsa'bä iwi'il yotsabeyo' ili li artikulo 94, parrapoj septimuj, oktubuj, nobenuj yik'oty lesimuj; jiñi artikuloj 103 yik'oty 104 je'el li artikulo 107, parrapoj tyejchibalbä; praksiones 1 yik'oty II insisuj a) jiñi tyi praksiõñ III; praksiõñ IV, V,VI ili VII; insisuj a) tyi li praksiõñ VIII; praksioñes IX, X, XI, XIII, XVI, ili XVII je'el li praksiõñ XIV tyi yäpäyo'; su'bälbä ya' tyi Liariu Opisial tyi Pererasiõñ tyi li 6 li juñioj tyi 2011, muk'bi iyochel tyi k'äjñel tyi 4 li oktubrej ili mismu ja'bil.

Jiñi C. Naxañ yumäl jiñi ejersituj konstitusionalistaj, mi ye'tyelañ jiñi poler ejekutibu tyi li Nasiõñ, ili yoroel mi k'añ ibä cha'añ ña'tyañmalej jiñ ili lekretuj:

BENUSTIANO KARRANSA, Naxañ yumäl jiñi Ejersituj Konstitusionalistaj, mi Ye'tyelañ jiñi Poler Ejekutibuj tyi li Estarus Unirus Mejikanus, mik su'beñety-laj:

Jiñi li Konkresu konstituyentej much'kibil wä' tyi kaxlañ lum tyi 1ffl. Jiñi lisebrey tyi 1916, tyi aj weñ uts'aty jiñi lekretu tyi konbokatoria tyi 19 li septiembrey tyi mismu ja'bil, pätyälbä tyi li Naxañ Jepaturaj, che' bajche' mi yäle', ya' ba' ts'ijbäbil tyi artikulo 4ffl. Jiñi k'extyibilbä tyi 14 icha'añ ili uj tyi meleyo' jiñi lekretuj tyi 12 jiñi lisebrey tyi 1914, ak'älbä tyi H. Berakrus, otsubil jiñi plan li Wualalupe, tyi 26 jiñi Marsoj tyi 1913, weñ uts'aty tyi k'ajtyi li wäbä mi yäl:

KONSTITUSIÓÑ POLÍTICA TYI LI ESTARUS UNIRUS MEJIKANUS,
TYI REPORMAJ TYI LI 5 TYI PEBRERU TYI 1857.

JUÑCHAJP TS'IJB

Jump'ej Kapitulo

Tyi li Lerechus Umanus yik'otyle Ikarantías

Jump'ej Artikulo (Artukulo 1). Wá' tyi Estarus Unirus Mejikanus tyi ipejtyelex kixtyañujó' mi' mejlel ityajo' ityijikñiyel mu'bä yäk' ili konstitusioñ, mach mej tyi mujkel yik'oty tyi lajmisäntyel, che' bajche' mi yäl iliyi tsi'jbubilbä.

Ya' ba' mi k'ejlejmaj jiñi cha'ambä Lerechus Umanus mi' na'tyantyemaj bajche' mi' yäl wä' tyi Konstitusioñ yik'oty jiñi ty'añ yañtyakbä lum mi' yä'bentyelo' tyi' pejtyej k'iñ li kixtyañujó' ñuk ikotyäntyelo'.

Tyi pejtyelej x-e'tyel, año' tyi tyojlej, añ tyi wentaj mi yäk'o' tyi kãñol, kãxbiñtyel, kãñätyañtyel yik'oty mi yä'beñtye ilerechus umanus tyi jiñi mu'bä ipäs baje' yom lak cha'añ tyi laj pejtyelej, motyoñ ye'elbä, motyoñ kotyañlakbä, ma'añ mi ty'oxlakbä yik'oty bajche' mi tyoj-añlakmaj. Añ tyi tyojlej jiñi Estarus mi yäk tyi kãñol, k'ajtyiñtyejmaj tyi ak'beñtyel imulil yik'oty mi tyoj jiñi mulil tyi kaj jiñi lerechus umanus, che' baje' mi yäl ya' tyi tsätsbä ty'añ.

Mach tyok'ej imajtyañ kãñetyo' wä'i tyi Estarus Unirus. Jiñi aj toñelo' tyälemo'bä tyi yañi lum mu'bä iyochelo' wä' tyi lak lum Mejiku, mi tyajo', ma'añ mi ityäläñtyelo' yik'oty mi kotyãñtyelo' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Ma'añ bajche' ma' putyuñ ñikijsu'bentyel laj-tyejchibal käluj wajali, baje' wiñik ixik, li ija'bilel, mach bä tyojó', baje' chumli'o', baje' año' tyi k'ok'o, li ch'ujelo', ity'año', yombä yik'oty wiñik k'oj ixik, che' bájaxtyoj li ixik yik'oty wiñik oyañtyakbä mu'bä ityulañ baje' uts'aty chumulety yik'oty mu'bä iyäpe' k'o mi yäsibeñ ilerechus yik'oty ityijikñäyel li kixtyañujó'.

Cha'p'ej Artikulo (Artikulo 2). Tyi' pejtyelex lak lumal Mejiku, jump'ejach, mach mej tyi ty'oxyäl.

Lak lumal mejiku ka'bälbä icha'añ xyokety'año' wä'ächbä chumulo' k'älä oñiyix che'ñak tyi kajiyo' tyi julel tyi chumtyäl jini x-kaxlaño', lak pi'älo' mu'tyo ibe k'äño' iñopbaló', bajche' muk'o' tyi toñel, mi' säklaño' ityak'iñ, yik'otyó' ik'ämbalo' icha'liyajo' tyi e'tyel.

Jiñäch iña'tyaya x-yokety'año' bajche' mik kãñlakbä jiñäch jump'ejbä ty'añ

mu'bä ik'äjñel tyi' tyojel ba' ixuk'tyäl mu'bä yäjlel maxki tyi tyojlel mi' yäk'eñtyel x-chumtyälo'.

Jiñi kolem lum chukulbä icha'añ chuty lum, che' mi' much'kiño'- ibäj tyi' pejtyelex lum-tyak jumuch'-jach' mi' majlel ba' mi bajñe säklaño' yaj-e'tyel, chä'äch bajche' ñämälo'-bä imelo'.

Jiñi ilerechu tyi pejtyelex yoke ty'año', che' uts'aty mi la kajñel tyi jump'ej marku konstitusional cha'añ mi lak mel chukiyes la kom tyi laj koptyäl tyi lak-nasional. Jiñi mu'bä yäk'eñoñla k-ñätyañ tyi kolem lum yik'oty tyi chuty lum mi' mejlel ya' tyi konstitusioñ yik'oty tyi tsäbä ty'añ (ley) che' bajche' chukulo' tyi pereratiba, ya' baki mi' ch'äjmel, yaxbä ya' ba' ts'ijbubilibä tyi' tyejchi'bal ili artikulo, che' bajche' mi kajñel lak ty'añ yik'oty lak-chumtyäl.

A. Ili konstitusioñ mi' cha'kãñ, yik'oty mi yäk'beñ ilerechu tyi pejtyelex aj chumtyälo' p'ump'umbä cha'añ mi' mejlel imelo' chukijach yom icha'añ:

I. Mi yälo' bajche' yomo' chumtyäl yik'oty imuch'tyälelo' tyi lumal.

II. Ibañe ak'o' bajche' yom iñusaño' k'iñ yik'oty bajche' mi' tyoj-isaño' iwokol tyi lumal, ichuko' ibä tyi ñaxambä ty'añ mu'bä yäk' ili konstitusioñ ma'añ mi lak- ñik'isu'beñ jini lak kotyäntyel tyi lak jujuntyiklel añ lak- lerechu, tyi lak pejtyelex che' bajche' je'el ñoj u'tsaty mi' k'uxbintyel iwenlel jiñi ixiko'. Jiñi tsätsbä ty'añ mi yäk' tyi melol bajche' ijajk'el tyi aj meloñel yik'oty bajche' añ ya' tyi tribunales.

III. Mi' bajñe yajkaño' yaj e'tyel tyi lumal cha'añ bajche' ñämä iñik'imelo' tyi' lumal ba' mi yäjk'elo' tyi ty'añ ixiko' cha'añ lajal yik'oty wiñiko' ya' ba' ma'añ mi' ñik'isu'bentyel tyi yuts'atylel kixtyañojo' tyi pereral yik'oty tyi soberania tyi Estarus.

IV. Mi' be k'äjñel yik'oty ityoj-isäntyel jiñi yoke ty'añ iña'tyäbalo' tyi pejtyelex mu'bä ityoj-isaño' iñusaj k'iñ baki ch'oyolo'.

V. Mi' tsuk'lojtyel cha'añ mi' tyoj-añ ba' chumulo' yik'oty ikãñtyäntyel li tyoj much'li'o' cha'añ li lumo' albi su'bulbä wä' tyi konstitusioñ.

VI. Ñujsäntyel, ch'ujbiñ tyik'ol tyi tyojejach bajche' yomonla tyi cha'año'bä li lum albi su'bulbä wä' tyi konstitusioñ jiñ je'el tyi tsätsbä ty'añ, chä'äch bajche' ch'ämäl ilerechu tyi yij imam jiñtyakbä chumulo'bä tyi lumal, che' k'ãñol iñunsabä chä'bä imulañ ik'ãño' tyi lumalo', jiño' ikotyäntyel ak'älbä

ba'año' tyi tyojlel, albibä tyi yujtyi'bal ili konstitusioñ. Cha'añ ik'ejlel tyi lumalo' mi mejo' ichuko'ibäj tyi tyojlel tsätsbä ty'añ.

VII. Säklaño', xchumtyälo' año'bä tyi munisipiu, lok'embä ipäso' ilumal tyi ayuntamientu. Jiñi konstitusioñ yik'oty tsätsbä ty'añ chukulbä tyi pereratiba, muk'bä icha' kãñ iju'sañ ili lerechu ya' tyi munisipiu, cha'añ ityaj itsäts-isäñtyel ikotyaya yik'oty icha'päsoñel xñijkalo' lajalbä yik'oty icha'leyajo' kãñälbä icha'año' tyi malil ilumal.

VIII. Añ alerechu cha'añ mi awochel apejkañ jiñi año'bä iye'tyel. Añ lak lerechu, tyi' pejtyelex juisios bajche' mi aty'ox, tyi abajñel otyi jumujch', yom mi lak-chämbeñ bajche' yila ikostumbre yik'oty bajche' yila ikultura yom mi lak k'uxbiñ bajche' mi yäl tyi konstitusioñ.

Tyi pejtyel k'iñ jiñi xyokety'año' año' ilerechu cha'añ mi' kotyãñtyel tyi kaxlañ ty'añ jiñi año'bä iña'tyäbal tyi lak yokety'añ cha'añ mi mejlel ikotyano'- ibäj.

Jiñi konstitusioñ yik'oty tsätsbä-ty'añ wä' tyi Pereratibas mu'bä imuch'k'iñ chuki yom ibajñe yäl, yik'oty ya' tyi' lum x-yokety'año', che' bajche' iña'tyäbal jiñi chuty lum yik'oty entirares yomombä tyi' pejtyelex.

B. Jiñi Pererasioñ, Estarus, yik'oty' munisipiu mi' yäk' tyi juñlajal jiñi chuki yombä k-tyajla tyi lak-pejtyelex, mi lajmisãñtyel ba'ika jachbä wajleñtyel, jiñäch mi' ichajpaño' jiñi e'tyejibäl cha'añ mi yäk'beñ ip'ätyälel ilerechujö' jiñi xyokety'año' che' bajche' je'el ikotyãñtyelo' tyi weñ uts'aty jiñi xchumtyälo' tyi' lumal, cha'añ mi' mejlel tyi kotyãñtyel yik'oty tyi kãñol tyi jujumuch'o'.

Cha'an mi mejlel tyi lajmisãñtyel jiñi wokol yi'k'oty p'ump'uñiyel mu'bä ityã'laño' jiñi xyokety'año', jiñi x-e'tyelo' año'ix tyi' tyojlel imelo' bajche' iliyi:

I. Mi' laj kotyãñ aj bi'tyi chumtyälo' cha'añ mi yäk'beñtyel ip'ätyälel ityak'iño' mi be tyoj-isãñtyelo' bajche' chumulo' jiñi kixtyañoju', jiñäch mi' melo' jiñi tyemelo'bä tyi uxp'ej ty'añ x-e'tyel baki mi' päso' ich'e'lel jiñi chumtyälo' jiñi x-e'tyelo' tyi munisipales mi' ya' junlajal jiñi x-e'tyelo' tyi tyejklum mi' chajpaño'cha'añ mi' yäk'o' tyi junlajal jiñi tyak'iñ cha'añ ikotyãñtyelo' jiñi x-chumtyälo' tyi chuty lum cha'añ mi k'äjñel ipäjtyel añbä ik'äjñi'bal.

II. Mi' kotyãntyel yik'oty mi be ajk'e li k'ējuñ, tyi chap'ej ty'añ yik'oty bajñe ñusak'iñ, li pãsuñ (alfabetizaci3n) ili yujtyibal li ñaxañ k'ējuñ, li pãsoñel p'ojlbã yik'oty li ty'oxo' iñukbã k'ējuñ. Mi iyãjle ke mi be ajk'e kotyayaj mu'bu ipãs che' bajche' añ tyi lumal cha'añ mi' kãño' añbã lak cha'añ tyi lak lumal, isujmle ts'atsbã ty'añ yik'oty che' mi k'ajtyibentye li yokety'año'. Mi' k'ejle li k'uxbiyaj yik'oty mi' kãjñe ka'bãtyakbã ñusak'iñ añbã tyi pejtyele lum.

III. Mi' k'ejle ke melelãch chonko icha'lentye li ts'ãkayaj, che' mi be jamo' majle tyi pejtyele lum, jiñ che' mik ch'ãambeñla isumlel bajche' mi' ts'ãkãntyel tyi pimel, mi' kotyãntyel tyibe kolemalo' lix ñojtye'elo', che' mi sãklãntyel bã'iñãk'o' jiñ cha'añ lix bi'tyalo'.

IV. Laj yom uts'aty mi' ichumtyãlo' xyokety'año' tyi lak lumal yom mi' ichajpãntyel ba' mi iñusano' k'iñ,ba' mi' tyempaño' ibãj, che' je'el añ tyi ityojlel cha'añ mi iju'sañ tyak'iñ tyãlembã tyi x-ñojo e'tyel yi'k'oty tyak'iñ machbã tyãlem tyi x-e'tyelo' cha'añ mi kãñel tyi melol ototy cha'añ mi chumtyulo', añ tyi tyojlel e'tyelo' cha'añ mi yujk'el pejtyel chã'bãj ik'ãñel tyi laj k-lumal, che' bajche' k'ajk, ja', yotyoty ts'ak, krenahe, ch'ajañ ty'añ iyañtyakbã.

V. Yom mi ich'ãjmel tyi' ty'añ pejtyelel kixtyañujo' cha'añ mu ikelityesaño' ibã tyi' pejtyel ka'bã iyom k'ajtyiñtyel tyi x-e'tyelo' che' bajche' tyak jiñi tyak jiñi tya'k'iñ yombã kãñol cha'añ ipajlisãñtyel tyi' ñuklel ikuxtyãlelo' yom mi' kãñãtyãntyel iwa'tyãl ikuxtyulel yom mi' ikotyãñtyel tyi chuyika cha'añ mi ijelityesañ ik'ejuñ yom icha'mel tyi ty'añ cha'añ mi iyoch-biñ iye'tyel tyi lumal.

VI. Cha'añ tyi pejtyelel mi lak ke'tyel jiñi isujm pejkãñtyel tyi ityejlelo' x-yaj chumtyãlo' cha'añ mij laj chajpaño' chuki iyomo' tyi lumalñ che' ty'ak bajche' ibilel isum ke'lol añ tyi' tyojlel xchumtyãlo' cha'añ mi' ikomoñ iyãlo' ity'añ bajche' yom ika'jtyiñ jiñi isum ty'añ bajche' yom ch'ujbintyel ty'añ tyi telebisión, bajche' yom ts'ijbuñtyel ba'añ jiñi ina'al juñ bajche' tyak yom jk'ãñlaj jiñi cha'añ ty'añ isum ty'añ bajche' mi isu'b jiñi ts'ãtsbã ty'añ pãtyãlixbã.

VII. Bajche' yom kotyãñtyel iñuk-isãñtyel jiñi ilumalo' x-yoke ty'añ xchumtyãlo' tyi ñajty, jiñtyo mi tyaj bajche' bajñe yom ityajo' tyak'iñ, che' je'el bajche' yom ju'suñtyel tyak'iñ tyãlembã tyi x-e'tyelo', yik'oty kotyãñtyel tyi juñtyembã x-kaxlaño' machbã x-e'tyelo', cha'añ lajal mi komoñ yãlo' kotyãñtyel, cha'añ mi iyãjk'el toñel, cha'añ mik ñopla ñiñkanla jiñi tyak'iñ

marina, cha'añ saj oraj mik pätyla chä'bä yom melol, p'elol tyi ityojlel lak ñuk-isäntyel pejtyelex lak lumal che' bajche' tyak, p'olmälel yik'oty pejtyelex muk'bä its'äktyesañ ichäjlel lak lumal.

VIII. Mi yäk'entyel ilerechu jiñi mu'bä ik'ex ilumal ila tyi mejiku yik'oty tyi yambä pamil, mi' k'elbeñ ilerechu añbä icha'añ tyi xtoñelo' tyi cholel, ik'oklel ixik'o' mi kotyañ tyi k'eljuñ yik'oty ik'oklel jiñi alo'bo' yik'oty ch'ityoñ wiñiko' tyälemo'bä tyi yambä lumal mi k'el je'el cha'añ mi' k'äjñel ilerechu yik'oty iñopbaló'.

IX. Mi' k'ajtyibentyelo' jiñi xchumtyälo' cha'añ tyi melol jiñi plañ nasional lesaroyo yik'oty estarus chä'äch munisipal che' je'el mi' ch'am tyi wenta yomtyakbä melol tyi lumal.

Jiñi liputaru tyi konkresu tyi uñon mi' k'elbeñ iweñlel jiñi ba' chukul peratiba yik'oty' ayuntamientu che' je'el iweñlelbä mi' ka yäk'eño', jaip'ej tyak'iñ mi ityajo' che' je'el bajche' mi' kãño' tyi lumal.

Ma'añ mi' mejlel tyi lekoj kãjñel ilerechu jiñi xyokety'año' tyi lumalo', pejtyelex xchumtyälo' mi ka ityajo' lajal ilerechu.

Uxp'ej Artikulo (Artikulo 3). Tyi' pejtyelex kixtyañujo' añ ilerechu cha'añ mi' cha'leño' k'ējuñ wa' tyi lak Estarus tyi Perelasiön, che' je'el yik'oty Listritu Pereral chä'äch je'el tyi munisipiu, mi' päso' ñaxañ junk'äjik tyi preeskolar, primaria yik'oty tyi sekuntaria, tyi yuxchajplel ili k'ējuñ jiñäch ñoj wersajbä mi lak-ch'äme'.

Jiñi päsjuñ mu'bä yäk' jiñi Estarus mi' be weñ kolisäbeñ tyi uts'aty ipejtyelex iña'tyäbal jiñi kixtyañu, yik'oty mi' ts'iktyisäbeñ je'el bajche' mi' k'uxbiñ lak patria, cha'añ mi lak be kotyañ lakbä tyi lak pejtyelex, chä'äch bajche' je'el mi lak mejlel tyi weñbä bajñe toñel.

I. Ts'ijbubilibä tyi chämp'ej icha'k'al artikulo, mi lak ñop ba'bä la kom, jiñi päsenytel juñ ma'añ mi yotsäntyel cha'añbä tyi klesia.

II. Jiñi k'ējuñ mi ka ikäntyisañoñla maxtyobä lak kãña cha'añ mi lak be letsañ majlel lak ña'tyäbal.
Che' je'el:

A. Wiñiko', ixiko' mej ipäk'o' yaj ety'el tyi lumal cha'añ mik mejlela tyi weñ toñel baki chumuloñla.

B. Tyi ipejtyelex Mejiku, wä' ba' chumuloñla mach mej lak mäkyäñtyel tyi x-e'tyelo' che' añ lak wokol, yik'oty je'el mi lak kãñ añbã lak cha'añ, joñoñächla kbajñe mejlex lak xik'lakbã bajche' kmejlex lak tyaj lak tyak'iñ che' mi ibetyoj-añ majlex lak ñusaj k'iñ

C. Yik'oty mi yäjk'el majlex tyojbã chuntyäl cha'añ mi' tsäts-isäñtyel majlex jiñi päsuñ, cha'añ iweñlex kixtyañojo' yik'oty bajche' mi muchkiño' ibã tyi yotyoty iyajñio' jiñäch yomo'bã tyi pejtyelex lak lumal, che' yom ikãñätyäñtye inatyibalbã yik'oty junlajal lak lerechu tyi lak pejtyelex, ma'añ majch mej iwajleñety bajche' awila yik'oty tyi añopbal.

III. Cha'añ mi' tsäts-isäñtyel ts'ijbubillbã ya' tyi chump'ej parrapoj yik'oty je'el tyi cha' p'ejlex ts'ijbubillbã (fracción) II. Jiñi ejekutibo pereral mi' chajpaño' bajche' mi laj pästyäl jiñi k'ējuñ tyi preeskolar, primaria yik'oty normal tyi pejtyel baki jaxã laklum Mejiku. Cha'añ tyi pejtyele li ty'añ Ejekutibo Pereral mi lu' ch'umbeñ tyi yambã x-e'tyelo' tyi jujump'ej Estaru yi'k'oty, Listritu Pereral che' bajche' je'el yañtyakbã yumulo' año'bã tyi' iweñtaj jiñi aj k'eljuñ, yä'äch baki mi' päjse' tsätsle ty'añ.

IV. Jiñi lukasioñ mu'bã yäk' kobiernu lak majtyañjach:

V. Che' bajche' je'el mi yäke' jiñi xpäsjuñ che'bã bajche' leskolar, primaria yik'oty sekuntaria päsälbã tyi tyejchi'bal parajpo, mi' tyech yi'k'oty ik'el tyi' pejtyelex bajche' mi' pästyäl jiñi k'eljuñ mi yotsañ je'el tyi tyejchi'bal jiñi xk'eljuño' yik'oty k'äjkemoixbã xk'eljuño' yomäch cha'añ mi' kole, ibek'äjke xk'eljuño' tyi pejtyelex lak lumal mejiku, mi' kotyañ jiñi isäkläñtyel tsiji'bã na'tyäbal mi' xik' ibã tyi tsäts-isäñtyel yik'oty isu'bol lak ñusajk'iñ.

VI. Jiñi elukasion mach bã icha'añ kopiernu mejläch ipäso k'ējuñ pe che'jach bajche' ts'ijbubillbã tyi tsätsbã tyi'añ mäk'ach iyäk balides, che' bã bajche' elukasion preeskolar, primaria, sekunlaria yik'oty letsembã k'ējuñ che' mi ka' ipäs.

a) Mi' päp je'el jiñi elukasion tyi uts'aty chã'äch bajche' ts'ijbubillbã tyi cha'p'ej parapoj yik'oty tyi praksion cha'p'ej i-uxp'ej, yik'oty

b) Jiñi poler publiku mi' yäk'ejñoñla lak kotyäñtyel bajche'-äch mi yäl jiñi tsätsbã ty'añ.

VII. Jiñi unibersilaty machbã ba'añ chuku tyi kobiernu añ tyi' wentaj mi käy ityaj jiñi xpäsjuñ yik'oty lektor machbã ba'añ tyojo tyi kobiernu jiño'

mu'bä ikaj ibepäso' majlel cha'añ mik be kãñla bajche' añ lak kuxtyälel chuki añtyakbä wä' tyi mulawil iche' je'el mi' päso' cha'añ mij kãñlak ñächtyañ lak pi'älo' che' choñko tyi ty'añ chä'äch mi yäl ili tsätsbä ty'añ ts'ijbubilbä añbä tyi uxp'ej iwäk'al (123) ili konstitusioñ.

VIII. Jiñi konkreso tyi uñoñ yujtyi'bal mi' tsuy ibä yik'oty mi' tyoj-isaño jiñi elukasioñ tyi pejtyelel tyi repúblika, mi' k'ajtyiño' che' yomo' jiñi tsätsbä ty'añ, cha'añ mi' k'elo' mi chonkoläch ipunsonariñ ibä bajche' tyi Pererasioñ, tyi Estarus yik'oty tyi minusipiu, mi yälo' jaip'ej tyak'iñ mi yäk'eñ cha'añ xpäsjuño' jiñi chokolbä tyälel bä'añ aj-toñe cha'añ kobiernu mach yom toñel mu'bä yäk'eñtye ityoj imul.

Chämp'ej Artikulo (Artikulo 4). (li ñaxañ-bä parrapoj mi' yäjpel)

Jiñi wiñik yik'oty ixik lajalo' tyi ityojlel tsätsbä ty'añ. Ili mi' kãñätyañ ityemtyälel yik'oty baje' ityoj-añ majlel tyi lak pamilia.

Tyi pejtyelel kixtyañuj añ ilerechu cha'añ mi yäl jaytyikil yom yalo'bil.

Tyi pejtyelel kixtyañoj añ ilerechu cha'añ ikotyäntyel tyi k'oklel. Jinäch jiñi tsätsbä ty'añ mi yäle' ba'bä yom cha'añ mi' mejlelo' tyi ak'eñtyel baki mi ityajo' k'oklel che' mi yäke' imuchk'iñ jiñi pererasioñ cha'añ ipokosä'kälel, chä'äch bajche' mi yäl tyi praksioñ wäklujump'ej (XVI) tyi artikulo wuk-uxlujump'ej (73) wä' tyi konstitusioñ.

Tyi pejtyelel kixtyañuj añ ilerechu cha'añ mi be tyoj-añ yik'oty uts'aty mi yajñel.

Tyi pejtyelel pamilia añ ilerechu cha'añ mi weñ sumukisaño' ibä tyi weñbä chuñtyäl. Jiñi tsätsbä ty'añ mi yäk'e' kotyäntyel ñoj kombäla cha'añ mi ityaj yombä imel.

Jiñi xbityalo' año' ilerechu cha'añ ikotyäntyelo' bajche' mi yu'ch'ejele', ik'oklelo' ipäsbentyelo' juñ yik'oty bajche' weñ mi' ikolelo'.

Jiñi x-e'tyelo', tyatyälo' yik'oty xkotyayajo' año' tyi wenta cha'añ mi' be käjñel ili lerechus. Jiñi estarus mi yäke' ñoj yombä cha'añ mi' k'uxbiñtyel weñlel alälo' yik'oty je'el bajche' mi k'ãño' ilerechu.

Jiñi estaru mi ju'säbeñ wersa jiñi bajñe año'bä cha'añ mi' kotyano' bajche' mi' k'äjñel ilerechujö' jiñi alpeñalo'.

Tyi pejtyelex kixtyañoj año' ilerechu cha'añ bajche' mi ñusaño' k'iñ yik'oty isumukisaño' ibä tyi pejtyelex mu'bä yäkbeñ jiñi Estaru, che' bajche' je'el ibe kãñ ilerechujö' bajche' mi' ñusaño' k'iñ. Jiñi estaru mi yäk tyi kãñol yik'oty bajche' mi ibe we'ñañ ñusajk'iñ, mi k'ele yãñälbä ñusajk'iñ tyi pejtyelex chuki mi yälo' yik'oty weñlex chukiyes awom awäl. Jiñi tsätsbä ty'añ mi yäk'e bajche' mi amejlex apäs jiñi ñusajk'iñ chajpäbilbä tyi aña'tyibal.

Jö'pej artikulo (artikulo 5). Me juntyiki kixtyaño mej ichilbentye che' mi' mulañ päsoñel inlustria, komersio, obakbä mu'bä ik'el uts'atybä. Ili bajñe kombälakmel miki' mejle tyi chilbentye che' mu'äch iyäl xyoke e'tyel jiñ che' mi' chilbentyl che' mu'äch mi' yäl xyoke e'tyel jiñche' mi' ñik'i su'bentyl ilerechu pejtyele kixtyaño. Ma'añ majch mej tyi chukö' che' itoñeläch, jiñtyo mi' k'el li tsätsbä ty'añ.

Li tsätsbä ty'añ miki' yäl tyi jujump'ej estaru, bakbä päsoñel yom ik'aba' cha'añ mi' k'äjñe li chuki yes yom cha'añ mi yäjk'el, yik'oty jiñ e'tyelob mu'bä ikaje iyäk'o'.

Ma'añ majch mej tyi xik'o' tyi bajñe majañ toñel jiñche' ma'añ mi' tyoptyä jinjach toñebä iyäl lix kaj e'tyel, isujmllel alälixbä tyi praksioñ I yik'oty II tyi artikulo 123.

Che' lix toñel e'tyelob, mejäch tyi xik'ol, che' bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ bajche' li juloñi', yikoty li mu'bä isajkaño' uts'atybä ty'añ che' bajche' weñ muk'o' tyi toñel yikoty bajche' mi' säkläñtyel lix e'tyelob tyi tyojel. Li toñel elektoral yik'oty li senso ñoj xik'o' mi' mejlex che'jach mi' cha'lentye jinche' mi' uts'aty työjbä bajche' mi' yäl ili konstitusioñ. Lix toñel päsoñel xik'ilix mi' cha'lentye imi' työjbentye bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Li estaru mach mej ik'ajtyiñ toñel, mu'bä ijisañ, omu'bä isäty li kojlisintyl li kixtyaño jiñ mu'bä ityälän.

Jiñi kixtyaño che' toñelix muk' tyi institusioñ mej ik'ajtyiño' jun mujk' ojunyajle mi' käye' li toñel bajche' inlustria, posesioñ yik'oty komersio.

Che' muk'onlaj tyi toñel añ jach iyorojlex ma' käy jiñ che' li tsätsbä ty'añ mi' yäl, mach be kajix, yik'oty mach tyok'ejix li toñeli jinche' ma'añix tyi be kaji. Jinche' ma'añ ts'äkäl muk'ety tyi toñel, mach icha'abetyo'ix li toñel awombä.

Li estaru mach mej icha'leñ konbenio ik'ajtyiñ toñel, mu'bä ijisañ imu'bä isäty li kojlisäntyel li kixtyañu jiñ mu'bä ity'lañ.

Jiñi kixtyañu che' toñelix muk' tyi institusiõn mej ik'ajtyiño'jun muk' ojunyajle mi' käye' li' toñel beje' inlustria, päsoñel okomersio.

Che' juñmuk jach atoñel añ jach iyorojlel mi' käy jinche' li tsätsbä ty'añ mi' yäl, mach bej kajix, yik'oty mach tyok'ejix li toñeli jinche' ma'anix tyi bej kaji.

Tyälej jin che' ma'añ ts'äkäl muk'ety tyi toñel, mach icha'abetyo'ix li toñel awombä.

Wäkp'ej Arikulo (Artikulo 6). Li su'b päsoñel iwenbä ty'añ mach jiñik chesbä säklañ p'ätyälbä ye'tyel baje' mi' ñijkañk'el (administrativa), ma'añ tyi tyojle iñik'i'alo', li yuxtyäle lerechu, mu'bä tyaj imul, che' yäsiñ aweñchumtyälo', li lerechu mi' jak' bajche' mi' k'äjñel ya' tyi yujtyi' chajpabilbä tyi tsätsbä ty'añ. Añ ilerechu cha'añ mi' säklañty'añ bajche' mejlemixbä tyi tyojle estaru.

Cha'añ mi' k'äjñel jiñi lerechu iñunsajbä säklaty'añ. Jiñi pererasioñ, yik'oty estarus che' je'el listritu pereral, yujil añtyobä tyi yajñi', mi' xik'e bajche' yambä iteyechi'bal:

I. Pejtyel säklayaj ty'añ ambä tyi tyojlel ba'ikabä x-e'tyel, ya'bä chukul, ts'insaj ixujty'ilel pereral, tyi estatal yik'oty munisipal, tyi tyojel wutyäl mej tyi lojtyel jumuk'jach che'jach yom tyi yujtyi' ba' tsikil p'ätyälbä ty'añ. Tyi sujimityesäñtye li lerechu yom mi' kujchel icha'añ tyi tyejchi'bal jiñi tyem su'bolñi'.

II. Li su'boñel mu'bä iyäl ibäjachbä kixtyañu mi' kãñätyäñtyel jiñtyakbä ijuñ jujuñtyikil tyi tyojle che' ba mi' k'el tsikilbä tyi tsätsbä ty'añ.

III. Pejtyel kixtyañujo', ma'añ iweñtyäle mi' ñunsuñtyel che'jachbä yom ik'añ isub iyäle', mejäch imajtyañ sub li ty'añ tyi tyojle kixtyañujo', mi' tyoj-isäñtye ijuño' jujuñtyikilo'.

IV. Tyi tyojejach mi' yäjk'el li subty'añ iñunsaj chajpañ bajche' yom ixik' icha'leñtye. Chuki yombä cha'leñtye tyi sujmejachbä ya' tyi tyojle mu'bä ichajpañ jiñi tsätsbä ye'tyel tyojbä yujil ichajpäñtyel, mejo' ibajñe säklañ ik'elo' iye'tyel, mej ak'ajtyiñe' yik'oty ma' sub ach'ujbiñ.

V. Xik'ilbä kixtyañu yom ilojtyel ijuñtyak mu'bä k'el ichajpañ tsiji'ixbä cha'añ mi tsiktyisäñtye tyi tyojle x-tsiji' ñunsajuñ añbä, ts'äkälbä tsiji' jik'oty tsiktyisaj tyi tyojle añixbä k'ajtyibil yik'oty mi' mejle ichajpañ cha'añ mi ju'sañ tyak'in tyi kañtyäle wutyäl.

VI. Li tsätsä ty'añ jiñtyo mi' yäl-ujtye bajche' yom tyi tyojle kixtyañujo xik'ilo'ächbä yomächbä cha'leñ ipas tyi wutyäl li tsiktyisaj ty'añ lajalbä ba' mi lok'etye tyak'in tyi kañtyäle wutyo' a-e'tyel cha'añ mi yä'beñtyel kixtyañujo' tyojbä melba iña'tyañ.

VII. Machä ba'añ tyi yilä mi' cha'leñ añ tyi tyojle ña'al tye'el ty'añ cha'añ mi ñunsäñtye itsiktyisäñtye tyi wutyäl añ ikächol bajche' albil tyi yujtyi'bal tsätsbä ty'añ.

Wukp'ej Artikulo (Artikulo 7). Mach mej mi atyäläñtye tyi ts'ijb yik'oty mi atsiktyisañ mejlembä acha'añ tyi pejtyele añä'tyabä. Mach saj mejik li tsätsä ty'añ mi jump'ejlik aj e'tyel iyäl ity'añ cha'añ mi käye' its'ijb yik'oty itsiktyisañ ity'añ.

Tyi pejtyelej ba' chukol li tsätsä ty'añ mi su'be' jaip'ej mi käjñel cha'añ ma'añ che'jach mi yälo' cha'añ otsäbil jiñi mulil cha'añ prensa, mi käjchelo' mu'bä ichoño' tyi yajñi' juñ, "juñilel", aj toñelo' yik'oty yañtyakbä aj troñelo' ya' yajñi' ba' tyi pätyäyo li ts'ijb ta'bä imeleyo', k'o jiñ yom che' mi päjso' iweñlel tyi tyojlelo'.

Waxäkp'ej Artikulo (Artikulo 8). Jiñi x-e'tyelo' cha'añ yumäl mi' kääño' ilerechu che' ts'ijbubilbä tyi tyoj; tyi politika jiño'bäch wiñiko' yik'oty x-ixiko' mi' mejlel ik'ääño' ilerechu.

Tyi p'ejtyelel ts'ijbubilbä tyi e'tyelo' ch'ujbi k'ajtyiñ majchki icha'añ, yik'oty mi' wel xijk'elo' imelo' ikääño' jiñi meru ts'ijbubilbä.

Bolomp'ej Artikulo (Artikulo 9). Ma'añ mi' mejlel ichijlel ilerechu jiñi tyemelo'bä che' tyi tyoj jiño'bäch wiñiko' yik'oty ixiko' mi' mejlelo' tyi politika xkääñtyayajo' ma'añik mi' mejlel yäk'o' ilerechu.

Ma'añ mi k'ejlel tyi lekoj, yik'oty ma'añ chukoch mi kaj tyi xik' jiñi kixtyañu año'bä iye'tyel cha'añ mi' kaj ixik' ba'añ li yokej aj e'tyelbä tyi republikaj, jiñäch jach mejl iyäl chukij yom ajlel yik'oty mi' mejlel, tyäjlej majch mej tyi ñik'ij su'beñtyel mi xik'olik.

Lujump'ej artikulo (Artikulo 10). Jiñi kixtyañujo' tyi estarus unirus x-mejikanujo' año' ilerechu tyi yotyoty mi lotyo' julioñi' cha'añ mi kãño' ikotyano' ibã, peruj jiñ jach mu'bã asu'beñtyel tyi aj e'tyel cha'añ mi yu'beñtyel ijuñilel, mach mej a letsañ abãj amãñ jiñi machbã ch'ujbi, bajche' icha'año' jachbã solarujo'. Che' bajche' mi yäl li tsätsbã ty'añ pereral mi yäk'eño' ijuñilel tyi x-e'tyel cha'añ ma'añ wokol mi kuch ñumel.

Junlujump'ej artikulo (Artikulo 11). Tyi pejtyelex wiñik añ ilerechu cha'añ mi yochelo' tyi mejiku yik'oty mi ilok'elo' tyi xãmbal tyi lak lumal yik'oty mi ik'extyaño' ibã mach wersaj, año' ijuñ yik'oty ikãñätyãñtyel, jiñi ik'äjñi'bal ili lerechu añ tyi ityojlex x-e'tyelo'.

Mi chokokij tyi xãklañtyel, tyi kaj tyi ty'añ aj politikuj, tyi pejtyelex kixtyañu añ ilerechu ikajtyiñ ba' mi käytyäl; tyok'ej li kixtyañu mi yu'beñ iyochi' tyi yotyoty. Li tsätsbã ty'añ mi ki ik'elmaj chukij ikaj li mul cha'añ choñkol tyi puts'el.

Lajchãmp'ej Artikulo (Artikulo 12). Ya' tyi Estarus Unirus Mejikanus, ma'añ mi yäk'eñtyelo' iñuk'isan iña'tyibal, bajche' iweñlelbã mi jiñiktyo mi ch'ujutyisãñtyel, ma'añ mi yäk'eñtyelo' je'el tyãlemo'bã tyi yambã lum.

Uxlujump'ej Artikulo (Artikulo 13). Ma' majch bã kixtyañu mej ityãlañety tyi ty'añ mi mach che'ik mi yäl li tsätsbã ty'añ. Ni juntyikil kixtyañu' mej imuch k'iñ ipiãlo' cha'añ mi tyãlañety, mi mejlik iñusañ ibã bajche' tyi tyak'iñ maxki jiño' mi chajpaño' chuki mach yoñ toñel li muchkilo' imichajleyo chuki mi yäl li tsätsbã ty'añ. Añuh li kera cha' machki año' imul, machki ma'añ mi ch'u'biñ ajmilitaro'; aj e'tye militaró' ma'añ chukoch mi cha'leño' tyi xik, mi cha'leño' tyi subjol tyi jurilission aj kixtyañu ma'añ ochelo' tyi ejersitu. Chebã juñtyikil mulil antyobãyom li xik'oñel tsätsbã juñtyikil li piulob', mi kãñ chuki mi yäl aj e'tyel tyi toñel.

Chãñlujump'ej Artikulo (Artikulo 14). Mi jump'ejlik tsätsbã ty'añ mej ak'ãñ tyi tyojlex api'äl che' maxtyo akãñã li tsätsbã ty'añ.

Ma'añ majch mej tyi kãcho omi' pojbyentye chuki añ icha'añ, mi tyi putyãñ kaj al'iyaj tyok'ej imel tyi aj e'tyel cha'añ ma'añix putyãñ keraj.

Tyi melojel e'tyelob mach mej iwel xik'etyo' che' mach la' wom li melojel omach la' wom la' pirmariñ li juñ muchla' ña'tyañ ke ma'añ ijuñilel cha'añ mi welcha'añ xik.

Tyi' melojel mach mej, che' mi awäk' tyi kächol li kixtyañu, jiñ laj e'tyel miki' iyäl mi' much ilok'el omiki' kätyäl tyi kächol che' bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ.

Jo'lujump'ej Artikulo (Artikulo 15). Wä' tyi lak lumal ma'añik jump'ej ty'añ mu'bä yäle' mach mejl ilok'ejmaj tyi yambä pamil jiñi xkächolo' bäj aj e'tyelo', tyälemo'bä tyi yambä lum ba' tyi' meleyo' mulil, juñi mi' porya pïrmarintyel mu'bä yäl juñi konstitusióñ cha'añ ip'ol tyälel kixtyañu.

Wäklujump'ej Artikulo (Artikulo 16). Ma' majch mej tyi tyä'lännyel tyi kixtyañulej, ipamilia, ba' chumulety, aj juñ, ochä'bätyak añ cha'añ, jiñtyo che' ambäj ijuñilel tyi tyojlej tsätsbä aj e'tyel, ba' mi yäle' yik'oty mi sub chukoch mi yotsañ ibäj laj e'tyel.

Tyi pejtyelel kixtyañujo' añ ilerechu cha'añ mi kãñätyabeñnyel ijuñilel, cha'añ mi k'el, cha'añ mi tyoj-esañ yik'oty cha'añ mi yupe', ityok'el isub che' mach yom baje' añ, che' bajche' äch mi yäl li tsätsbä ty'añ, mi päš baje' ik'elmajlel jiñi ijuñilel cha'añ tyi kaj sekurilat nasional, tyi kaj jiñi lak chumli', sekurilat yik'oty ik'oklel lak chumli' ochä'añ mi kãñätyañnyel ilerechu yañtyakbä kixtyañujo'.

Mach mejlo' tyi xijk'el tyi kächol kixtyañuj che' mach tyoj ilok'o ity'añ jiñi x-e'tyelo' yik'oty che' ma'añ jop'ol amulil omi porya jop'ol amul machbä ba'añ tyi acha'lej peruj jiñi tsätsä ty'añ mi yäl baje' mulilel, mi kächo' imi jambeño' ijuñilel ba' mi yäl tyi cha'lej jiñi mulilel yik'oty mi tä'äch iyotsaj ibäj tyi li mulil.

Jiñi x-e'tyel mu'bä yäk tyi kächol kixtyañu, mi yäk jiñi xkächol tyi tyojlel k'el mulil yik'oty ma'añik mi' jalejel jiñäch che'añ tyi tyojlel, mu'bä iwäts ili ty'añ mi majlel tyi kächol.

Jiñixtyo ba' bä kixtyañu mej ichuk li axuch che' ya'tyo choñkol icha'leñ omi jiñtyo tyi ujtyij icha'leñ, tyok'ej majle asub ba'añ läkäl bä aj e'tyel yik'oty mi asub tyi kolembä aj e'tyel, bajche' li Munisteriu Publïku. Saj oraj mi ki iyäbeñnyel ijuñilel ba' tyij chujkij.

Che' ñoj tsäts chixbä wokol mi tyaj imul juntyikil kixtyañu jiñi la kaj e'tyel tyi lak lumal maix mi' mejle ityoj-isañ mi' ñumel majlel tyi yambä x-e'tyelo' ñoj tsätsobä ye'tyel mi tyach tyaj li imul mi yäk'eñtye ixo'ty imul chäch bajche' mi' yäl tsätsbä ty'añ.

Añki juntyikil ambä imul mi k'otye tyi tyojlel x-e'tyel añäch tyi weñta jiñi x-e'tyel chañ mi kojle omi käytyä tyi karse jiñäch chukiyes imul.

-Ili tsätsbä iye'tyel, k'ajtyibilbä cha'añ ministeriu publiku ichajpäñtyel jiñi mulil jiñi aj mañalelo' chajpäbilo'bä, mej ipäs ts'ijbälixbä tyi yajñi' juñtyikil kixtyañu, tyoj ma'cha'leñ ba'añety pejtye k'iñ oraj che' päsäl tyi tsätsbä ty'añ, ma'añ mi ñumel tyi chak'al k'iñ, bele' yomäch je'el cha'añ tyoj mi' säkläñtyel lok'el, li kãñätyäñtye kixtyañujo' ojiñ lu'ambä cha'añ ajmeloñelo', ojiñ che'añ wokol tyejchembä tyi aj pajtyäñtyel lok'embä tyi cha'liya aj tyojmeloñe. Ili jalemixbä mej jalitiesäñtyel, yom mi' yäl li ministeriu publiku bele' kuxuläch ta'bä yä'be ityejchi'bal li mulil. Tyi tyeche pejtye, li jalijel pejtye ajñel mach mej tyi ñunsuñtye tyi chänk'al k'iñ.

Chajpäbilo'bä aj mañajlelo' jiñäch mu'bu iña'tyäñtye imuch'kiño'bäj tyi uxytikilo' aj much'ukñumelo' cha'añ mi bele' yäl yotsaj ityajo' imulil, albibä tyi yujtyi'bal ña'altye'el tsätsbä ty'añ.

Mi juñtyikilikil aj mañale mej tyi ñup'ol tyi tyojle ministeriu publiku mi' jalijel 48 k'iñ, mi' jalijel tyi chajpäñtye ilok'i' omi yäk'beñ tyi tyojle k'ä' jiñi p'ätyälbä ye'tyel, jiñi jalilel mej tyi cha'letsäñtye jiño'bä tyi ñaxañ tyeche tsätsbä ty'añ iwäi ña'tyañ mi jiñäch aj mañalelo' chajpäbilo'bä. Pejtye tyä'läñtye naxañ su'bulixbä mej tyi kächol jiñi kixtyañu tyi tyojle tsätsbä ty'añ.

Tyi p'ejtyelel chujkel tyi otyoty jiñjäch xministeriu publiku mi' mejlel ityech jump'ej juñ ba' mi yäjlel chuki mi ka ik'ejlel ya' tyi otyoty ba' ka yochelo' tyi chukoñel, jiñjäch bajche' x'ik'ilo' mi yujtyisañ. Ya'i mi ityecho' jump'ej akta, tyi tyojlel cha'tyikil ta'bä yilä chuki tyi ujtyil.

Jiñi muku ty'añ mach mejl awäl. Jiñi tsätsbä ty'añ mi yäk'ety tyi chukol baki jachbä tyä'layaj yik'oty machbä albil, jintyo mi yäl tyi ty'añ tyi' juñtyiklelo' mu'bä yäk'o ik'ä je'el. Jiñi jues mi' k'uxbiñ che' weñ mu'bä yälo' che' mi yäl jiñi mulil, ma'añ mi' mejlel iporya alo' mu'bä yäl ili tsätsbä ty'añ.

Yoke jiñäch lix e'tyel jurisial pereral chä'äch bajche' mi k'ajtyiñ lix yoke iyum li ministeriu publiku baki añ li melojel, mej iyäk' cha'añ mi cha'lentye ibajñebä ty'añ. Jiñi x-e'tyel mi' ts'ijbuñ chukoch mi' k'ajtyiñ li juñ. Baki bā ity'añ, maxki mi päyomajlel iyojrajlel mi' chujkelo'. Jiñi tsätsbä ty'añ pereral mach mej iyäk' jiñi juñ che' elektoral piskal merkantil, sibil, laboral o alministratibo, mi jiñik li' lumal yik'oty li lisensiaru mej ikotyañ.

Jiñix e'tyel jurisial año' icha'añ xk'e mulil mu'bä ki' k'el ku' wa' saj orajach mi ki' ik'el bajche' miki' cha'lentyel che' bajche' miki' k'el bajche' miki' ñatyañ chuki yes tyi cha'le, añbä ikotyañ li yoke k'elo' pamil, ak'entyel ilerechu jiñi ta'bä icha'le mulil ije'e ta'bä ityäläyo'. Miki' ts'ijbuntye ches chonko ik'elob jiñix weñ yik'oty ministerio publiko iyambä tyak xñuki e'tyelo'.

Jiñi iyochel xkotyayaj tyi orajach chä'äch bajche añ jiñi wokol mi k'e maj majlel chä'äch bajche' mi' yäl tsätsbä ty'añ mi mach che' tyi ke' mel bajche' albil tyi tsätsbä ty'añ ma'añik ik'äjñi'bal mi majlel.

Jiñi x-e'tyelo' mi' ke' ñumelo' ijula' añoñla ya' tyi lak lumal ik'el mi weñäch chumuloñla yik'oty mi' weñäch choñko lak kãñ jiñi tsätsbä ty'añ jiñi x-e'tyelo' mu'bä iyochel icha'leloñlaj tyi la kotyoty mij päsuñ p'ējuñ baj mi yäl ke xiki'lo' tyi tsätsbä yumäl machki ba'añ jiñi ijuñ mach mejlo' tyi ochel.

Tyi' pejtyel jijiñi juñ mu'bäi chojkel k'otyel ya tyi koreopostal, lu'chukuläch tyi' tyojlel x-e'tyelo', iyäsiñtyel ili ijuñtyak añ ixo'ty'ol bajche' mi iyäl jiñi tsätslel ty'añ.

Che' añ ityjikñäyel li mulawil yik'oty li kixtyañu mach mejl jiñi solaru tyi ñumel tyi' otyotylel cha'añ mi' tyä'lañ jiñi iyum otyoty. Peru che' tyi yorojlel kera jiñi solarujo' mi' mejlel iyersa k'ajtyiño' baki mi' mejlelo' tyi kätyäl, ik'äñoji'o', ibañäk'o' yik'oty yañtyakbä. Chä'äch bajche' mi' yäle' jiñi tsätslelbä ty'añ icha'año'.

Wuklujump'ej Artikulo (Artikulo 17). Mi juñtyikilik kixtyañu mejl ibajñe mel ichajpañ chä'ächbä yom tyi majñe pensal ma'añ chukoch mik kotyänlakbä mi' käybeñlakbä mi' kats'lakbä cha'añ uts'aty ik'ajtyiñ chä'bä la kom.

Tyi' pejtye kixtyañojo' añ tyi lerechu ik'ajtyiñ ikotyäñtyel tyi x-e'tyelo' cha'añ mi' imelo'ibä tyi chajplel bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ. Ts'äk'äl uxiñtyop'ol jaxyo yäjk'el jiñi ijuloñi' jiñi melojel, ili kotyäñtyel tyi melojel, ma'añ chukoch mi' tyojtyäl, yikoty ma'añ chokoch mi' käk'eñ lak tyak'iñ jiñi x-e'tyelo' jurisyaltyako'bä.

Jiñi tyempoji' x-e'tyelo' tyi konkresu cha'añ oñyom añ tyi ityojlelob cha'añ mi' pätyob tsätsbä ty'añ jiñi mukbä yäl bajche' yom mik xuk'chokoñ lakbä wä' tyi pañamil, jiñi jumujchbä xchumtyälo' jiñi tsätsbä ty'añ muk'bä imelo', ya' mi' sub bajche' yom imelo' ba' mi' sub je'el bajche' tyojoñel jiñi mulil. Jiñ cha'añ x-e'tyelo' k'el mulil pererales; mi' k'äänob bajche' tyak yom ak'ol jiñi melojel.

Jiñi tsätslebä ty'añ mi yäl je'el, bajche' yom isäkläñtyel yambä kotyän'tyel, ma'añki uts'aty tyi jak'i lak melojel tyi junchajp. Tyi' jak'oñi' ityojo' imulil ya' mi yäl bajche' mi' k'extyän'tyel ityojtyäl jiñi mulil peañ tyi' tyojel jurisial cha'añ mi' k'el mi muk'äch ityojtyä che' mi' tsäkt'yäyel ili melojel.

Ijoloñel jiñi meloñel, mi yäjk'el tyi kãñol, tyi jumuch kixtyañojob, ba' lu' año' chunkolo'bä ik'ajtyiño' melojel cha'añ jamakña mi yu'biño' che' mi' ijoloñel baje'jach' tyi yuk'ä ity'añ jiñi x-e'tyelo'.

Jiñi ixo'tyol mulil mi mejlel tyi melol bajche' mi yäjlel tyi pejtyelex e'tyiji'bäl baki mi ipäjyel.

Jiñi tsätsbä ty'añ pererales yik'oty lokal mi yäk'eñ jiñi ik'äjñi'bal cha'añ mi' bajñe chãm tyi iwenta jiñi tribunal cha'añ mi mel jiñi mulil.

Jiñi pererasioñ, estarus yik'oty listritu pereral mi yäk'e tyi pejtyelex jiñi lak kãñätyän'tyel tyi lak lumal, yik'oty jiñi mu'bä icha'leñ toñel jiñach k'ixtyañuj añbä iña'tyäbal tyi weñ. Jiñi mu'bä ikotyañño'la mach ch'ujbi imelo' ya'bä añ yik'oty x- e'tyelo' tyi ministeriu publiku.

Ma'añ majchki mej tyi kächol tyi' kajach jiñi mulil ma'añ bä letsem ityojol mu'bä icha'leñtyel.

Waxäklujump'ej Artikulo (Artikulo 18). Ta'ki atyaja amul mejlety tyi majlel tyi kächol. Jiñäch mulil ta'bä amelej yä'äch jach mi ki inäp'etyo yik'otyto jiñi aj kächolo' che' bä imul bajche' li ta'bä achale.

Jiñi xñup'olo' tyi malil karse mi päseñtyelo' juñ, mi tsäkãñtyelo', mi päseñtyelo' alas cha'añ ya'bä oraj mi' lo'k'elo mi cha' mejlelo' tyi ochel tyi lumal, yik'oty ma'ix mi chak melo' mulil, mi' ch'uj k'ejelelo'jach mi tyoj chunkolo' icha'leño', jiñi x-ixiko' yik'oty wiñiko' yambä ba' mi'ñujp'elo' tyi kächol.

Jiñi pererasioñ, jiñi Estarus yik'oty Listritu Pereral mi mejlel ilajo' ity'añ cha'añ jiñi xkächolo' mi' mejlel' imelo' ibä.

Jiñi pererasioñ, jiñi Estarus yik'oty Listritu Pereral jiñäch mu'bä ichajpañño' bajche' yom chalentyelo' xkächolo', jiñi alp'eñalo' mu'bä ityajo' imul 12 año jax tyobä ija'bilel moxyto mejlo' majlel tyi kächol muk'axyto imajlel tyi ñup'ol tyi sentru de rehabilitasioñ ya baki mi' tyijk'elo', jiñtyo añix 18 año ija'bilel mux imajlel tyi ñup'ol tyi karse.

Jiñi bajche' muk'o' tyi toñel jiñi kobierñu añ tyi' iwentaj instituciones, tribunales yik'oty x-e'tyelo' yoke tsätsö'bä iye'tyel ya' ba' mi' tyajo' imelo' ibä x-kolelo'. Mi mejlel tyi kotyãntyel yik'oty tyi tyik'ol maxtyobä ityaja 18 año ija'bilel.

Jiñi bajche' mi' yäjk'el justicia mi' mejlel ik'elo' bajche' mi cha'leño cha'añ mi kotyãño majlej tyi pejtyeelel mu'bä ichajpãntyel tyi xkolelo' ya' mi' k'ejlel tyi karantía albilibä tyi chajpãntyel legal, che' bajche' mu'bä ibajñe chajpaño' x-e'tyelo' bajche' mi' k'ele ts'ijbubilbä.

Jiñi aj kächolo' ch'okojemo'bä tyi mejiku iaño' imul tyi yambä pamil mej tyi cha' chojkelo'tye tyi lumal cha'añ mi' xotyó' imul che' bajche' ts'ijbubil tyi artikulo, añbä imulo' ilaj tyi mejiku mej ichojkelo' majlel tyi' lumal cha'añ miki' ixoty imul. Che' mi chojkelo' majlel jiñi xkächolo' jiñjach iyujilo'.

Che' bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ mej iyäl ityajo' imul ba' läkäl chumulo' cha'añ mi' cha' ochel tyi lumal ba'año' ipiul. Mach mejlik tyi k'äjñel li chapäbilbä cha'añ muchkibilbä cha'añ mi tyajo' imul. Añ jach ba' chilil mi' k'otyel ba' weñ kãñätyäbilo'ix.

Che' tax chujkiyo' majlel weñ kãñätyãntyil ba' año' x-e'tyelo' jiñach año' tyi wenta che' mi ityãlaño' ipiäl jiñjach chonkol ik'el cha'añ mi lok'el, jiñjach mi' mejlel ipejkañ jiñi yaj kotyayaj (abogado), mi' chajpañ cha'an mi kãñätyãntyelo' che' ñup'ulo' tyi karsej. Ili tyaxbä la kälä mejäch tyi cha'leñtyel añ jachbä ba' chilil mi' k'otyel ba' weñ kãñätyäbilo', bajche' ili tsätsbä ty'añ.

Artikulo Bolomlujump'ej (Artikulo 19). Mi jump'ej-lik kächol mej tyi ñume 72 horas, che' maxtyo ik'eleyo' maxki añ imul, jinche' ma'añ baki mi' yäl bajche' miki' cha'lentye: jiñ mulil añbä icha'añ, baki tyi cha'le, ches tyi yorojlel ichukoch tyi' cha'le, yik'oty mi' yäl ya' tyi juñ ke tyi cha'lentye jump'ej muli che' bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ yik'oty mi' k'ejle ketäch icha'le ochajach tyi k'ele bajche' tyi ñumi li mulil.

Jiñi ministeriu publiku miki' mejle ik'ajtyibeñ li e'tyel (juez) cha'añ mi' ñup'o' tyi karsel jiñche' añ yambätyak mu'bä isub, che' ma'añ miki' k'otyel ya'bä yoroel melojel, bajche' mi' ña'tyãntye mi tä'äch ki imele, yik'oty ikotyãntyel jiñ añbä imul, che' je'e ta'bä ik'eleyo', oche' ta'ix ñoj ñup'uyo' che' tä'äch ityaja imul. Jiñi x-e'tyel mi' yäl' che' mu'äch ichujke majlel che' tyi much'kiyo' ibäj cha'añ mi' tyajo' mulil, otsänsa, tyä'layaj (violación), sekuestro, ojiñ mulil cha'lebi yik'oty juloñi' (armas) yikoty

explosivos, yik'oty jiñ tsätsbä mulil bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ cha'añ mi' kãñtyãntyel li Mejiku, yik'oty uts'aty mi lak kolel tyi jujuntyiklel yik'oty lak k'oklel.

Li tsätsbä ty'añ jiñ jach mej iyäl cha'añ laj e'tyel mej isub ke mi iyäpbeñ li tyijikñiyel li kixtyañu ambä li mul.

Mi' yäk'eñtyelo' jach yorojlel bajche' jach año'bä imul, che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ. Jiñ che' mi ñume majlel oraj añ tyi wenta jiñi tsätsbä ty'añ. Jiñi x-e'tyel añ tyi wenta cha'añ mi' k'el jiñi xkächol che' añ iyorojlel taxbä isu'buyo' pe maix mi' chäch chã'am ikopiajle alälixbäj yik'oty ochembä ba' mi' k'ejle mi añ imul mi käytyäl tyi kächol, mi ma'añ mejach ilok'el tyi uxp'ej oraj, mejlix tyi kojlel jiñi ambä imul mi ma'añ majch tsikil imel jiñi mu'bä ijop'eñ imul jiñi xkächol.

Tyi pejtyelex bajche' mi' mejlel iwersaj k'ejlel mi' tä'äch iyotsä imul che' choñkolo' mi' ta'ki tyajle yambä imul, yambä bajche' miki' säklãntyel che' miki bej tyajtãmajlel imul mu'mej kuj ibej ok'añ majlel.

Ta'bä ityaja imul cha'añ tyälãñ ipiulo', ita'ki pätsi tyi tyojle justisia itaki kaji majle tyi yambä lum añ mej kuj tyi' weñtaj yambä x-e'tyel ya' ba' tyi majli.

Tyi' pejtyelex tyälãntyel tyi mali karsel mach bä ba'añ aläl icha'añ x-e'tyelo' tyi pejtyelex ityälẽntyel xkächolo' mi' tyo-iñsãntyel tyi tsätsbä ty'añ.

Junk'al Artikulo (Artikulo 20). Jiñi kuch mulil mi kaj aj-päjke'el yik'oty mi' kaj asu'bentyel tyi pejtyelex li amul ta'bä acha'lej. Mi ki' k'elo' maj li aj-e'tyel mi mele li amul, mi mach mele tyok'ej akotyãñ abä. Mi' much'kiño'- ibä cha'añ mi' k'elo' li mulil, cha'añ bajche' mi' iyujtyejmaj.

A. Tyi tyejchi'bal ipejtyelex tsätsbä ty'añ:

I. Jiñi x-meloñelo' jiñäch mi' k'ele' cha'añ mi tyoj-isan ta'bä ujtyi. Mi tyaj ikotyãntyel machbä ba'añ imul, ta'bä ityaja imul ma'añ che'jach mi' käytyäl, miki' lu'tyoj-isañ ta'bä yäsityak;

II. Pejtye ijoptyälelo' kixtyañojo' jiñi ambä imul mi kaje imel ibäj yik'oty aj k'emulil (juez), ma'añ juntyikle lak pi'äl mejbä iyäl cha'añ ma'añ mi' k'äjñel jiñi ityoj-isãntyex mulil, mi' mejle tyi tyoj-isãntyex tyi uts'aty iweñjach;

III. Cha'añ su'bulbä xoty' mulil jiñach mi k'äjñi'bäye tyajlemächbä tyi tyojle aj k'emulil. Li tsätsbä-ty'añ mi' chajpañ ityoj-isañ itsukule yik'oty chu'buyomtyak k'añol tyi päsol li mul, mejäch ilu'al yombä isub.

Cha'añ mach bä weñ yom xoty'mulil jiñach mi k'äjñi'bäye tyajlemächbä tyi tyojle aj k'emulil. Li tsätsbä-ty'añ mi' chajpañ ityoj-isañ itsukule yik'oty chu'buyomtyak k'añol tyi päsol li mul, mejäch ilu'al yombä isub.

IV. Mi' chajpäntye li mulil tyi tyojle aj k'emulil ch'e maxtyo kãñä baje tyejchem iye'bal. Ki su'bo' ity'año' li kixtyañojo' tyi tyojle ya'bä jopolo' cha'añ mi käjñel yombä isu'botyak, tyojbä ojiñi mulilächbä.

V. Cha'añ mi' ityajtyä añbä mul jiñäch mi' su' ta'bä ityaja imul cha'añ mi axo'ty tyi' tyojlel x-e'tyelo'.

VI. Mach mej ibajñel mel ibä juntyikil tyi' tyojlele x-etyel che' ma'añ ya'añ jiñi yambä, cha'añ weñ mi yujtyel melbä tyi cha'tyiklel mi melo'ibä che' bajche' mi yäl ili konstitusióñ;

VII. Taxki tyejchij jiñi melbä tyi' tyojle jiñi kixtyaño che' bajche' ma'ix mi' be tyajbeñtye imul mux iñumel tyi tyojlel jiñi tsätsbä ty'añ cha'añ mi' yäjle bache' mi käytyä, tä'äch kaji ibajñe isub ibä tyok'ej ikãñ jiñi imul ba'añ li aj k'el mulil, ya'i mi' kaje iyäjlej jaip'ej-ja' mi ki' x'oty i mul.

VIII. Jiñi aj k'el mulil mi' yäkeñ ixo'tyi imul tyi karsej jiñi muchbä tyajbeñtye imul;

IX. Añki majch wersaj xiki' icha'añ mi' cha'leñ loty ima'añ mi' ja'kbeñtyel tyi' tyojlel x-e'tyel mi' yäjpel, yik'oty

X. Che' bajche' tyi yälä li artikulo che'ñak ty'a'meletej-abä chäch mi' kaje axo'ty amul.

B. Ma'añ majch mej imäk-tyañ jiñi alerechu:

I. Mach kiba'añ tyi yälä aj k'ej mulil mi achujkel cha'añ ma'añ amul librej jetyäch

II. Che' mi' chuketyo jiñi x-e'tyelo' mi' su'beñetyo chukoch tyi' chukuyetyo' mach mej ijats'etyo' mij mejlik iwesaxik'ejtyo' cha'añ chuki yomo' jiñi cha'añ ya'añ x-e'tyelo' mubä ikotyañety cha'añ mi' yäle' chuki amul;

III. Mi' su'beñetyo', bajche' oraj tyi' chukuyetyo' tyij tyojlej jiñi ministerio publiku oli jues, mi' yu'beñety akuch mälil yik'oty ilerechu ambä icha'añ. Che' mij käl-laj li lelikuensia orkanisara, lix e'tyel ma'añ chukoch mi'su' lij ka'bälel ta'bä ijo'pbej imul.

Li tsätsbä ty'añ mi ki' iyäk kotyän'tyel tyi' tyojlej lij aj kächol, che' mi' inñajmej-maj omi' k'ajty'ñ kotyän'tyey tyij uts'aty mi' ik'ejelej-maj li inbestikasioñ yik'oty persekusioñ tyi' mujlilel jiñi cha'am-bäj tyi lelikuensia orkanisara.

IV. Mi' chänbeñtyej kixtyañu mu'bä sub ma'añ amul yik'oty yantyakbä kotyuntel mu'bä ipäjse', mi' yübentye iyujilel bajche' äch mi yul li tsätsbä ty'añ, cha'añ ikotyañ ibä tyi' tyojle ty'añ jiñi kixtyañu mu'bä ikajty'iñ, chä' äch bajche' mi' yul jiñi tsätsbä ty'añ.

V. Mi' yu'beñety akän amul jiñi aj e'tyel otrubunal tyi' tyojlej kixtyañu. Añtyakbi Jiñi mulilel mach bäj tyo'k'ej tyij känol tyij publikuj, chä'äch bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ, tyi' kaj Sekurilat Nasional, Sekurilat Publika, cha'añ ikotyuntel aj tyäluntyelo', testikus yik'oty chuptyotyobä, cha'añ ma'añ mi' yu'jk'el tyij käjñel che' mi' awäk tyi wokol li aty'añ tyij juñ känäjtyäbilbäj tyij tsätsbä ty'añ, ojñ che' li tribunal mi' ip'än'ty'añ mi' añäch isujm baje' yom iyäl.

Jiñi aj otsaj mulilo' chajpujbilobä, jiñi toñel tsa'bä ichaleyo' cheñak tyi' cha'lejoy' jiñi mulil añäch ikäjñi'bal cha'añ mi' käjñel tyi mulil, che' mach tyok'ej yäk'ol tyi känol tyi juisio omi añ yäjk'ej tyi wokoj jiñi aj su'boñel ojñi aj tyilän'tyel. Li ñaxambä ma'añ mi tyiluñtyel ilerechu jiñi jo'p'olbä imul che' yom ty'añ cha'añ mi kotyañ ibäj.

VI. Mi' lu' yu'kbeñtyel, tyi sebjach mi yu'beñtyej pejtyejele juñ mu'bä ik'atyintye cha'añ mi kotyän'tye yik'oty mi' k'äjñe tyi chajpäñtye imul.

Jiñi jo'p'ol bä imul yik'oty li yaj kotyaya mej iyochel ik'el ijuñilel cha'añ mi säkläñtye che' ñaxañ chukulix yik'oty che' mi jop' ich'ämbentye ity'añ otyi k'ajtyibentye. Che' bajche' jiñi, ñaxan mi k'ejelej ya' tyi aj k'el mulil mej tyi säklubentye ba' chukul ijuñ, cha'añ mi mejlel tyi chajpäñtyel ikotyän'tyel. Tyi tyejchibal wäle'li mach mej tyi ch'uj lotyol li mu'bä chajpäñtyel tyi k'elol, mi añjach ikäye' tyi yälol ba' päsäl tyi tsätsä ty'añ mach bä mej laj ña'tyañlaj cha'añ mi alotye'maj ityojel jiñi k'el mulil yik'oty cha'añ mi käjñelmaj cha'añ ma'añ mi tyilän'tyel ilerechu kotyän'tyel;

VII. Che chukulety tyi karse añ alerechu cha'añ mi asäklañ abokaru che' maxtyo ñum chap'ej ja'b machki ba'añ tyi' ityaja ityojo oma'añ mi tyaj abokaru jiñi x-e'tyel mi yäk'eñety juñtyikil abokaru publiku.

VIII. Che' ujtetyo achujke ma asäklañ abokaru jiñäch majch awoñ cha'añ mi kotyañety ityik'el akaj amul machki ba'añ tya'tyaja a abokaru, jiñi x-e'tyel mi yäl cha'añ mi awäk'eñtye juntyikil mu'bä ikotyañety (Defensor público).

IX. Jiñi lak pi'al ambä imul mach melik tyi be käytyä tyi kächol mi ma'añik itya'k'iñ cha'añ mi' tyoj ikotyäntyel tyi' tyojlej x-e'tyel che' bajche' tyi kaj chukita' imele tyi' bä.

Mi añ majch añ imul tyi tyoj-lej aj-e'tyel imi tyi abeñtyij ixo'ty tyi tyojlej aj-e'tyel, jiñi aj-e'tyel mi ki iñup' jach bajche' añ tyi li tsätsbä ty'añ, mach mej ibej ñup' käytyäl mi mach che'ik tyi ajli che'ñak tyi cha'lej ty'añ li aj e'tyel ba' tyi' pirmariyo' li juñ. Li kixtyañu mej tyi lok'el tyi karsej, jiñ che' ma'añ yambä imul.

Tyi pejtyeletyak jiñi mulil ta'bä cha'leñtyij, miki iyäbeñtyel ixo'ty jiñixtyobä jalix icha'lej.

C. Ilerechu jiñ ta'bä tyä'länty:

I. Mi' ch'äjme ity'añ juriliko; mi' subentyel bakbä ilerechu añ-icha'añ bajche' mi' yäl jiñi konstitusioñ yik'oty che' mi' k'ajtyiñ mi' su'bentye bajche' chonkol majle li' melojel.

II. Yik'oty ity'añ jiñix ministeriu publiku; cha'añ mi lu' ch'äjme pejtye juñ oyambätyak cha'añ li melojel, bajche' li be-ña'tyantyel majle, cha'añ mi' tyajtyä tyijikñiyel yik'oty mi' käjñe bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ ya' tyi melojel.

Che' jiñi ministeriu publiku mi' ña'tyañ mach weñ li tyijikñiyel, mej iyäl chukoch ma'añ weñ.

III. Mi' ch'äm imi' k'el jiñi laktor imi' k'ajtyibeñtyel bajche'-añ, che' tax cha'leñtyi li mulil.

IV. Mi' cha' tyoj-isäñtyel ta'bä imele. Mi' añmajch mej tyi tyoj-isäñtyel, jiñi ministeriu publiku miki' k'ajtyiñ cha'añ mi' tyoj-isäñtye jiñi ta'bä ityä'länty

ma'añ mi' putyuñ pi'tyántye mi' k'ajtyiñ jiñ kixtyaño ta'bä ityäläyo', ijiñix melojel mach mej ikol jiñi xkächol che' tax iyälä mi' ñoj ñup'o'.

Jiñi tsätsbä ty'añ miki' k'el tyi orajach, cha'añ mi' tyoj-isäntyte jiñ ta'bä ityäläyo'.

V. Miki' kãñätyäntyel baki tyälem yik'oty che' maxtyo ts'äkyaya ija'bilel, che' imul biolasioñ, xujch' kixtyaño cha'añ itsänsäntyel otyilañtyej, jiñche' mi' yäl lix melojel yom ikãñätyäntyel, miki' ñoj kaje majle ilerechu jiñ ta'bä tyäläntyi.

Jiñi ministeriu publiku mej iyäk'beñ ikãñätyäntyel jiñ ta'bä tyäläntyi, jiñ ta'bä ñik'i su'beyo', ta'bä ik'eleyo' ipejtyele mu'bä iña'tyaño' ilix mulil. Jiñix e'tyel mi' k'elo' che' mu'äch icha'lentye ili xik'ol bajche' mi' yäjle;

VI. Mi' k'ajtyiñ kãñätyäntyel, bajche' mi' bej k'ejele mi' cha'abentye ikãñ ilerechu, yik'oty

VII. Mi' jemo' tyi tyojlel x-e'tyelo' jurisial che' mi' jem ministeriu publiku, che' mi' säkläbeño' imul, yik'oty che' bajche' mi' tyoj-isaño' machbä ba'añ ijak'o' mu'bä itsu'k käyo' che' ma'añ mi' tyoj-isaño' jiñi mulil ambä iñik'i mele.

Jump'ej icha'k'al Artikulo (Artikulo 21). Tyi säkläntyte jiñi muliltyak añtyi tyojlel Miristerio Publiku yik'oty aj-polesia, ba' xik'ilo'ix icha'leñtyelo' yik'oty ba' alälix chuki mi' kajelo'.

Mu'bä ik'el icha'leñtye jiñi tsätsbä mul aj-k'elmulil añtyi tyojlel jiñi miristerio publiku. Li tsätsbä ty'añ jiñ mi' chajpañmaj ik'elma otsäbillbä mulil cha'añ mi' tyoj-isäntyte bajche' yom cha'leñtye tyojle jiñi p'ätyälo'ixbä aj-e'tyelo'.

Mu'bä iyotsañ ibäj tyi mulil, tyi chajpãntyte ityoj-isäntyte añ tyi' tyojle aj-e'tyelo' p'ätyälo'bä.

Añ tyi tyojle aj-e'tyelo' cha'añ mi' yä'beño' ityoj imul otsäbillbä ya'tyi kubernatibo yik'oty je'el aj polisia juñsujmachbä mi' yä'beñ tyoj imul, mi' chujkema tyi kächol treinta iseis oraj che'añ tyi toñel oxik'il icha'añ xchumtyälo'; che' ma'añ mi' tyoj imul jiñi ta'bä isoko ibäj beje' se'ebil, mi' sujtyisäntyte tyi kächol bajche'äch albil, ma'añ bajche' mi' jalijel tyi treinta iseis oraj.

Jiñi ta'ba yotsä imul bajche' albil ya' tyi kubernativo yik'oty je'el tyij polisia oche' xtoñelo'jach, aj chajpa otyoty'o' ojiñ xchoñoñe'lojachbä ñumel, mach mej tyi kächol ityoj imul bache' jach muk' tyi toñel jump'ej k'iñ.

Che' mi käla jiñi aj toñelo' machäba'añ ityojolo', mi' yä'beñtye imuliñ cha'añ tyi yäsi ibäj bajche' albil tyi reklamento kubernatibo yik'oty je'el tyi polisia, ma'añ bajche' ik'ame mi' k'ajtyibeñtye ityojol beje' muk' tyi toñel.

Li miristeriu publiku mi' yäle' ambi ik'äjñi'bal ta'ba ajlityak cha'añ bajche' mi chajpäñtyel ya' tyi aksioñ penal, bajche' albi isu'bebil tyi tsätsbä ty'añ.

Li ejekutibu pereral jiñtyo, mej iyäl ity'añ tyi tyojle senaru tyi pejtyele cha'lebilbä, li jurisliksioñ mi' käjñel ya' tyi korte penal internacional.

Li sekurilat publika jiñäch año'bä Ik'äjñi'bal tyi tyojle pererasion, tyi listritu pereral, li estarus yik'oty munisipius, jiñäch mu'bä ik'el cha' ma'añ majch mi' yotsañ imul, li mu'bä iyujtye ñaxañ mi' säkläñtye cha'añ ik'äjñi'bal mi' majlel, chä'äch bajche' mi' käjche ixoty'o' imul aj-k'ejtyak'iño', su'bulächbä tyi tsätsbä ty'añ, jiñäch mi' k'elo' isäkläño' isujmtyak bajche' yom icha'leñ pásälixbä wä' tyi konstitusioñ. Icha'liya li instituciones tyi tyojle sekurilat publika yä'äch tsäts chukul tyi tyejchi'bäl ts'ijbubil li juñ, ba' chili yom ikämbal, añächbä k'äjñi'bal, yujilächbä, xuk'ujachbä ityik'ijachbä tyi lerechos humanos kämbilixbä wä' tyi konstitusioñ.

Jiñi institusioñ cha'ambä sekurilat publika tyojach mi' chaleño' ibäj ya' ba'añ kixtyañujo', weñ kãñtyisäbilo' iyujilo'. Jiñi miristeriu publiku yik'oty instituciones polisiales tyi yuxchajple ik'ämbal kobiernu mejo' tyoj mi' cha'leño' ibäj cha'añ mi' ch'ujbiñ ikäñe' ya' tyi sekurilat publika yik'oty li sistema nasional tyi sekurilat publika, wä'ächba' chukul tyi yambä iye'bal:

a) Mi' tyoj-isäñtye ju'bel, lak tyojol, lak k'äjñibal tyi k'ejuñ, bajche' año', bajche' mi' chajpäñtye lok'e, ikämbal yik'oty juñ tyoj-isäbixbä tyi aj e'tyelo' yik'oty-ächbä ya' tyi instituciones tyi li segurilat publika. Li säkläñtye bajche' yom chajpäñtye jiñ mi' k'el ijop' icha'leñ li pererasion, jiñi li listritu pereral, jiño' je'el li estarus yok'oty munisipiu ya' tyi sutyäle mi' yäl año'bä tyi tyojle iye'tyel.

b) Ya' ba' lotyol ijuñilelo' li aj-tsänsaj yik'oty muk'o'bä tyi toñel tyi li institusioñ cha'añ Sekurilat Publika. Ma'majch mej tyi ochel ik'el ya' tyi

instituciones tyi li sekurilat publika mi maxki tyi su'beñtyi ochel yik'oty mi maxtyoki ts'ijbuñtyi ya' tyi sistemaj cha'añ mi kaj tyi troñel.

c) Tyi chajpãñtye li politika publika añ tyi tyojle ik'el jiñix e'tyel.

d) Añ tyi tyojle je'el jiñi año'bã tyi lumal cha'añ mi' kotyaño' iyãlo' ity'añ mu'bã ichajpãñtyetyak, yañtyakbã, bajche' mi' mejle tyi chajpãñtyema li politika mu'bã ik'eltyak jiñi mulil yik'oty je'el año'tyakbã tyi tyojletyak jiñ che'bã sekurilat publika.

e) Li tyak'iñtyak mu'bã iyãk'eltyak tyi li pereral cha'añ ikotyañtyak li sekurilat publika, mi' yãjk'el tyi sutyãlel nasional ba' much'uj jopolo' li kixtyañu tyi pereratibas yik'oty munisipiu je'el jiñãchbã mi' yã'beñtyelo' cha'añ ik'ãño' ityojo' muk'o'bã ikãñãtyaño' kixtyañujo' tyi pejtyelel aj-chumtyãlo'.

Cha'pej Icha'k'al Artikulo (Artikulo 22). Mach tyok'e lak tsãñsãñtyel tyi kaj lak mul, mach mejl ibik'ity tsepol, ñik'isãbeñtyel, tsoyil, sãpãñtyel, jãpãñtyel tyi tye', ba'ikabã tyãlãñtye, che' kãlãx ityojol li mulil, tyi pojbeñtyel chu'bã añ icha'añ yik'oty ba'ikabã yañtyak mulil. Tyi pejtyelel tyojo' mulil lajakña mi yãbeñtyel ixoty'ol tyi aj e'tyel.

Ma'añ mi' pensaliñ mu'bã imele' jiñi x-e'tyel che' mi' pã tyãlel ityoj imul juñtyikil kixtyañu' mi muik iyãl ity'añ jiñi x-e'tyel jurisial cha'añ wersaj mi' mel sibil tyi' pejtyelel x-e'tyelo' ambã imejlel. Yik'oty mach ch'ujbi imãktyañ ta'bã imuch'ki iña'tyãbal jiñi x-e'tyel jurisial che' bã bajche' mi yãl tyi artikulo 109, mi' kotyañ ikãñãtyañ tyi estarus cha'añ uts'aty mi yajñel jiñi año'bã tyi tyã'lãbilo'bã, mi jiño'ik ch'ujbi yãlo' ity'añ jiñi xkãcholo'. Yik'oty che' bajche' je'e ambã isãtyãl mi' mejlel che' bajche' ambã tyi jump'ej ty'añ mu'bã imejlel iyãle'.

I. Che' bajche' ilerechu estaru yik'oty mu'bã bajñe yãlo' cha'añbã karse.

II. Mi pãytej jiñi chajpãbilbã imul, ambã tyi kontra tyi lak k'oklel, mu'bã ilotyisañ kixtyañuj, xujch'iyaj xãñiji' yik'oty bajche' mi k'elo' kixtyañuj mi yãl bajche':

a) Jiñi k'ãmbilo'bã, cha'añ jiñi ambã iñik'i melbalo', che' moxtyo yãlã ambã tyi wenta. Peru añ ka'bã chuki mi' k'ãjñel che' añ iñik'i melbal machbã weñ ujtyem.

b) Jiñi machbä k'ämbilo' ambä iñik'i melbalo', peru añ ik'añäo' cha'añ mi muko' omi' xä'tyãño' jiñi ñik'imelo' machbä weñ, che' mi bele' mu'chkiño' ibä yañtyakbä xty'año'.

c) Jiñi mu'bä ik'äjñelo' xik'ilo'bä tyi yuxtyiklel xtontojlelo' mi tyi' ña'tyä iyumo' mi ma'añ tyi ña'tyä x-e'tyelo' cha'añ mi' ts'itya' chuki mi' ts'itya' kajtyibeño'.

d) Jiñi päk'älo'bä tyi yuxp'ejlel ika'ba', peañ ka'bä mu'bä iñik'isu'beño' ipi'äl, ojiño'b mu'bä imuchkiño' ibäj jiñi mu'bä iñik'i päjk'el imele' pe iyumjach mi' cha' päty ibä.

III. Tyi' pejtyelel kixtyañujo' ñik'i tyajabä, ch'ujbi yäk'e tyak'iñ cha'añ mi' päse' iweñlel tyi' kuxtyälel, che' bajche' k'ajtyibilbä cha'añ mi ikäñe' jiñi weñbä.

Uxp'ej Icha'k'al Artikulo (Artikulo 23). Mach ch'ujbi yäl tsätsbä muli, jintyo che' añ uxp'ej imul ch'ujbix yäle'. Ma'añ majch ch'ujbi jop'eñtyel imul tyi cha'yajlel che' bajche' jiñjachbä mulil, oche' tsäts'bä mulil ch'ujbiyäch kastikarintye, mach ch'ujbil k'elo chuki yex yom yäle.

Artikulo Chämp'ej Icha'k'al (Artikulo 24). Tyi' pejtyelel wiñiko' lu libre cha'añ mi' säklañ baki yäch mi' mulañ iñop cha'añ mi ñik'i mele', che' muk' tyi ch'ujel, jiñ yom ma'añ mi yotsañ mulil tyi cha'añ tsätsbä ty'añ.

Tyi kongresu mach ch'ujbi bajñe iyäk'e ity'añ mi' mu' ilajmisäbeñ ich'ujel yañtyak yixtyañujo'.

Jiñi tyi pejtyelel xch'ujelo' mi' pätyo' tyi klesia. Jiñi mu'bä ibajñe pätyo' tyi yantyak yomach bajche' mi ijajk'el xuk'lib tsätsbä ty'añ.

Jo'p'ej Icha'k'al (Artikulo 25). Añ tyi ityojlel estaru tyi li rektoria tyi' ñuklel laknoj lum (nacional) cha'añ mi' kotyãñtyel omi yotsañ yik'oty bajche' mi yajñel, mi be yäk'eñ ikäjñi'bal tyi soberanía tyi pejtyel lak lum mejiku (nacional) yik'oty tyojbä x-e'tyelo' mi' be letsäbeñ ityojol cha'añ jump'ejbä tyi pejtyelel ingresu tyi weñlel, mi' pi'tyañ cha'añ uts'aty mi yajñel tyi' pejtyelel kixtyañujo', yik'oty jumujch'obä ikotyãño' ibä, cha'añ tyi konstitusióñ.

Jiñi estaru mi chajpañ, ich'ätyel ityoj-isañ yik'oty mi' päseñ bajche' mi' k'ejlel tyak'iñ tyi pejtye lak lum mejiku yik'oty mi' ch'äm majlel

bakibä mi ka ik'ajtyiñ tyi pejtyelex awombä ak'beñtyel mi' kotyañety ili kosntitusión.

Tyi kotyäyo ibe ak'o' tyak'iñ tyi pejtyele lak lum mejiku, tyi yotsä ibä cha'añ mi yäk tyi pejtyelex bajñe ambä ma'añbä chukul tyi yumäl, mi mu'ik ijisañ yambä tyak'iñ mu'bä yäk'eñ iñuklex tyi pejtyelex lak lum mejiku.

Li sektor publiku añtyi tyojlex, jinjachbä, ba' mi' ñop ichajpaño' ya' tyi artikulo 28, tyi parapo cuarto tyi konstitusión, mu'bä bele' kãñätyañ kobiernu pereral ambä icha'añ li bajñe lum yik'oty li kãñätyäntyel tyi tyojlex li orkanismos jiñi mu'bä iyäk'.

Mej ipäs ibäj che' bajche' ya'tyi sektor sosial yik'oty pribalujö', bajche'-äch añ tyi tyojlex tsätsä ty'añ, cha'añ mi lok'el yik'oty bajche' mi much'kiño'ibäj ya' tyi yajñelo' ik'añi'balbä tyoj-isäntyel tyi ak'ol.

Junlajal añonla chumli' bajche'-äch mi yäjlex yik'oty mi' p'ojlisäñtyel cha'añ mi kotyãñma ikolityesañma jiñi empresa tyi sektorex sosial yik'oty pribalujö'bä cha'ambä tyak'iñ, chukulbä bajche' yomtyakbä isub tyi publiku yik'oty kãjñi'bal, laj kotyãñtyel tyi pejtyelex, rekursos cha'añ p'olisäñtyel, cha'añ ikãñätyãñtyel ilotyol yik'oty li matye'el.

Che' bajche' je'el bajñe año'bä ch'ujbi ipartisipariño'-ibä, che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ cha'añ mi' tyeç imuch'kiño'-ibäj cha'añ mi' ñuk'añ.

Juñlajal ma'añ majch mi' ñusañ ibä yik'oty ikotyãño' ibä jiñ xabajñe xñuki choñoñelo' mi' k'uxbiño' bajche' mi yäl mu'bä ipäk'o', ikãño' tyi' pejtyelex kixtyañujö', mi kãñätyãño' tyi' pejtyelex lak naturalesa.

Ili tsätsbä ty'añ mi' yäk cha'añ mi tyoj-isañ lak muchtälex yik'oty bajche' kmejlela tyi tonel: che' bajche' ejilatariojö'bä, xmu'much'troñelo' tyemtoñelo' tyemchuñtyälo', xtoñelo' ñiki ano'bä tyi' tyenta tyi pejtyelex, bajche' much'ulonla cha'añ chikiyes la kom lakchok majle tyi yambäl pamil cha'añ mi lak tyaj chuki kom lak x'ux.

Ili tsätsbä ty'añ mi' jalejlex iloty yik'oty imãñ chuki komla lak choñ tyi lak bajñel, yai jiñi muo'bä tyi bajñel toñel mi chokö' majlex tyak'iñ tyi pejtyelex lak lum mejiku, chä'äch bajche' mi yäl tyi konstitusión.

Wäkp'ej Icha'k'al (Artikulo 26).

A. Ili Estaru mi' ka imel jump'ej sistema cha'añ mi planeariñ bajche' mi' be ñuk'añ jiñi lak lum Mejiku, mu'bä yäk' juñlajalbä lak tyak'iñ cha'añ wen mi la kajñel tyi lak lum mejiku.

Isujmlel ili proyecto tyi lak lum, ambä tyi konstitusioñ mi ki yäl bakibä itsätsle yambä itoyojo che' mi chajpaño'. Ili chajpaya mi ka icha'leñtye che' lu' yomoäch ili kixtyañuj. Jiñ che' mi' lu' yälo' ity'añ bakibä mi ka ichäm machki yom ochukiyes yomo' ili kixtyañujo' cha'añ mi' ts'ijbuñtyel ya' tyi plan yik'oty tyi ñuklel. Mi' ka icha'lentye jump'ej plan tyi pejtyelel lak lum mejiku ya' baki mi yäl ili programa tyi atministrasióñ.

Ili tsätsbä ty'añ mi ki yäk tyix ejekutibujo' cha'añ mi yäl bajche' mi kaje yäl yik'oty mu'bä ika ikajtyiñtyel tyi sistema tyi' pejtyelel lak lum mejiku cha'añ planeasioñ cha'añ chuki yes mi ka ikajtyiñtyel cha'añ mi' mejle, chikiyes añtyobä yom cha'añ mi' uts'aty lok'e, bajche' mi ki ñatyañtye che' yomäch ili ty'añ yik'oty iñuklel ili prokrama. Che' je'el mi' ki k'el majchki añ tyi wenta mi' lu' k'el chonkolbä tyi' chajpääñtyel, yik'oty baki xuk'u cha'añ tyi ejekutibu pereral mi' päty majlel yik'oty yambä x-e'tyelo' año'bä tyi yambä Estaru mi' päsbeñ ches yomo' imele' cha'añ mi' pätyo' yik'oty mi' cha'lentyel.

Ya' tyi sistema tyi planeasioñ cha'añ librejo'bä, tyi li Konkreso tyi uñoñ mej iyotsañ ity'añ bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

B. Ili Estarus añ icha'añ jump'ej sistema pejtye lak lum mejiku mu'bä isu'beñtyel yik'oty ya' baki mi lak k'el tyi pejtyelel lak lum Mejiku. Cha'añ pererasioñ, Estarus, listritu pereral yik'oty munisipius, ili tyajalbä juñ tyi sistema wel xik'i ikäño' chä'äch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Ili ambä tyi tyojlel ityoj-isañ ili sitema añ tyi tyojlel jump'ej bajñe much'ulo'bä ma'añbä chukulo' tyi kobiernu ili kixtyañuj mu'bä tyi toñel tyi jurilika yik'oty bajñe año'bä icha'añ, yom ijujumojtylel cha'añ mi tyaj iña'tyibal, imi ipäk' jiñi ty'añtyak cha'añ mi' k'ejlel.

Ili bajñe much'ulo'bä añ jump'ej junta tyi kobiernu cha'añ jo'tyikil kixtyañuj, tyi' juñtyiklel mi' ka tyi toñel bajche' presilente tyi bajñe bájach; cha' ch'ujbi ipäko' cha'añ presilente tyi repúblika jiñtyo mi' jak jiñi kamara de senalores ojiñtyo mi yochel ta'bä ajli tyi konkresu tyi uñoñ.

Ili tsätsbä ty'añ añ ba' much'ul jol cha'añ bajche' mi' cha'leñ toñel tyi pejtyelex lak lum mejiku mu'bä isu'beñtyel yik'oty ya' baki mi lak k'el, chä'äch bajche' mi yäl ma'añbä wokol, tyi tyojlel, mi yochel tyi uts'aty; yom mi a kumpliriñ chuki mi ik'ajtyiñ ya'bä año' tyi junta yik'oty kobiernu, bajche' jale mi' letsemañlel tyi ye'tyel.

Jiñi ipi'älo'bä tyi junta kobiernu ch'ujbilo' tyi ñijkäñtyel che' mas tsätsö' imul, mach ch'ujbilik ak'eñtyel yambä itoñel, oxij'k'el tyi toñel cha'añbä xpäsjuñ, letsembä iña'tyibal tyi k'ejuñ, chä'äch bajche' añ ititulo tyi' chämp'eñlel ili konstitusión.

Wukpej Icha'k'al (Artikulo 27). Jiñi ja'tyak yik'oty lumtyak ambä tyak tyi kolel lum mejiku, icha'añäch tyi' pejtyelex nasióñ, añäch tyi' wentaj cha'añ mi' cha'añiñ yik'oty mi' k'ele' jiñi yombä ibajñe wentajiñ.

Che' mi alojk'el tyi chuñtyäl ba' chumulety jiñjach che' mi tyajo' ik'äjñi'balbä cha'añ lak lumal, mi amejlel tyi ak'eñtyel weñbä achumli.

Jiñi nasióñ añ ilerechu tyi' pejtyelex oraj cha'añ mi' yäk'eñ iña'tyibal jiñi ma'añbä chukul tyi kobiernu bajche' yom mi' yälo' jiñi kixtyañujo' che' bajche' mi lajityisañ jiñi mu'bä iyäk'eñ jiñi kixtyañujo' che' bajche' wen mi k'äne' jiñi chä'bä añ tyi pamil, cha'añ laja laja mi ik'äjñel yik'oty mi' wen kãñityañ ambä icha'añ, mi' k'eñlel jiñi kolemal lak lumal yik'oty je'el jiñi ikotyãñtyelo' x-bi'tyi chumtyälo' yik'oty kolel lum. Che' bajche' je'el mi yäjlel iyuts'aty k'elel cha'añ mi' tyoisãñtyel jiñi ba' chumulo' jiñi kixtyañujo' yik'oty mi' weñ lojtyel, mi k'äjñel, iloñtyema tye'el, ja', yikoty matye'el che' mi' tyoisãñtyel lak lumal tyi obras publikas, cha'añ mi kotyãñtyel jiñi x-chumtyälo'; cha'añ mi' lojtyel yik'oty mi' cha' ajk'el bajche' añ wajalix mi' lajityisañtyel jiñi ch'äbä añ tyak tyi pamil otyi matye'el; cha'añ jiñi parte parte xchuñtyälo' tyi kolel lum, cha'añ bajche' mi' k'äjñel jiñi tsätsbä ty'añ che' mi chojkelo' lok'el tyi chumli' jiñi ejiru yik'oty komunirares, cha'añ mi' bekolemajlel x-chuty chuñtyälo'; cha'añäch tyi' kaj mi' bemeñlel majlel jiñi päk'oñel, p'ol wakax yik'oty yañtyakbä ba' mi' tyajo' ityak'iñ jiñi xbityi chumtyälo' tyi matye'el, cha'añ ma'añ mi tyä'lãñtyel jiñi ibäl matye'el yik'oty ityälãñtyelo' tyi' lum mu'bä ke' tyeche tyi ty'añ jiñi xchumtyälo'.

Icha'añäch nasióñ yik'oty mi' mejlel ilektyañ chäbä añ tyi ye'ba lum ambätyak tyi tyityik ja' yik'oty tyi mali ja'; tyi' pejtyelex minerales yik'oty mu'bä iwa'chokoñ, mantos, masas oba' mi' tyajtyä kas yãñältyakbä bajche' yambä lum, che' bajche' minerales ba' mi lok'el pierubä yik'oty metaloide mu'bä ik'äjñel tyi industria; jiñi ityajtyäl tyuñ ilekaxbä, ts'äylalemlabä tyuñ

yik'oty ats'am lok'embä ja'(mar); lok'embäte tyi ba' mi xixluyel tyuñ, che' jiñi lok'el yomix jok'el; jiñi ityajtyäl minerales uyañtyakbä mu'bä ik'äjñel tyi pertilisante.; jiñi kombustibles minerales solirus; jiñi petróleo yik'oty tyi' pejtyelex jiñi karburos li ikrojeno tyi soliru, ja'tyakbä okastyakbä; yik'oty lum ambä tyi lak lumal mejiku, chä'äch bajche' ikolemal yik'oty bajche' mi yäl jiñi lerechu internacional.

Icha'añäch jiñi nasión che' bajche' ya'le kolema ja' chä'äch bajche' mi yäl tyi lerechu tyi pejtyelex mulawil; jiñi ya'le kolema ja', ts'ajts'a'bol, yik'oty abañ mu'bä ityäk'o ibäj tyi pejtyelex yik'oty mar; jiñi bi'tyi ja' pätyälbä ma'añbä pätyäl ya'tyo ba' mi' lok'etyel yikoty ba' mi kotyel ityempañ ibä tyi kolema ja'(mar) che' bsajche' ts'ajts'äbol, abañ yik'oty bi'tyi ja'tyak jiñäch mu'bä ity'och lak lumal mejiku yik'oty che' bajche' cha'p'ej xchuñtyäl federativa, che' mi' k'ajxel tyi junwe ja' mu'bä ity'ox mejiku; kolema ja', bityija' ts'ajts'a'bol, yik'oty abañ, ts'otyolbä icha'añ cha'p'ej oka'bälbä lum che' bajche' mejiku yik'oty Wuatemala (vecinos); che' bajche' itejchi'bal ba' mi' tyomel tyi' ja'(playas), kolema ja', tyi' ja', a'bañ icha'añbä mejiku yik'oty mu'bä ityajtyältyak tyi mali lum (mina); yik'oty ba' mi' tyejchel tyi' ja', a'bañ ambä ip'ätyäl tyi pujkema bajche' mi' päx jiñi tsätsbä ty'añ (ley). Jiñi ya'le lum mi' mejlel tyi kejl tyi oraj ty'añ yik'oty mi' mejlel icha'añiñ jiñi iyum lum, peru mi tyi' wersaj k'ajtyi jiñi x-e'tyelo' omi' tä'lañ yambä lum; jiñi Ejekutibu Pereral mi' mejlel ilok'e yik'oty mi' mejlel ik'äne' yik'oty mi' melel yäk'e' ba'jach chili, chä'äch je'el bajche' yañtyakbä ja' añ bā tyi' wentyaj mejiku.

Baikach bā ja' ma'añbä tyi ajli ya' tyi tsik taxbä ñumi, mi' yäjlel jiñäch mu'bä ikotyañ lumtyak ba' pemel, peru che' mi' k'ejlel cha'p'ej oka'bäl kolema lum (predio) ili ja'tyak añäch ik'äjñi'bal cha'añ ipejtyelex xchumtyälo', mi' kätyäl tyi' tyojlel mu'bä iyäl Estaru.

Jiñi ta'bä iyälä iliyi cha'p'ejel parapo ñaxambä, jiñi ip'ätyäl nasioñ ibajñe cha'añjach yik'oty mi' mejlel ilok'e malel chä'bä añ tyi lum, che' je'el bajche' mi' melel tyi k'äjñel chä'bä añtyak, machbä chukul tyi kobiernu ochä'äch bajche' añ xchumtyälo' chä'äch bajche' añ tsätsbä ity'añ mejikanujo', mach mejl tyi mejlel che' maxtyo ipejkä jiñi Ejekutibu Pereral, chä'äch bajche' mi' yäle' jiñi tsätsbä ty'añ (ley). Jiñi bajche' muk tyi e'tyel cha'añ bajche' mi' ñik'i lok'o chä'bä añ tyi mali lum(mina) yik'oty mu'bä iyäl jiñi chämp'ej parapo, mi' ju'sabeño' yik'oty mi cha'leñ tyi komprobar anke mi' kejl ba' oraj jach mi' melel tyi lajmel. Jiñi kobiernu pereral añ tyi' k'a' cha'añ mi' tyoisañ yik'oty mi' läm. Jiñi su'bä mi mejlel ya' tyi Ejekutibu che' mi' ñatyañ jiñi ley chuki tyal. Mi yäjlel cha'añbä kas (petróleo) yik'oty

jiñi karburos tyi hidrogeno solido, ja'bä oik'bä ojiñi minerales raliioaktibus, ma'añ mi' yäk'eñtyel kontratu, mach chuj ajñik jini ta'bä ak'eñtyiyo' yik'oty jiñi nasión mi' mejlel ilok li chä'bä añ (productos) chä' äch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ (ley). Jinche' icha'añäch jiñi nasión mi' mejlel iyäk, mi' mejlel inijkañ, mi' tyoisañ, mi' ty'oxe' yik'oty mi' yäk'e luz cha'añ mi kotyañ tyi' pejtyelel kixtyañu. Iliyi ma'añik mi kotyãntyelo' jiñi machbä ba'añ chukul tyi kobiernu yik'oty jiñi nasión mi' ke' k'ãñe' chä'bä aňtyak tyi pamil cha'añ mi' k'äjñel.

Jiñi nasión icha'añäch je'el ba' tyälem jiñi kas yik'oty jach bajche' mi' k'äjñel, ma'añ mi' poriaj k'äjñe' cha'añ baikachbä e'tyel. Jiñi ik'ãñi'bal enerjia nuklear cha'añ jachbä weñbä mi' k'ãñel.

Jiñi nasión mi' lok'e tyak'iñ machbä lok'eñ tyi kolema ja', jiñi ilerechu jiñi soberanía yik'oty jurisliksiones mu'bä iyuk tsä'bä ty'añ tyi kongresu. Ya' ba'añ tyak'iñ tyi' bájachbä mi' pujkel tyi losientas millas nautikas, mi' p'istyäl che'tyo bajche' kolemla kolema' (mar). Jiñ che' mi' be kole majlel jiñi lum omi' be kanariñmalel tyaki'ñ icha'añbä yambä esturu, jiñi iju'sãñtyel jiñi lum mi' mejlel tyi uts'aty k'ejlel, mi' lajo' ity'añ yik'oty yambä estaru.

Lak P'ätyälel bajche' mi lak melel lak k'ãñ tyi toñel lak lum yik'oty ja' añbä tyi lak nasión, mi' melel tyi k'äjñel bajche' iliyi:

I. Jiñjach x-mejikañujo' ch'ok' ejemo'bä we' tyi lak lumal ok'axemo'bä tyälel tyi yambä lum mi' melel ityajo' bajche' mi k'ãño' ili lum, ja' cha'añ mi' mejlelo' ilok'o mina yikoty ja'. Jiñi estaru mi melel iyäkbeñ ilerechu jiñi tyälemo'bä tyi yamba lum(extranjero) siempre ke kãmbilo'äch tyi sekretaria tyi relaciones cha'añ mi' k'ejlelo' bajche' mejikanujob cha'añ chuki añ icha'año' ma'añ mi' ñik'isubeñtyel, che' je'el mi' tyajo' kotyãntyelo' tyi kobiernujo' che' bajche'; che' mi' kãjchelo', che' ma'año' ijuñ, che' mi sätye' icha'añbä nasión, jiñi ta'bä ityajayo' che'ñak tyi k'extyayo' ilumal.

Jiñi tyijk lum yik'oty ja' añ sien kilómetros tyi' tyãmblel jiñi frontera yik'oty sinkuenta ityãmblel playa, mach mejl iyumityesaño' lum yik'oty jiñi tyälemo'bä tyi yambä pamil.

Ili Estaru chä'äch bajche' yombä imel jiñi kobierñu yik'oty mu'bä yäl jiñi sekretaria cha'añ relaciones, mi' yäkbeñ jiñi tyälemo'bä tyi yambä pamil cha'añ ba' mi' yokekãtyälo' tyi chuñtyäl tyi uts' tyi poderes federales, chañik mi' käy chä'bä añ jiñäch ik'äjñibalbä cha'añ mi' ju'saño' chä'bä yomo'.

II. Jiñi ba' mi' much' kiño'ibä ich'ujityisaño' yos che' bajche' mi yäl jiñi artikulo 130 yik'oty tsätsbä ty'añ ambä iwera cha'añ mi' tyaje' yik'oty mi' lotye' ambä icha'añ cha'añäch mi k'äjñel imelo' chuki jach yomo', chä'äch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ;

III. Jiñi instituciones mu'bä yäk'e kotyäntyel ocha'añ pejtyelex kistyañu añjach maxki mi' kotyañ, cha'añ tyi inbestikasiön sientípika, bajche' mi ibekajel päs entyel, ikotyäntyelo' jiñi año'bä tyi wokol, yik'oty ba'tyakhä mulil, mach melix ichäñ ch'am kotyäntyel tyi orajach tyi' tyojlex chä'äch bajche' añ tyi tsätsbä ty'añ mu'bä its'äkläntyel.

IV. Jiñi xchoñoñelo' mejl mi ch'ämo' lum peru anjach ba' chili mi' ch'ämo' cha'añjach mi' mejlex imelo' chä'bä yomo'.

Ili sosielat che'bä iliyi mach mel ich'am k'ux añ ilum cha'añbä päk'oñel, cha'añbä p'ol wakax, mach mejl iñoj lu' ch'um lum tyi beintisinko jajlex bajche' jach mi päs jiñi praksion xv wä' tyi artikulo. Jiñi tsätsbä ty'añ reklamentaria mi' lajityisañ jiñi ak'eñtyel tyak'iñ bajche' jaityikijach mi' ch'äme jiñi lum ch'ä'äch je'el ma'añ mi' ñäsañ ibä iyä'k'eñ chuty bä lum. Che' bajche' ili tyi pejtyelex propielat tyi jujuntyikil, chejach bajche' lum machbä ñoj weñ, mi' mejlex tyi melol yajñi' komputalora. Chä'äch je'el jiñi tsätsbä ty'añ mi' yäle' cha'añ bajche' mi' chaleño' ibä tyi partisipar jiñi tyälemo'bä tyi yambä pamil baikachbä muchtyaya.

Jiñi mismu tsätsbä ty'añ mi yotsañ tyi juñ yik'oty mi' ch'am majlex tyi tyoj cha'añ mi' kumpliriñtyel jiñi aläbä ilayi tyi' kejplox (fracciön).

V. Jiñi banku le tyak'iñ mi kääñ läch icha'leñ jiñi itsätslex ity'año' jini yumulo' mu'bä iyäk'o tyi bety jiñi tyak'iñ, mu'äch imejlex ityaj jiñi tyak'iñ, icha'anächbä banku tyi tyejklum bajche'-äch tsiktyisäbil icha'leñ jiñi tsätsle ty'añ, jiñ ch'añ mach bajñe mejik tyi ak'bentye cha'añ k'äjñe tyi jumuk'jach che' ki ma'añ wen k'ele.

VI. Jiñi Estarujo' yik'oty listritu pereral, bajche' munisipiujö' tyi pejtyelex lak lumal mejiku, mi' tyajo' tyi' pejtyelex ik'äjñi'bal bajche' mi' k'äño' yik'oty mi' puko pejtyel tyak'iñ okotyäntyel xchumtyälo' tyi juñmujch'.

Jiñi itsätslex ity'año' pererasiön yik'oty Estarus yä-ächo' tyi' päjtyälex mi' tyoj-isano' chutyak mach bä weñ, mu'äch iyäk'o ity'añ cha'añ mi k'äjñel tyi tyojlex pejtyelex kixtyañojo' chä'bäjach añbä ibajñe troñel, che' bajche' mi yäl tsätsle bä ty'an jiñi x-e'tyel mi' yäle' ity'añ bajche' iliyi. Jiñi ityojol cha'añ

bajche' ik'extyãntyel jiñi pojbebilbã icha'añ lak pi'äl, jiñäch bajche' ya' tyi e'tyiji'bäl mi k'ejlel bajche'-äch mi yäk'beñtye ityoj, omi jiñäch iliyi iletslel kãñälix icha'leñ jini iyumuchbã jiñi propielat kome ch'ujbibiläch icha'leñ cha'añ mi' ityoj jiñi ikontribusiõñ. Jiñi propietariu mi käläxix chuki yes añ icha'añ omi añix ju'b tyi' tonel tyi yañix bã oraj che' bajche' ik'iñilel a k'älbã icha'leñ x-e'tyel, jiñäch jach jump'ej bã ty'añ cha'añ mi' mejlel ityoj-isãntyel tyi' tyojlel tsãtsbã iye'tyel.

Jiñi ik'ãñoñ pejtyel imelbal jiñi lak nasioñ, chã'äch bajche' ts'ijbubil ila tyi artikulo,mi' mejlel tyi tyoj-isãntyel tyi tsãtsbã x-e'tyel bajche' jurisial, jiñ cha'añ ili bã melbäl jiñäch ity'añ jiñi e'tyiji'bäl, cha'añ tyi jump'e jach ujw mi' mejlel tyi tyoj-isãntyel, ya'i jiñi x-e'tyelo' mu'ix ke' yãlo' cha'añ mux ichuñtyãntyel omi' chojñel tyi pejtyelel jiñi lumtyak añbã icha'añ lak nasioñ, ima'añik maxki juñtyiklek mej iyäsibeñ ity'añ jiñi e'tyelo' mi alälix icha'leño' cha'añ ma'añik mu'bã imejel ak'eñtye ixo'ty imul tyi kajach li wokol.

VII. Kãñäl icha'leñ tsãtsbã x-e'tyel tyi' pejtyelel ilumo' jiñi ajchuñtyãlo' tyi jujump'ej poblasiõn ikotyãbilo' bajche' mi' k'ãño' tyi toñel, yik'oty je'el cha'añ mi' chumtyãlo'.

Jiñi itsãtslel ty'añ mi' kotyãbeñ tyi weñ ilumo' año'bã icha'añ jiñi xyokety'año'.

Jiñi itsãtslel ty'añ mi' cha'leñ tyi respetar tyi' pejtyelel lum ambã icha'añ ejiru cha'añ mi' bej kolemaj xchumtyãlo'. Mi' kotyãbeñtyelo' ilum baki chumulo' yik'oty cha'añ mi' k'ãño' tyi toñel, jiñi tye'el ja'tyak añ bã icha'añ lak lumal cha'añ ke jiñ xchumtyãlo' mi' mejlel ityajo' iñusak'iñ tyi uts'aty.

Li' tsãtslel ty'añ yik'oty bajche' iwenlel jiñi xchumtyãlo' tyi pejtye chuty lum cha'añ mi' mejlel ich'ãmo' tyi' weñta bajche'äch mi' mulaño' toñel tyi lumo' yik'oty chuki mi' pãk'o, mi' yäk'beñtyelo' ilerechu tyi jujuñtyikil xchumtyäl bajche' mi' cha'leño' tonel tyi lum ichumli'o' je'el. Che' je'el mi' yãkbentyelo' orlen cha'añ mi' mejlelo' tyi ajñel tyi juñmujch' yik'oty' estaru cha'añ mi' ik'ãño' tyi uts'aty ilum imi ik'elo'ibã che' yoke iyumo'äch jiñi lum mu'äch imejlelo' ik'ajtyiño' ilerechu cha'añ ichumtyãlo' yik'oty' ipi'ilo' tyi lumal; chã'äch je'el jiñi x-e'tyelo' mi' cha'leño' junta tyi jumujch' cha'añ jujuñtyikil xchumtyäl mi' su'beñtyel bajche' mi' k'ãñ tyi toñel ibajñe lum, peru che'ki juñtyikil lakpi'äl mach yom ich'ãm jiñi lum baki tyi ak'beñtyi oma'añ mi' mulañ mu'äch icha'lentye tyi respetar baki bã yom ich'ãm chã'äch bajche' iyäl tsãtslel ty'añ.

Chä'äch je'el tyi' pejtyelexchumtyälo' juñlajal jach iñuklel mi' mejlel ityajo' jiñi lum, ma'añik juntyiklel bajñe ñuk bä mi' ch'am ts'akäl jach 5% mi ch'ämo' jiñi lum. Tyi pejtyelexche' je'el mi juñtyikil jach ibajñe yum kolem lum yä'äch mi' k'ejlel ya' tyi praksioñ XV cha'añ ityoj-isäñtyel.

Jiñi asamblea mu'bä imelo' tyi' tyempejtyelelo' jiñi kixtyanujo' cha'añ mi' komoñ chajpäñtyel chuki jach yes jiñäch mu'bä iyäkbeñ ip'ätyäläl jiñi xchumtyälo' che'äch bajche' mi' much'kiño' yik'oty chuki mi' melo' bajche' mi' yäl itsätslel ty'añ komisariaro oyañtyakbä x-e'tyel mi' mejlel tyi päk'o' tyi e'tyel bajche' mi' yäl jiñi tsätslel ty'añ, jiñäch mu'bä icha'leñ tyi presentar jiñi ilumal yik'oty añ tyi' wenta ityoj-isano' jiñi wokol mu'bä ujtyel tyi asamblea.

Cha'añ mi' ch'ämo' jiñi lum, ñojtye'el yi'k'oty ja'tyak jiñi xchumtyälo' mi' mejlel tyi ajk'el bajche' tsiktyisäbil icha'leñ jiñi tsätslel ty'añ.

VIII. Ma'añix ik'äjñibal mi' yäjlel iliyi.

a) Tyi' pejtyelexjiñi lum, ja' ñojtye'el icha'año'-bä xchumtyälo' tyi bi'tyi lum mach mejik tyi chibeñtyelo' jiñi ilumo' tyi ñuki iyumo' bä polítika, x-e'tyelo' tyi estaru owä'i tyi lak lumal cha'añ mi' ts'ak'ejle tsiktyisäbilbä icha'leñ jiñi itsätslel ty'añ ta'bä ts'ijbuñtyi tyi 25 le juñio jiñäch tyi ja'bil 1856, yik'oty yañtyakbä tsätslel ty'añ mu'bä iyäl cha'añ ma'añik tyä'läntyel che'bä iliyi.

b) Pejtyelexichajpäñtyel ityoj-isäñtyel omi ichojñel jiñi lum, ja' yik'oty ñojtye'el, mu'bä imel jiñi sekretaria cha'añ pomento. Asientaj oyañtyakbä tsätsbä x-e'tyel, che'ñaktyo tyi' tyejchi'bal tsik tyi lisiembre tyi ja'bil 1876, k'älä tyo ya'i, che' bajche' tyi' chiliyo' cha'añ mi' chumtyaño' tyi pejtyelexjiñi ejilos che' bajche' je'el imotyöñ ty'oxol jiñi lum oyañtyakbä chuki imejlel, año'ächbä tyi ityojlelo' xchumtyälo' tyi bi'tyi lum tyak.

c) Tyi' pejtyelextsätso'-bä x-e'tyelo' tyi estaru pererasioñ ojueses tyak ma'añik mi' ch'ämbeño', ichombeno' oyik'oty mi' jok'yebeño' jiñi ilumo' pejtyel xchumtyälo' bajche' mi' yäl jiñi praksion ta'ix-bä laj k'ele cha'an jiñi x-e'tyelo' mach mejik ityä'laño' xchumtyälo' cha'añ mi' pojbeño' chuki yes año' icha'añ.

Ma'anix ik'äjñi'bal mi' k'ätyäl jiñi ty'añ mu'bä itsiktyisañ, bajche' ity'oxo' jiñi lum weñ ñukbä mi' tyajtyä juñtyikil lakpi'äl bajche' mi' yäl jiñi tsätslel ty'añ pätyäl-bä tyi 25 le juñio tyi ja'bil 1856, kome mi' tsiktyisañ che' ki añix

lujump'ej ja' laj k'añbal tyi tonel jiñi lum lak cha'añix tyi weñ, ike mi lak ch'áme' ma'añik iñumel tyi 50 ektarea iñuklel.

IX. Itoxytäl oli ipäk'ol ta'bä mejli tyi ak'ol jiñi lum tyi juñlajal yilal bajche' tyi tyajleyo' jiñi kixtyañujo' omi mach tyojik tyi ak'beñtyiyo', mu'ix imejlel tyi yäjpelel che' mi' k'ajtyiño' iyuxwejlel lum jiñi lak pi'ilo' ke añ jach-bä juñwejl icha'añ, omi' yäk'beñ jumwejl ipi'äl jiñi ux wejl bä ilum.

X. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

XI. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

XII. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

XIII. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

XIV. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

XV. Ya' tyi Estaru Unirus Mejikanus ma'anix maxki mi' mejlel ibajñe ch'áme' tyi petyälel jiñi lum.

Mi' su'beñtyel tyi jump'ej-bä chuty lum k'änbilbä tyi toñel machbä ba'añ mi' ñumel tyi 100 ektarea iyuts'utyle lum ch'amäl-bä icha'leñ tyi jujuñtyiki kixtyañu olajal bajche' yambä lum.

Cha'añ mi' mejlelo' tyi tyajtyäl tyi juñlajal jiñi kixtyañujo' mi tsijkel jump'ej ektarea yuts'utyle-bä lum cha'pejty mu'bä ik'äjñel tyi yoralel toñel, chämpejty jiñi Akostalero weñ uts'aty bä iwaxäkp'ej jiñi ñojtye'el bä lum.

Che' je'el mi' su'beñtye tyi chuty propielat jump'ej lum k'añäl-bä tyi tonel, machbä ma'añ mi' ñumel iñuklel tyi 150 ektarea yik'oty je'el che' jiñi lum weñ k'añäl tyi toñel cha'añ ikultibole tyiñum, omu'äch imuje tyi ja'; tresyentu che' mi' k'äjñel tyi' kultibole ja'as, sijk'ä, kajpe, enekén, hule, ch'ib, ts'usu', olibo, kina, bainiya, kākāw, akabe, nopal oyañtyakbä tye' yujulbä wuty.

Mi' su'beñtye tyi jump'ej bä chuty propielat cha'an mi' p'ojlisäñtyel wakax machbä ma'añ ñumeñ tyi p'is iñuklel cha'an mi mejlel imäk'lañ 500 iwakax juñtyikil lak pi'äl omach lajalik yik'oty che' ma'añ ka'bäl iwakax, chä'äch bajche' mi' yäl tsätslel ty'añ, che'ki jiñi lum weñ uts'atyäch ikolisañ jam.

Oche'ki jiñi iyum li lum mi' mulja'leñ jiñi lum cha'añ mi' weñ tyoj-añ ilum yik'oty ipä'kä, mu'äch ke' ibej su'beñtye tyi chuty propielat, omi che'ki añix ityoj-isa tyi uts'aty ilum cha'añ mu'ix iñusañ tyi ka'bäl päsäl bä icha'leñ ili praksioñ, che' tyi pejtyelel k'iñ tyempäyemäch ijuñ bajche' mi yäl tsätsbä ty'añ.

Che' tyi jump'ej-bä chuty propielat cha'añ bä wakax mi' weñ tyoj-isäbeño' ilumil imu'ix isuty kisaño' cha'añ ik'äño' tyi päk' cholel, ixim oyañtyakbä päkä'bäl, li' petytyälel lum mu'bä ik'äjñel cha'añ kultibo ma'añik mi' mejlel tyi ajk'el, chä'äch bajche' mi' yäl baki jach chili mi' k'äjñe yä'äch mi' yäl tyi cha'p'ej yik'oty tyi' yuxp'ejelel parapo ila tyi praksion mu'äch bä ityaj jiñi iyuts'utylel lum mi cha'ak mu'tyo ke ityoj-isäñtyel.

XVI. Mu'ix ilajmel ik'äjñi'bal

XVII. Jiñi konkreso tyi li uñon yik'otyo' lejislaturas tyi Estarus jiñäch tyi p'ätyälelo' iye'tyel mi' yäk'o tsätslel bä ty'añ baki mi itsiktyisañ bajche' mi' mejlel tyi ty'oxtyä yik'oty ijok' ch'ämo' tyi bäk'eñtyikix lum che' bajche' mi ñusañ tyi p'is päsäl-bä icha'leñ jiñi praksiones IV Y XV ilibä artikulo.

Jiñi ñumeñix-bä tyi p'is ch'amä icha'leñ jiñi lum mi' mejlel tyi ty'oxbeñtye yik'oty tyi ch'ambeñtye tyi iyumäch jiñi lum che'tyo jump'ele ja' bajche' jiñäch mi' tyech itsijkel baki oraj tyi ichuku ik'aba cha'añ mi ch'äme' jiñi lum. Ta'ixki ñumi iyoralel bajche' mi ch'ämbentye lum che' ma'añ chuki tyi mejli ityumbeño'. Jiñi cha'añix choñol tyi tyak'iñ mi' majle jiñi lum. Cha'añ juñlajal mi lak chumtyäl mi cha'lentye tyi respetar jini lak lerechu tyi' pejtyel jach mu'bä lak mulañ bajche' mi' yäl ityik'ojel jiñi tsätslel ty'añ.

Jiñi itsätsle ty'añ mu'bä ik'äjñe tyi lak lumal mi' yäk'beñ tyi tyoj ichumtyäl jiñi kixtyañujo' yik'oty mi' yäk'beño' majle iñusak'iño' yombä imelo' bajche' ixuk'li otyi chumtyäl ma'añik maxki mej iyäsibeño' bajche' mach cha'añik k'äñol tyi tyä'läñtye lak pi'ilo'.

XVIII. Mi' k'ejele tyi weñ tyi' pejtyele jiñi kontratos yik'oty konsesiones melelbä icha'leño' jiñi kobierñujo' ta'ixbä icha'leyo' e'tyel che'ñaktyo tyi ja'bil 1876, ta'bä ich'amäyo'tye wokol cha'añ mi' k'ux mäkyäñtyel tyi bäk'eñtyikix lum, ja' yik'oty yañtyakbä irikesa natural lak nasioñ tyi juñtyikijach lak pi'äl xchumtyälo', bajche' yä'äch mi tyoj-isäñtyel tyi ejekutibo de la nasioñ cha'añ mu'ix iyäpbeñtye ik'äjñi'bal k'omi jiñäch jump'ej tsätsbä wokol mu'bä ipojbeñ chuki yom imel jiñi e'tyiji'bäl.

XIX. Tyi' tyojlel ili konstitusion jiñi estaru mi iyäk'e tyi' pejtyelex mu'bä imelel tyi ajk'el tyi weñ uts'aty ikotyäntyel jiñi kixtyañujo' cha'añ ilum, cha'añ mi' mejle ilu' tyajtyä kotyäntyel tyi ityojlel tsätsbä ty'añ cha'añ tyi lak pejtyelex mi lak lu tyaje' lak lum, chuty propielat imi' yä'beñtyelo' asesoria jurilika jiñi kampesinujo'.

Tyälemäch tyi jurisliksión pereral tyi pejtyelex jiñi ty'añ mu'bä iyäl bajche' jach chili jaxä ch'amä icha'leñ ilum jiñi ejiru bajche' p'isiljach ch'amä icha'leñ lum jujump'ej ejiru mach mejik tyi k'axel tyi yañbä xchumtyälo' mach bä ilumix jiñi ejiru. Bajche' junlajaljach mi lak tyajtyä tyi lum ya' tyi lak ejiru.

Waxäkp'ej Icha'k'al (Artikulo 28). Tyi li Estarus Unirus Mejikanus mach tyok'ej tyi bajñe xik' jiñi aj- p'olmälelo', li (las, sic DOF 03-02-1983) mu'bä iñop icha'leño', che' ya' jach mi käytyäl tyi tyojlel yik'oty machbä ba'añ mi tyojo' impuestu bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ. Junlajalbi ma'añ mi yäbeñtyelo' (las, sic DOF 03-02-1983) ijuñ muk'bä ikäñätyañ jiñi ip'olmal.

Wä' tyi Estarus Unirus Mejikanus mach juñtyikil jach mu'bä ibajñe tyoj impuestu chä'äch mi' iyäl ili tsätsbä ty'añ (leyes). Alä icha'añ aj e'tyel ke mi ki' iyä'beñ ix'oty maxki chokol ikäjkisabeñ ityojol tyak li bänäk'al bajche' li aj-p'ojlisajyaj, inlustrialis, komersiantis obajche' empresarios tyi serbisios, tyäle che' chonkol imuk'o' chukiyes mi choño' mi' käjkisabeño' ityojol cha'añ mi bex tyajmaj tyiak'iñ, peruj li kixtyañujo' ma'añ mi chu'jbiñ ityojo' mi majlel imel tyi aj e'tyel chukoch käläxix ityojol li bänäk'al, jiñi aj e'tyel mi ki iyä'beñ ixoty' imul.

Ili tsätsbä ty'añ jiñäch mi' itsiktyisañ bajche' yom ityojotyak chä'buyestyak mi' chojñel, mu'bä ichojñetyak jiñäch añbä ik'äjñi'bal cha'añ mi' tyajtyäl tyak'iñtyak tyi nasional ojiñ mu'bä ik'uxtältyak, mi' yotsañ ibäj ityojisañ cha'añ bajche' mi' chojñel ñumel yomtyakbä k'äänol, pejtyel mu'bä ichojñeltyak, ma'añ mach mi' bajñe ixik'-ibäj bajche'äch yom icha'leñ iletsäbeñ ityojol mu'bä ichojñeltyak owentyälejach mi chombeñtyel jiñi p'olmal. Li tsätsbä ty'añ jiñäch mi' känätyañ x-mäñoñelo' imejle isu'beño' bajche' yom ikänätyaño' ityak'iñ.

Mach lu'mej ichajpañ li estarus tyi' bäj beje' ili toñeltyak: korreos, telekrapos – terapia; kas, yik'oty bajche' ilokarburos; petrokimika basika; minerales, ralioktibos bajche' jenerasion tyi enerjia nuklear; elektresilak ibajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ tyi konkreso tyi uñon. Che' mik cha'leñ laj ty'añ tyi satélite yik'oty perrokarriles, añ iyälol tyi jo'p'ej ichakal artikulo (25) iba'añ

ili konstitusióñ; añ ki ilirektor jiñi estaru mike yäk' jiñi kãñätyäntyel lak lum mejiku mi yäk' je'el bajche' mi klaj laj kty'añ che' ñajty chumumofla che' mi yäl li tsätsbä ty'añ.

Li Estaru mi kaj ilaj ity'añ yik'otyto institusióñ iempresas yombä lajal toñel cha'añ mi k'el baki bä iyom mi yäk' li toñel bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ cha'añ mi yochelo' ma'añ-bä chukulo' tyi aj-e'tyel.

Li Estaru añ icha'añ jump'ej banku baki mi loty li tyak'in ibäjach mi' mejlel icha'leñ toñel. Jiñ jach añ tyi' wenta iyäk'beñ ik'äjñi'bal tyi' pejtyeylel tyak'in, cha'añ mi' yäk'beñ ip'ätyälel jiñi Estaru. Ma'añ juñtyikil bä aj e'tyel mi ki' iwel xik iyäbeñtyel tyak'in tyi li banku.

Mach mejik tyi yäjñel jiñi mu'bä ikole majlel jiñi Estaru tyi käläx ya' tyi tyojlel ixinil banku, ya' baki mi' lojtyel tyak'in imi' choko' majlel welebä tyak'in jiñi ixinil banku che' bajche' mi yäl itsätslelbä ty'añ yik'oty mu'bä oraj melo' jiñi tsäso'bä ye'tyel, mi' mejle ik'extyaño' che' bajche' tyi xinil itoñel mi' tyojtyäl, mi kotyañ yambä x-e'tyelo' cha'añ mi' mejlel ik'ejelel bajche' mi ka tyi toñel. Jiñi mu'bä ikäño' tyi toñel tyi banku jiñäch päk'älo'bä icha'añ presilente tyi repúblika, chä'äch bajche' kãñälo' cha'añ je'el kamara tyi senalores chä'äch bajche' mi' xik'o' mi' imelo' itoñel tyi banku bajche'äch jale yomo' käytyäl, jiñäch mi' bajñe alo' bajche' mi be kajel, jiñ jach mi' mejlel ik'extyänñtyelo' che' mi yotsaño' wokol ya' tyi banku, imach mejo-ik ityajo' yambä itoñel o-iyum jiñi banku, yajkäbilo'äch cha'añ mi cha'leño' toñel tyi banku, che' machäch ba'añ mi ichämo' itoñel tyi yañtyakbä toñel opäs juñ. Jiñi kixtyañujo' mu'obä tyi toñel tyi banku mi' mejlelo' tyi päk'ol tyi cha'añ polítika bajche'äch iyäl tyi artikulo 110 ila tyi konstitusióñ.

Mach mej ibajñe letsabeño' ityojol chuki yes mi' komoñ chajpaño' tyi' bäj, jiñ che' añäch juñtyikil yumäl mu'bä iyäle' ity'añ cha'añ ma'añ mi' iletsej ityojol chuki mi' chojñel, oche' jiñi kixtyañu yom mi' tyojbeñtyel tyi letsel mu'bä ichoñe tyojach mi' majlel ichoñe' tyi merkaru extranjero jiñi prolukto wu'äch bä ch'oyol tyij mejiku wä'jach yom mi cha' kuytyäl cha'añ ma'añ ñoj letsem ityojolytyak li ches añ tyi mäño. Jiñ cha'añ li aj e'tyel mi ki' iyäk ity'añ cha'añ tyij lejislatura, jiñäch jiñi lejislatura, mi ki' iyäl chuki yom ajk'el cha'añ mi' kaj tyi toñel jiñi kixtyañujo', ya'i jiñi kixtyañujo' mi ki' imuch'kiño' ibä, cha'añ bajche' mi' kajelo' tyi toñel.

Ma'añ mi' bajñe kaj tyi toñel che' juñmuk'- jach li bajche' autores yik'oty artista bajche' chukiyes mej ipätyo' bajche' toñel ityäle mej bä ityoj isañomaj li melelixbä ich'año li toñel.

Jiñi Estaru, chukulo'bä tyi tsätsbä ty'añ, mejlo'äch ikajtyiño' bajche' li komoñ toñel, weñäch ili komoñ toñel mu'bä iyäl ili ts'ijbubilbä, jiñi tsätsbä ty'añ mi' ki' iyäl bajche' mi ki ikajelo' tyi toñel cha'añ iweñäch mi lok'el li toñel, cha'añ ma'añ iyusiñtyel jiñi tyak'iñ.

Che'jach mi kajelo' tyi toñel li kixtyañujo' che' jach bajche' mi' yäl ili konstitusioñ che' jach bajche' mi mejlel majlel ili moty'oñ toñel che' jach bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

Jiñi aj e'tyel mi ki' iyäk' toñel cha'añ jiñi yoke p'umpaño'bä, che' tyi pejtyelel läch mi' kajejo' tyi juñmuk toñel bajche' ma'añ mi' ñoj tyälubeñ li tyak'iñ li nasioñ. Li Estaru mi ki' ik'elmaj mi uts'atyäch tyi' cha'leyo' toñel.

Bolomp'ej Icha'k'al (Artikulo 29). Jiñi che' mi yochelo' aj yañä lumo', tsätsä tyäläntyel tyi tyijikñäyel lak lumal, oyañtyak-bä muk'bä iyäk' lak lumal tyi wokol otyi kera, jiñ jach li Presilente tyi li Estarus Unirus Mejikanus, jiñ yik'oty li Prokuraruria General tyi li Republika yik'oty-bi je'el mi ch'ämbeño' ity'añ li Konkresu tyi li Uñoñ otyi li Komisioñ Permanente jiñ che' ma'añ much'kibilo', kaj-bi isejb-k'äño' owa'chokoño' tyi pejtyelel wä'tyi lak nasioñ otyi lak lumal alälbä cha'añ mi k'äjñel jiñi lak lerechu yik'oty lak karantias kaj-bä ityäläñ cha'añ ñusañla li wokol, je'el mi se'el ñumel yik'oty mi sejbesañtyel li wokol; kaj-bi icha'leñ tyi orajach bajche' tyi su'beñtyi jalajach mi yäjk'el, tyi' tyojle pety kotyän'tyel yik'oty ma'añ li sejb-k'äñol owa'chokontyel cha'añ weñ uts'aty mi kotyän'tyel tyi tyojlel kääñläbä kixtyañu. Jiñ-ku che' li sejb-k'äñol owa'chokoñtyel añ iyajñi ya' tyi Konkresu ba' jomolo', iliyi mi yäk' tyi k'äjñel jiñixtyo jaip'ej cha'añ li Ejekutibu mi kotyañ iñusañ li wokol; simi tyi k'eleyo' tyi iyorolej tyi k'aj-oj, mi' cha' su'beñtyel tyi oraj li Konkresu cha'añ mi yälo' baje' mi cha'leñtyemaj.

Jiñi ty'añ aj e'tyel muk'bä ik'ajtyiñtyel, mach-bi kaj tyi sejb-k'äjñel ma'añ iwa'chokoñtyel cha'añ k'äñla jiñi ilerechule ba' ma'añ mi ts'a k'elo'ibä, kääñtyesañtyelma cha'añ lak lerechu, cha'añ kuxtyiyel, cha'añ uts'aty tyi lak kixtyañulel, cha'añ kotyañtyel tyi lak pamilia, tyi lak k'abäle, tyi lak nasioñalilat, je'el ilerechule alp'eñelo', ilerchu x-e'tyelo'; jiñi ityijikñäyel lak pensal, iprinsipiule baje' mik ña'tyañlakbä yik'oty cha'añ kch'ämle majlel lak religioñ; chä'äch baje' añ tyi li tsätsbä ty'añ yik'oty mach-bä ochem tyi li tsätsbä ty'añ, ma'añ mi yäjk'el tyi x'oty mulilel li tsänsäñtyel, mach-bi ba'añ tsätsbä toñel yik'oty majtyañ toñel, mach-bi kajonla tyi ch'äk sajtyel yik'oty tyäläñtyel; mi jiñik li karantias jurisial weñ yombä cha'añ kotyañtyel lak lerechu.

Li sejb-k'añol owa'chokoñtyel tyi k'añol jiñi lerechu tyak yik'oty karantias pätyälbä yik'oty ñijkisibilbä baje' mi yäl wä' tyi Konstitusióñ yik'oty-bi ilajakñel li wokol chonkol-bä iñusaño' majlel, mi k'ejlema pejtye k'ín li prinsipiule tyi lerechulel, rasonalirat, tyi alol, tyi ts'ijbuñtyel yik'oty ba ma'añ mik ts'a k'elakbä.

Che' mi lajmel li sejb alol tyi k'añol owa'chokoñtyel tyi k'añol lak lerechu yik'oty karantia, yomtyo mi cha'añ jiñtyo mi k'otyel iyujilel ocha'añ che' jach mi yäk' käytyäl li Konkreso, tyi pejtyelel jiñi p'isoñile jiñi tsätsä ty'añ yik'oty k'äjñiyijib ch'amulbä cheñak añtyo ik'äjñibal saj-bi oraj mi käytyäl ma'añ ik'äjñibal. Jiñi Ejekutibu mach-bi tyok'el iyäk'ma ity'an tyi tyojlel ak'älbä käytyäl añ tyi tyojlel jiñi Konkresu mi cha' k'extyañ li sejb-alol tyi k'añol oli wa'chokoñtyel.

Jiñi ak'älbä käytyäl tyi tyojlel jiñi Ejekutibu che'ñak añtyo-bi tyi sejb-k'añol owachokoñtyel, cha'añ-bi mi itoñe ik'eloma ityi sajbi oraj mi ñumelmaj tyi tyojlel Suprema Korte tyi Justisia tyi li Nasioñ, li tyok'elbä sup'ol tyi sajba oraj tyi' tyojlel jiñi Konstitucionalirat yik'oty añ ik'äjñibal.

Cha'p'ej Kapítulo

Icha'añ Mejikanujo'

Lujump'ej Icha'k'al (Artikulo 30). Ch'e x-mejikanu joñächla mi lak tyaj che' wä'äch mi lak ch'ok'añ.

A. Xmejikanujo' wä'ächbä mi' ch'ok-año' tyi mejiku.

I. Mu'bä ich'ok-año' wä' tyi' lum mejiku mach ikäñäl bakibä pamil tyälem ityaty.

II. Jiñi alä mu'bä ich'ok-año' tyi yambä pamil jiñi ityaty yik'oty iñaj chumulo'äch tyi mejiku jiñi aläl mejikanujäch mi' sujtyel je'el.

III. Jiñi alä mu'bä ich'ok-año' tyi yambä pamil jiñi ityaty yik'oty iñaj mach wä' chumulo' wajali pe wäch tyi' chukuyoibä tyi ilum mejikanujo' jiñi aläl mejikanujäch mi' sujtyel.

IV. Jiñ jach ba' mi' ch'ok'añ jiñi aläl tyi barku, tyi abiön, tyi xäñiji' mi ilu sujtyelo' tyi mejikanujo'.

B. Jiño'äch xmejikanujo' wä'bä ch'oyolo'.

I. Jiñi tyälemobä tyi yambä pamil mu'bä ityajo' ijuñ ak'ebilobä tyi sekretaria tyi relaciones ba' mi' yäl che' wä'äch chukul tyi lak lum mejiku.

II. Jiñi x-ixiko' wiñiko' chumulo'bä tyi yambä pamil mi' tyajo' iyijñam iñox-al ila tyi lak lum mejiku pe mi' año'äch ilum omi' mäño' ilum ila tyi mejiku mej ipäyte ipi'al mi' muchki iyäl ijuñ chäch bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ mi' mejle tyi sujtyel tyi mejikanu je'el mach kãñäl baki bä pamil tyälem pe che' mi wäch mi päy ipi'al ila tyi mejiku tyok'ej mejikanu mi majlel.

Junlujump'ej Icha'k'al (Artikulo 31). Jiñäch ixik'olo' mejikanujo':

I. Jiñi yalo'bilo' mi' xi'ko' majlel tyi k'ujuñ tyi eskuela ba' icha'añbä kobiernu oya' baki tyojolbä k'ujuñ cha'añ mi' mejlel ityajo' ikãntyisañtyelo' k'ujuñ bajche' preeskolar, primaria, sekunlaria yik'oty militar chä'äch bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ.

II. Che' ma' wäk' aserbisio militar ya' ma' wäk'eñtyel ya' tyi ayuntamientu ya' ba' chukulety mi' kaj asu'beñtyel jaip'ej k'iñ yik'oty jaip'ej oraj mi' kaj awäk' aserbisio mi' alu' awäk'eñtyel akãñ alerechu, li kixtyañujo' mi' yäk'eñtyelo' bajche' mi' tyälo' juloñi' yik'oty mi' kãño' ilisiplina militar.

III. Che' tax ujtyi aserbisio militar mux asujtyel tyi juñtyikil siulalanu che' bajche' mi' yäl jiñi ley orkanika mejlix ikotyañ yik'oty mi' kãñätyañ pejtyel lak lum mejiku yik'oty.

IV. Mi' kotyaño' tyi kastu tyi pejtyelex, chäch bajche' pererasiön, listritu pereral yik'oty munisipiu jäch baki mi' yajñelo' mi' lu' ak'eñtyelo' tyi juñlaja chä'äch bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

Lajchämp'ej Icha'k'al (Artikulo 32). Jiñi tsätslelbä ty'an mi yäk'ben ik'ajñi'bal tyi pejtyelex lerechu pätyälbä icha'leñ jini lejislasiön mejikana cha'añ tyi pejtyelex jiñi kixtyañujo' wä' tyi mejiku cha'añ mi' mejlelo' tyi ajñel tyi cha'chajp ilumal yik'oty mi yäk'el tyi' pejtyelex ty'añ cha'añ ma'añ mi' tyejchel wokol che' cha'chajp lak lumal obaki ch'oyoloñla.

Cha'añ mi lak mejlel lak mel laj ke'tyel, chä'äch bajche' mi' yäl jiñi konstitusioñ jinäch bi yom cha'añ wä'äch ch'ok-ejemonla wa'i tyi mejiku, jiñ cha'añ mi' k'ejlelo' jiñi wä'ächbä ch'oyol machbä ba'añ tyälem tyi yambä pamil. Ili k'elol jiñäch mi' k'äjñel cha'añ baki jachbä yañtyakbä ty'añ mu'bä itsiktyisañ jiñi tsätsbä ty'añ cha'añbä konkresu tyi li uñoñ.

Che' tyi yorolel tyijijikñäyel chumtyäl, ma'añik juñtyiklel jiñi lak pi'al ch'oyol bä tyi yambä pamil mach mejl ik'än-ibä tyi ejersitu, mi jiñik tyi' p'ätyäläl toñel cha'añ polisía yik'oty sekurilat publika. Cha'añ yä'äch mi' yajñel tyi ejersitu tyi tonel che' tyi yorolel tyijijikña chumtyäl mi jiñik ba' ñoj tsätslel ejersitu bajche' fuersa aérea mi yañtyakbä ejersitu omi cha'leñ baki jachbä e'tyel oxik'ol cha'añ bä solarujo' bajche' cha'an imelol ilibä e'tyel mi' k'ajtyiñ cha'añ mejikanujoñla iwä'äch ch'ok-ejemoñla.

Ili weñle mi' lu' kãño' jiñi kapitanes, piloto, yumälo', xñikayaj makinajo' xtyoj-isaj makinajo' yik'oty tyi' pejtyelel kixtyañujo' mu'bä icha'leño' toñel tyi barku oba'añ abioñ mu'bä ikotyañ lak banlera mejikana. Yomäch je'e mi yäk'eñtyel itoñel cha'añ mi' ikãñätyañ tyi' tyik ja' yik'oty pejtyetyak toñel mu'bä ik'el che' mi lok'el abioñ.

Jiñi mejikanujo' mejlo'äch ityajo' itoñel mach kãñä mi ñajty tyälemo'te tyi ñajtybä pamil, pejiñ tyi weñta jiñi kobiernu mi yäk toñel jiñjach majchki kixtyañu.

Kapítulo III

Icha'año' tyälemo'bä tyi yambä pamil

Uxlujump'ej Icha'k'al (Artikulo 33). Kãñal-bi icha'año' jiñi kixtyañujo' baje' aj yañi lumo' mach-bä ba'añ uts'aty año' baje mi yäl ya' tyi artikulo 30 Konstitusioñal yik'oty-bi mi k'ãño' Ilerechu Umanu yik'oty karantias ñumeñbä tyi tyojlel ili Konstitusioñ.

Jiñi Ejekutibu tyi li Uñoñ, ñaxañ ty'añ, tyok'el ichoklok'elmaj wä' tyi mejiku jiñi aj yañi lumo-bä kixtyañu baje' mi yäl ya' tyi tsätsbä ty'añ, jiñ cha'añ mi p'istyälmalaj jiñi k'eloñib-le k'äjñiyijib, mi yochel ya' ba' tyi ujtyi yik'oty je'el jaip'ej k'iñ mi jalijel li kächol.

Li tyälemo'bä tyi yañi lum mach-bi ba'añ chukoch mi yotsaño'-ibä tyi jiñi e'tyälĩntyel wä' tyi lak lum Mejiku.

Chämp'ej kapitulo

Icha'añ pejtye Mejikanujo'

Chänlujump'ej Icha'k'al (Artikulo 34). Jiño'äch kixtyañujo' tyi Republika jiñi wiñiko' yik'oty x-ixik'o' mi' ityajo' iweñel tyi mejiku jiñtyo mi yäk'o' ijuñ mu'bä ik'ajtyibeñtyel bajche' ila tyi' ye'ba:

I. Ts'äkälix waxäklujump'ej ija'bilel (18), yik'oty

II. Uts'atybä chumtyäl.

Jo'lujump'ej Icha'k'al (Artikulo 35). Jiñäch mu'ixbä mejlel imelo' iliyi:

I. Mi' cha'leñ botasiön;

II. Mi' mejlel ibotarintyelo' tyi' pejtyelel bakijachbä e'tyel, yik'oty ipäjk'elo' cha'añ bakibä jach tonel omi' xijk'el, lu' añächbä icha'añ mu'bä yäl ili tsätsbä ty'añ.

III. Mi kotsañlakbä jujuñtyikiloñla yik'oty tyoj mi' ach'am omi achajpañ abä cha'añ ikotyaño' x-e'tyelo' tyi pamil;

IV. Mi ach'am ajuloni' tyi Ejersitu cha'añ mi' kãñätyañtyel lak lum, che' je'e mi' kãñätyañ jiñi republika yik'oty instituciones chäch bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ; yik'oty

V. Mej awäk tyi pejtyelel ajchoñoñel pe añäch alerechu cha'añ mi' awäk'entye achoñoñel.

Wäklujump'ej Icha'k'al (Artikulo 36). Lak xik'ol che' siulalanu joñächla cha'añ tyi' pejtyelel lak lumal.

I. Mi' ts'ijbuño' ibä tyi senso tyi lak munisipiu, cha'añ mi yäkbeñtyel ibajñe cha'añ mi jalaj añoächbä icha'añ, ili inlustria, propesión, oli itoñel; che' bajche' its'ijbuñtyel tyi rejistru tyi pejtyelel lak lum mejiku, che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Li mu'chkiyijib yik'oty li toñel tyi pejtyej k'ín tyi li Rejistro Nasioñal cha'añ Kixtyañujo' yik'oty ba' mi ik'ajtyiño' juñ ba'äch mi iyäk'eñtyel ichumli' wä' tyi mejiku jiñäch ambä tyi ik'äjñibal tyi' pejtyelel kixtyañujo', che' jiñi ambä tyi ityojle jiñi Estaru yik'oty jiñi kixtyañujo' chä'äch bajche' yäl jiñi tsätsbä ty'añ,

II. Chajpäñtyel cha'añ laj Känätyañ lak lum Mejiku.

III. Mi' cha'leñtyel botasión cha'añ mik päk'ela kaj e'tyelaj chä'äch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ.

IV. Mi cha'leñtyel toñel tyi päk' x-e'tyel tyi li Pererasión otyi Estarus, machbi ba'añ mi majtyañ k'äjñelo'; yik'oty

V. Añ tyi' awenta mi ye'tyiliñtyel cha'añ konsejiles tyi munisipiu ba' chumulety, cha'añ k'äjñel tyi päk' e'tyel yik'oty juraru.

Wuklujump'ej Icha'k'al (Artíkulo 37).

A. Ma'añ majch mej ichilbeñety ya' ba' chukulety tyä' lum mejiku.

B. Che' xñoj mejikanujoñla mej laj säty ili:

I. Tyi jump'ej apuxk'al ma' chä'm tyi tyälemo'bä tyi yämbä pamil che' ma' wä'k ñumel ma'añ mi' yäjk'el tyi ñumel machbä ba'año' ijuñ cha'añ mi k'axel tyi yambä pamil, yik'oty

II. Che' añix jop'ej ija'bilel (5) majlel tyi yambä pamil.

C. Jiñi kixtyañu tyi mejikanu mi' säty.

I. Mi' ajak cha'añ mi ak'añ

II. Cha'añ mi amajtyañ kotyañ jiñi x-e'tyelo' año'bä tyi yambä pamil ma'añ mi' yäk'eñtyel juñ tyi kongresu pereral yik'oty tyi komision permanente;

III. Cha'añ ma' ch'am oma' k'añ jiñi amajtyañ tyälembä tyi yañi lum che' ma'añ ak'bil tyi tyojlel jiñi Konkresu Pereral otyi li Ikomisioñ Permanente;

IV. Che' mi ch'ujbiñ kobiernu wä' tyi pamil mi' k'ebeñtye mi añäch ijuñ cha'añ mi yochel tyi konkreso pereral omi' xijk'el majlel, mi päš jiñi ijuñ tyi ña'tyibal mi weñäch imelbal cha'añ mi' chäjme.

V. Che' mi ikotyañ, che' mi ts'aleño lak lum mejiku, tyi juñtyikil tyälembä tyi yambä pamil, tyi yantyakbä su'bol tyi tribunal internacional, yik'oty

VI. Chä'äch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Che' je'e tyi praksion II a IV ili ty'oxolixbä, ili konkreso tyi uñoñ chä'äch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ, che' bajche' mi yä'kbeñtyelo' permiso yik'oty lisensia che' bajche' mi yäk'eñtye jaip'ej k'iñ mi bajñe päš ili tsätsbä ty'añ, jiñ jach mi ibajñe päš chuki yom ik'ajtyiñ.

Waxäklujump'ej Icha'k'al (Artíkulo 38). Jiñi lerechu ili xchumtyälo' mi' tsu'k käyo';

I. Tyi kaj che' añtyo yom ts'äktyisäñtyel, che' ma'añ k'elel, tyi yañtyakbä xik'ol bajche' mi yäl tyi artikulo wäklujump'ej icha'k'al (36). Ili ts'uk wa'chokoñtyel mi' jalijel tyi jump'ej ja', yik'oty mi' yäbeñtye yañtyakbä mulil bajche' mi yäl tyi tsätsbä ty'añ;

II. Che' chukulix tyi mul mi' ke iñume majlel mi' mejlel ityaj ixo'tyo' imul mi' tsijke majle jaip'ej ja' mi käytyäl tyi ñup'ol.

III. Che' ch'uj ñup'ul ix'oty mul tyi karse.

IV. Che' ch'uj ñämälety tyi wa'wañäye yik'oty jap lembal, chäch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

V. Che' puts'emety tyi tyojle e'tyelo', che' mi lok'e ty'añ cha'añ achukol jiñtyo tyi tyejchi li mulilel; yik'oty

VI. Tyi kaj xoty' mulile mu'bä iyäjk'el cha'añ jiñi milil mi tsuk' wa'chokoñtyel ilerechu.

Ili tsätsbä ty'añ mi k'ebēñ ke ma'añ mi isäty iwokol, yik'oty yantako' mi' tsuk' käybeño' ilerechu kixtyañujo', yik'oty bajche' mi cha' mejlelo' tyi tyoj-añ kixtyañu.

SEKUNLO TÍTULO

Jump'ej kapitulo

Tyi li Soberanía Nacional Yik'oty tyi li iporma tyi Kobiernu

Bolomlujump'ej Icha'k'al (Artikulo 39). Jiñi x-chumtyälo' jiñäch mi yä'beño' ipätyälel jiñi la kolem lum mejiku, tyi' pejtyelel ip'ätyälel jiñi e'tyijibäl jiñäch chuku icha'añ jiñi aj chumtyälo' cha'añäch mi kotyañ lak lumal, jiñi x-chumtyälo' año'-äch ilerechu tyi pejtye k'iñ cha'añ mi melel iyäño' bajche' weñ mi cha'leñ toñel iyaj e'tyelo'.

Cha'k'al Artikulo (Artikulo 40). Jiñi tyi' yutslelo' x-chumtyälo' mejikanujo' mi melo' baje' jump'ej republika representatiba, lemokratika, pereral, pätyälbä tyi estarus tyi bajñetyak yik'oty mi bajñe xik' ibäj tyi malil; peruj much'kibilo' tyi jump'ej pererasioñ bajche' ak'al ya' tyi tsätsbä ty'añ.

Jump'ej yuxk'al (Artikulo 41). Jiñi kolem chumli' mi iyäk' tyi k'äñol itsätslel icha'añ jiñi poleres tyi li uñon che' bajche' jiñi yujillbä tyi icha'añ ili, yik'oty je'el jiñi Estarus, bajche' mi ch'ämo' jiñi bajche' oño'äch ya' ba' año' ibajñel ye'tyelo', chä'äch bajche' ts'ijbubil ba'añ ili Konstitusioñ Pereral.

Yik'oty je'el bajche' cha'mejleñbä icha'añ jiñi poler lejislatibu yik'oty poler ejekutibu mi cha'leñtyel ikomoñ ak'o ity'añ jiñuch bajche' ts'ijbubil mi ichaleñtyel jiñuch bajche' tyejchem:

I. Jiñi partiru polítiku tsuy-chukulo'äch tyi kixtyañujo', jiñi tsätsbä ty'añ, jiñuch mu'bä iyäl bajche' mi ch'äjmel bajche'-äch ts'ijbuñtyel, cha'añäch bajche' tyoj-isabil cha'añ mi iyochisañ ibäj ya' tyi elektoral. Jiñi partiru polítiku pejtyel lak lum mejiku añ icha'año' ilerechu cha'añ mi suklaño' iye'tyelo' Estateles, Munisipales, che' je'el ya' tyi Listritu Pereral.

Jiñi partirus polítikus añ icha'añ jump'ej bä iyujtyibal cha'añ mi iñijkisañ iñumel cha'añ jiñi kolem chumli' che' ichumtyä säklaj kotya kotyanlabbä ipätyul ba' kuxtyä jopolo' tyi kixtyañu, cha'leñtyel ityajol ili k'äjñel icha'añ poler publiku, chä'äch bajche' jiñi prokrama, tyejchibal jiñi pensal lok'otyebä che' bajche' jiñi je'el pejtye pamil, bajñelbä, mukulbä, yik'oty tyojbä yik'oty jujuñtyikil ibajñelo' jiñi kixtyañu mejlo' ichajpaño' ipartiru polítiku yik'oty ichäko' ibäj bajche' yomo' jujuñtyikil jiñobä; che'bä mi ikäytyäl mach ch'ujbil mi iyotsaño' ibäj ba'añ yambä jopolo' much'ulo'tyak ba' tyejchembä yambä partiru ba' jopolo'ibä je'el.

Jiñi e'tyel elektoral jiñjach mel iyotsañ ibä jiñachbä muk'bä ichajpäñtyel icha'añ partiru polítiku che' bajche' ts'ijbubil imi pás ili sujmel yik'oty tsätsbä ty'añ.

II. Jiñi tsätsbä ty'añ mu'äch iyäl jiñi partirus polítikus pejtye lak lum Mejiku mi itsijkel tyi lajal ba' chukul cha'añ ich'ujmel tyi ty'añ itoñel imi pästyäl bajche' lu' chajpubil ba' chukulbä mi inñikäñtyel jiñi tyak'iñ cha'añuchbä icha'añ partirus yik'oty bajche' juch mi k'äjñel tyi kampaña elektoral, mejlo' ich'ämo' cha'añ jiñi tyak'iñ pejtyälel kixtyanu mi ilok'el ba'añ ityechibal ba'añ chukulbä.

Jiñi ñijkäñtyel k'äñol jiñi tyak'iñ pejtyälel kixtyaño cha'añ partiru politikus cha'añ ikäñol ibele ts'ijbubil che'tax ujtyi jiñi eleksion, mi chajpañ ibäj ba'äch tsuy chukuluch ba'añ cha'añuch mi' bele' cha'leñ itoñel, ba'äch mi imajlel mi ich'äjmel jiñi boto che' chonkol tyi cha'leñtyel, mi iyäjk'el bajche'-äch mi iyäl imij yuk jiñi tsätsbä ty'añ.

a) Inñikäñtyel k'äñol jiñi tyak'iñ pejtyelel kixtyaño cha'añ chokoläch tyi toñel bajche'-äch ñumulo' ibele' che' mi yäjelel jujump'ej-ja', mi p'ojlisäñtyel maj jiñi tsiktyälel jiñi kixtyaño ts'ijbäbilbä ya' tyi Pakrón Elektoral tyi jop'ej ichänk'al por sientu yik'oty jop'ej por sientu tyi ts'iñsaj itoñel pejtye k'iñ che' äch cha'añ jiñi listritu pereral. Jiñi lujump'ej ichak'al por sientu icha'añ pejtyel bajche' äch lu' ts'ijbubil wä' ba' lajts'ijbubilbä ñaxañ, mi laj pujkel tyi pejtyelel partiru polítiku tyi lajal che' je'el lujump'ej ichak'al por sientu mu'bä ikäytyäl bajche' iporsentaje icha'añ jiñi boto kolebä ich'ujmel ya' tyi eleksion cha'añ liputaru iyotsäñtyel saj-oraj.

b) Inñikäñtyel k'äñol jiñi tyak'iñ pejtyälel kixtyaño cha'añ itoñel ch'ämurbä cha'añ mi ch'ujmel jiñi boto ijaliel junja' mi isäklaño' iyaj presilente cha'añ jiñi repúblika yik'oty jiñi senalores iche' bajche' je'el liputarus pelerales, yu'bil bajche' jiñi jiñuch lujump'ej iyuxk'al por sientu inñikäñtyel k'uñol jiñi tyak'iñ bajche' ak'bebil jujuñtyikil jiñi partiru polítiko muk' bä ichajpaño' jiñächbä lajalbä ja'bil; che' mu'jach ibajñel säkläñtyel liputaru pererales, lajal che' bajche' jiñi lujump'ej icha'k'al por sientu cha' añ ik'uño' inñikäño' ibä tyi toñel.

c) Inñikäñtyel k'uñol jiñi tyak'iñ pejtyälel kixtyaño muk'bä bajche' juchbä ichaleñtyel, ak'äluchbä cha'añ jiñi elukasion, chajpäñtyel, cha'añ säkläñtyel ty'añ pejtye tyak'iñ yik'oty política che'bajche' itoñel mukbä its'ijbuño', che'äch bajche' jini uxpej por sientu tyi pejtyelel inñikäñtyel k'äñol jiñi tyak'iñ pejtyälel kixtyaño, mukbä ik'äjñel tyi jump'ej tyi juñ ja' che'jach mi

ik'äjñel tyi toñel. Jiñi julump'ej icha'k'al por sientu tyi ipejtyel muk'bä ikuytyäl tyi laja ty'añ bajche' juch päsäl tyi naxañbä mi ipujkel yajacho' tyi partirus polikus tyi ilajalo' yik'oty jiñi uxx'al por sientu kuylembä ya' tyi lajal ty'añ yik'oty iporsentase icha'añ boto ts'abä kole ich'am ya' tyi eleksion cha'añ liputaru ñaxambä ñaxambä.

Jiñi tsätsbä ty'añ mi yäl bakijach ikäytyul ichaleñtyel ya'jach cha'añ isäklaño' iyaj kanlilatu yik'oty ikampaña elektorales cha'añuch jiñi partirus polítikus. Jiñäch jiñi tsätsbä ty'añ mi iyäl bajche' juch mi ich'umo' jujuñtyikil ya'bä año' yu'äch ba' chukulojuch jujump'ej ipartiru, che' mi ok'isäñtyel tyi ipejtyel mach mel tyi ñumel tyi juñja' tyi icha'añ jujump'ej partiru, jiñi lujemp'ej por sientu ba' mi iwa'tyäl icha'añuch ba' mi ijisañ bajche' juch akbebil icha'añ iyujtyibal jiñi kampaña presilensial; che' je'el mi ixik'elo' bajche' mi ichalentel cha'añ mi ik'ejlel bajche' -äch ityejchibalmaj yik'oty bajche' mi ik'ujñel pejtye jiñi tyak'iñ ambä icha'añ yik'oty mi iyuk'entyel imulil che' ma'añ chonkol tyi lu' k'äjñel jiñi akbebilbä cha'añ ik'äjñel tyi kampaña.

Chä'äch je'el jiñi tsätsbä ty'añ mi iyäl jiñi bajche'-äch mi ichaleño' cha'añ jiñi mi ityotyälo' ixik'ijlo'-äch icha'añ jiñi partiru muk'bä isätyo itoñel yik'oty ikäñol bajche' ityaj kotyänñtyel yik'oty muk'bä isäklañ cha'añ mi ityaj ya' tyi pererasioñ.

III. Jiñi partirus politikos Pejtyelak lum mejiku mi ch'umo' ilerechu cha'añ ik'äño' pejtye k'iñ bajche' jiñi komunikasion tyi ipejtyel.

Apartaru A. Jiñi Instituto pereral Elektoral jiñuch jiñjach cha'añ mi jalijel jiñi k'iñ añ bä icha'añ jiñi Estaru tyi soñ yik'oty telebision akäluchbä cha'añ ityaj bajñel yäjty'ibal cha'añ ik'äjñel jiñi lerechu icha'año' jiño' partiru polítikus tyi iPejtye lak lum mejiku, chä'äch bajche' tyälembä bajche' mi chajpañ ili Tsätsbä ty'añ:

a) Che' mi ityejchel jiñi kampaña ijiñtyo mi k'otyel tyi iyujtyibal elektoral mi ikäytyäl tyi ityojlel jiñi Instituto Pereral Elektoral jun mujk waxäkp'ej iyuxk'al minutos, ch'añ mi pujk'el tyi cha'p'ej yik'oty uxp'ej minutos che' mi ñumel jun- oraj ya' ba' muk'o tyi ty'añ tyi rariu che' je'el jiñi telebision, tyi iyoralel ak'äluch ya' tyi ityejchibal ili insiso d) ba' käyulächbä;

b) Che' iyoralel icha'añ kampaña, jiñi partirus polítikus mi yäk'o juñmujk icha'añ jujump'ej oraj muk' bä iñumel ya' tyi rariu yik'oty jiñi telebision, jiñi k'iñ muk'bä ikäytyäl mi k'äjñel bajche'-äch mu'bäj iyäl jiñi tsätsbä ty'añ;

c) Ijalijel jiñi kampaña elektorales yombi iyäjk'el cha'añ mi pejtye mäk'tyañ jiñi ilerechu icha'añ jiñi partirus polítikus tyi ju'bel jop'ej ijok'al por sientu pejtyel iyoralel akbebil icha'añ bajche'-äch muk'bä iyäl ili insiso. a) Icha'añ ili ts'ijbubilbä;

d) Mi inäsäntyel tyi jujump'ej ba'añ jiñi rariu yik'oty mi inäsäntyel ya' tyi television mi ijpujke tyi malil iyoralel tyi ak'ol tyi lajal k'äñol tyi wäkp'ej che' je'el chämp'ej ichak'al oraj.

e) Jiñi iyoralel ak'albebil bajche' ilerechu cha'añ jiñi partirus polítikus mi päjk'el tyi lajaläch che' äch bajche' ili por sientu tyi lajal uxk'al por sientu kuyleñbä bajche'-äch käylemo' tyi ty'añ ya' tyi eleksion cha'añ liputaru pererales wajalibä.

f) Jujuñtyikil partirus polítikus wä' tyi Pejtye lak lum mejiku ma'añ majch mi ipäse' ya' tyi kongresu de la Uñon mi iyäk'eñtyel cha'añ raliu yik'oty television jiñächbä ak'ebebilächbä bajche'-äch iporsentaje lajalbä ak'bebilbä ili ak'albä naxañbä, yik'oty

g) Yik'oty machbä chukul tyi tyojlel icha'añ chajpäbilbä ya' ba' ts'ijbubilbä A yik'oty B icha'añ ili chukulbä iyajñi ili kampaña yik'oty kampañas elektorales pererales, ya' tyi Instituto Pereral elektoral mu'bij iyäk'eñtyel jiñtyo tyi lajchämp'ej por sientu tyi pejtyeal ijalijel jiñi estaru mi iyäk' ya' tyi raliu yik'oty television, chä'äch bajche' ts'ijbubil ya' tyi tsätsbä ty'añ yik'oty iye'bal bajche' yomo'; pejtyel akbebilbä, jiñi Instituto mi ipäko' ibäjo' tyi partirus polítikus Pejtye lak lum mejiku tyi lajal tyi lujump'ej iyuxk'al por sientu; jiñi käylembä ijalijel mi k'äño' cha'añ iyäjtyibal oicha'añ tyak yambä e'tyel elektorales, che' pereral che' bajche' je'el entilat pereratibas. Jujump'ej partiru polítiku Pejtye lak lum mejiku mi k'äne jiñi yoralel icha'añ ili pensal baki añuch jiñuch jump'ej bä programa jump'ej uj tyi jop'ej minutos yik'oty muk'bä ikäytyäl tyi alol ijalijel jiñuch junk'al sekunrus jujump'ej.

Tyi ipejtyeal mu'bä iyäjlel. Jiñi inäsuñtyel muk'bä iyäl ili insiso mi ichaleñtyel iyorujlel mi iyujtyel jiñi Instituto bajche'- äch ba' päsäl wä' tyi insiso d) icha'añ ili käylembä. Ba'añäch ya'añ jiñi Instituto mejl iyäk' jiñi iyorajlel bajche'-äch mejl tyi ak'ol tyi kãñol jiñi ty'añ periolistika tyi kotyäñtyel jump'ej bä partiru polítiku, che' äch mu'äch mi ipästyäl.

Jiñi partirus polítikus mach saj mejl säklañ omij ich'am che' mi isäklañ baikaj yombä, ya' tyi iyorälel icha'añ jiñi raliu yik'oty television.

Ma'añ majch yambä kixtyañu tyobjä melbä yik'oty bajche' je'el ipensal, che' ikäñol tyi yambä kixtyañu mejl ik'ajtyiñ ipropakanla ya' tyi raliu yik'oty television majleñbä cha'añ iyotsäntyel ba'bä yom elektorales icha'añ jiñi kixtyañu, ma'añ tyi kotyäntyel mi jiñik tyi ikoñtra icha'añ jiñi partiru polítikus icha'añ iye'tyel kanlilato mu'bä ipäjk'el ak'älbä. Mä'ix ikäjyel chäkiñtyel jiñi näsäntyel ya' tyi Pejtyel lak lum mejiku che' bajche' ili ty'añ säklubilbä ya' tyi yambä pamil.

Ambä icha'añ wä' tyi cha'p'ej ts'ijbubilbä ba' ñaxañbä mejl tyi ch'ujbiñtyel yä'äch ba'añ jiñi estarus yik'oty jiñi Listritu Pereral bajche'-äch jiñi lejislasión ak'ebelibä.

Apartaru B. Che' jiñ cha'añ lix sajka e'tyel tyi entilales pereratibas, jiñi instituto pereral elektoral miki' päk' iyorojlel tyi jujump'ej estaru tyi raliu yik'oty tyi telebisión tyi estasióñ bajche' mi' k'ejele, jiñ bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ:

a) Cha'añ jiñi iyoroel proseso elektoral tyi lak lumal lajalbä yik'oty jiñix pereral, iyoroel cha'añ mi' yäk'bentye tyi jujump'ej entilaty pereratiba miki' cha'lentye bajche' mi' yäl jiñi insiso a), b) yik'oty c) tyi ty'oxo A bajche' mi' yäl ili tyechibal;

b) Cha'añ yambä proseso elektoral miki' yäjk'el jiñ bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ, bajche' mu'äch ik'ajtyiñ ili tyejchi'bal konstitusioñ, yik'oty;

c) Li pujkel iyorojlel cha'añ jiñix partiru polítiku, mi' yotsäntyel jiñi rejistro lok'olbä miki' chajpäntye jiñ bajche' mi' yäl jiñix ts'ijbulixbä tyi ty'oxo A ili tyi juñ yik'oty mi' ch'ämbentye ity'añ ya' tyi lejislasioñ mu'bä ichajpäntye.

Che' mu'äch ijak' jiñix Instituto Pereral Elektoral iyoroel cha'añ mi' ñusaño' tyi raliu yik'oty tyi telebisión bajche' mi' yäl ili ty'añ ijiñ añtyo yom iyoroel cha'añ mi' kãño' ches yomo' oyambä kixtyañu yombä x-e'tyel elektoral jiñ miki' k'el mi' tsäjtyisaño' yoroel añtyo yombä chä'äch bajche' mi' yäk'beñ jiñi tsätsbä ty'añ.

Apartaru C. Jiñche' iyoroel propakanta política ojiñbä elektoral mu'bä iyäk'o tyi jiñix partiru mach mej iñik'i su'beño' jiñix instituciones mi jiñik partiru mi jiñik mu'bä isäkläbeñ imul kixtyañu.

Tyi' iyorojlel jiñi kampaña elektoral pereral yik'oty lokal k'älätyo mi' yujtyisaño' jiñi isäkläño' jiñi iwiñik. Ya' jachix chili mi' yäkyäntyel ipujkel

ipoto jiñi e'tyel yik'oty ijuñilel ba' mi' yäl chuki mi' kejel iyäk' jiñi x-e'tyelo' tyi estaru tyi pereral yik'oty tyi munisipal jiñäch mu'bä imelo' iliyi tonel otyi yañtyakbä ba' mi' päjtyel tyi' pejtyelel li juñ cha'añbä x-e'tyelo'. Ya'bä jiñi oraJ jiñ jachix e'tyelo' mi' mejlelo' tyi su'beñtyel jala mi kaj ich'ämo' iye'tyel. yik'oty ipi'ilo' mu'bä ke ikajelo' tyi toñel tyi elukasioñ sentrulle salut omu'bä ke ik'añtyaño' jiñi chuki yomo' jiñi kixtyaño' che' ityajo' wokol.

Apartaru D. Jiñi alälixbä wä'i mej ichilbentye jiñi instituto pereral elektoral che' mi' k'ejle majle, ya'i mi' mejle iyäl mux ichilbentye ibe ak' tyi kãñol tyi raliu yik'oty telebisióñ, tyi konsesionarios yik'oty ipermiso mu'bä biolariñ ili tsätsbä ty'añ.

IV. Li tsätsbä ty'añ miki' yäl jaip'ej k'iñ miki' cha'lentye jiñi proseso partilistale sajkayaj yik'oty jiñ mu'bä ik'ajtyintye cha'añ li ye'tyele päk' e'tyel, bajche' jiñi rekla cha'añ li prekampaña tyak yik'oty jiñi kampaña elektoral.

Jiñi jaip'ejle k'iñ miki' jalejel tyi eleksioñ cha'añ jiñix presilente le republika, Senalores yik'oty jiñi liputarus pererales miki' jaleje **90 días**; jiñi ja'bil mu'bä isajkantyel jiñi liputarus pererales, jiñi kampaña mi' jale **60 días**. Mi jump'ejle prekampaña mi' ñume tyi cha'p'ejle oyuxp'ejle yorojlel alälixbä cha'añ li kampaña elektoral.

Jiñche' mach weñ mi' cha'leño' jiñi partirus oyambä kixtyaño tyi' kuxtyule otyi' ña'tyäbal miki' ak'bentye ixoty' imul jiñi tsätsbä ty'añ.

V. Jiñi bajche' mi' much'kiño' ibäj tyi eleksioñ pereral jiñ añbä ik'äjñi'bal mu'bä ibajñe chajpänty tyi orkanismo publiku ik'aba'bä instituto pereral elektoral, año'bä icha'añ kixtyaño muxbä iyoke ña'tyaño' bajche' jiñi jurilika yik'oty jiñ patrimonio icha'añbä, ya' tyi much'lel mi' yäk'o' ity'añ tyi poler lejislatibole Uñon, jiñi partirus polítikus nacionales yik'oty li kixtyaño añixbä ija'bilel, bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ. Tyi' toñele estatal, tyi ña'tyäbal, tyi yuts'utyle bajche' mi' ña'tyaño' chuki yes yomo' jiñ ilix e'tyelo'.

Li instituto pereral elektoral jiñ mu'bä iñoj ña'tyañ isujmlel, bajñel mi' ñatyaño' chuki yes yomo' yik'oty bajche' muk'o' uts'aty toñel; mi' päjtye bajche' mi' k'ajtyin jiñi lireksioñ, ejekutibu tyak yik'oty teknikole bijilansia. Jiñi Consejo General iñoj ye'tyelel imiki' iyotsaño' je'e juñtyiki consejero presilente yik'oty 8 consejeros electorales, imi' ch'ämbeño' ity'añ peru ma'añ mi' jak'bentye, jiñix consejerole poler lejislatibu, jiñi

representantesle partirus polítikos yik'oty juñtyiki sekretario ejekutibu; li tsätsbä ty'añ miki' yäl chuki yes mach mej tyi cha'lentye tyi much'kiyaj yik'oty bajche' muk'o' tyi toñel, yik'oty je'e mi' bajñe ik'elo'ibäj. Jiñ orkano ejekutibu yik'oty tekniko yom añ icha'año' jiñix toñelo' yoke iña'tyaño' cha'añ mi' yäk'o' iserbisio propesional elektoral. Jump'ej kontraloría añ tyi' wentaj, mejbä tyi bajñe toñel imu'bä imejle ik'ajtyiñ, jiñ mu'bä iyochel ijiñ mu'bä ilok'el ya' tyi instituto. Jiñ bajche' mi' yäjle jiñi tsätsbä ty'añ elektoral ijiñ li estatuto mu'bä ijak'o ya' tyi Konsejo General, miki' yäl bajche' mi' cha'leño' toñel yik'oty jiñi serbisiole orkañismo publlico. Jiñ mu'bä ikäñätyaño' li pakron elektoral mi' much'kiño'ibäj tyi' pejtyele jiñ mu'bä ik'elo' jiñix partirus polítikus nasionales. Jiñi ba' mi päk'o' x-e'tyel mi' chajpaño' kixtyañujo' ch'oyolo'bä ya' tyi' lumal.

Jiñi konsejerole presilente mi' jalejel wäkp'ej ja'bil tyi' toñel imej tyi cha' ak'bentye itoñel che' jump'ejachix iyoroel. Jiñix konsejero elektoral mi' jalejelo' tyi' toñel 9 años ija'bil, mi' be k'extyaño' majle itoñel imach mej tyi cha' a'bentyelo'. Jiñ bajche' mi' k'ejele, jiñ yambä kixtyañu' mu'bä ibecha'leño' toñel ya'i mi' sajkañtyel jiñ me chä'äch mi' yäl jiñi cha'p'ej uxp'ejele mujch'le kamarale liputarus, jiñ bajche' mi' yälo' jiñ much'ulo'bä, jiñ che' mi' k'ajtyintye tyi pejtyele kixtyañu mi' cha'yomo'äch iyaj e'tyel. Jinche' ma'añ majch mi' yäl maxki yom mi' cha'leñ tyi konsejero presilente okonsejero elektoral, jiñ mu'bä iyäk'bentye itoñel mi' säkläntyte cha'añ mi' yujtyisañ jiñi toñel. Li tsätsbä ty'añ yäle mi' bajche' mi' cha'lentye majle.

Li' yum jiñi kontraloría General del Instituto mi' sajkañ jiñix kamarale liputarus yik'oty ity'añ jiñix instituciones publikas bajche' yik'oty ity'añ jiñix elukasioñ superior, bajche' mi' yäl imi' k'ajtyiñ jiñi tsätsbä ty'añ. Miki' jalejel wäkp'ej ja'bil tyi' toñel imi' cha' ak'bentye itoñel jump'ejachix. Yom añbä ts'ijbubi ik'aba' tyi presilensiale koñsejo jeneral imi' ch'äm isujmlel tyi jujump'ejele entilatyle piskalisasioñ superiorle pererasioñ.

Jiñi sekretario ejekutibu mi' kaje ipäk'o' jiñche' mi jak'o' lix cha'p'ej yuxp'ejele kixtyañu' aläbä icha'añ jiñix presilente jiñix Konsejo Jeneral.

Jiñi tsätsbä ty'añ miki' yäl ches yom añ icha'añ cha'añ mi' päjk'el jiñi Konsejero Presilente, tyi Konsejo General, los konsejeros Elektorales, el Kontralor General, yik'oty jiñi Sekretario Ejekutibu tyi Instituto Pereral Elektoral; jiñ mu'bä ityajo' itoñel bajche' konsejero Presilente, konsejeros elektorales yik'oty jiñi Sekretario Ejekutibu mach mej icha'tyajo' itoñel much imejlelo' jinme tax ñumi cha'p'ej ja' bajche' tyi lok'i, ya' tyi poler publliku taxbä icha'le toñel.

Jiñi konsejero Poler Lejislatibu mej ipäk'o' jiñi krupo parlamentario chukulo'bä tyi jump'ej partiru tyi jump'ejle Kamara. Juñtyikimejach añ jiñi Konsejero tyi jujunmuch'le jinche' mu'äch ikäño' ya' tyi cha'p'ejle Kamarale Konkresole Uñon.

Jiñi instituto pereral elektoral añ tyi wentaj tyi pejtyele ityojachbä mi', yik'oty jiñ mu'bä iyäk'beñ jiñi tsätsbä ty'añ, jiñix toñel mu'bä iyäk'bentye che' iyorolel mi' kãño', yik'oty päsoñel sibika, yik'oty jeokrapia elektoral, li lerechu yik'oty jiñix yuts'utylel jiñix much'lel yik'oty je'e partirus politikotyak, tyi bakì ts'ijbulixbä k'aba'al, lok'o' jiñi juñ ochuyes tyak mu'bä ik'äjñel tyi päk'ojel, mi' chajpäntyel cha'añ li jornara elektoral jiñi komputo bajche' mi' k'ajtyintye li tsätsbä ty'añ, li much'ijak'bentye imi' yäk'bentye ijuñ ya' tyi päk'ojel liputarus yik'oty senalores, itsäktiyisäyel jiñi päk'ojele Presilente Estarus Unirus Mejikanus tyi jujump'ej listritu elektoral uninominal, yik'oty mi'be k'ejle maj jiñi päk'ojel yik'oty jiñix k'ajtyiyaj osäklantyej cha'añ jiñix päk'ojel x-e'tyelo'. Tyi pejtyelel orkano kolejiaro mi lu' kãño' bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ.

Li piskalisasionle pinansale partiru politikotyak tyi lum Mejiku añtyi' wentaj jump'ej orkano tekniko jenerales Instituto Pereral Elektoral, mu'bä mejle ik'ajtyiñ chukiyestyak jiñ mi' päk'o' jiñche' yomo'äch cha'p'ej yuxp'ejle Konsejo jiñ che' mu'äch iyäl jiñi konsejero presilente. Li tsätsbä ty'añ miki' yäl bajche' miki' k'äjñe imach mi' yochel tyi toñel ya' tyi orkano, che' je'e bajche' mi' k'ejle bajche' mi' cha'lentye jiñ machbä weñ tyi Konsejo General. Che' mu'äch imejle li toñel tyi orkano tekniko ma'añ miki' mujkel, filusiaro yik'oty piskal.

Jiñi orkano tekniko miki' mejle icha'leño' cha'añ jiñix e'tyelo' mu'ixbä iñojñatyaño' tyi entilares pereratibas mejlo' icha'leño' bajche' mi' yäl jiñi taxbä ajli.

Jiñi Instituto Pereral Elektoral miki' lajo' ity'añ cha'añ yik'oty x-e'tyel entilares pereratibas chä'äch bajche' mi' k'ajtyiño', li much'kiyajle procesos elektorales locales, bajche' mi' yäl jiñi lejislasioñ mu'ächbi ik'el.

VI. Cha'añ mi' k'ejle mi meleläch bajche' mi' cha'lentye yik'oty mi k'ejle tyi mejle imi' k'ejle jiñi päk'ojel, miki' chajpäntye jump'ej sistema machbä yombä ik'e bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ. Ili sistema miki' ñoj yäl bajche' mibe k'äjke majle jiñi proseso elektoral imiki' yäl che' much'ikänatyaño' li lerechu politiku cha'añ pejtye kixtyaño cha'añ mi' päk'o' iyetyeyel, mi'

päk'entye yik'oty mik päk'la yik'otyle much'kiyaj, bajche' mu'äch mi' yäl jïnix artikulo 99 añbä ili tyi Konstitusiön.

Tyi yorole k'añol päk'ojel che' mu'äch iyäl ity'añ cha'añ ma'añ mi' jak'o' ty'añlel, konstitusiön ojiñ melelächbä, ma'añ miki' mejle iläm ochilbeñ jïnäch chonkobä ik'ejle isujmel.

Cha'p'ej yuxk'al (Artikulo 42). Jiñi pejtyel lum Mejiku mi' ch'äme':

I. Jiñäch ya'bä xu'ochemo'bä tyi pererasiön.

II. Che' bajche' lum joyolbä tyi ja' (isla), yik'oty tsijlem ja' lumil.

III. Jiñi lum joyolbä tyi ja' tyi Wualalupe yik'oty je'el Rebillajijero ambä ya' tyi Oséano Pasipiko;

IV. Jiñi plataporma kontinental yik'oty sokalos submarinos lum joyolbä tyi ja' mu'bä ijajap tsijlel tyi tyityik ja'.

IV. Jiñi ya'le kolel ja' ambä tyi tyityik lum mu'bä iyäk'eñ ilerechu tyi pejtyelel pamil ambä tyi' mali kolel ja'.

V. Tyi pejtyelel yajñi' lak lum mejiku añ Ilerechu ba' chilil chukul Pamil.

Uxp'ej yuxk'al (Artikulo 43). Pejtyel chukulbä icha'añ Pererasiön che' bajche' Estarus tyi Awaskaliente, Baja Kalipornia, Baja Kalipornia Sur, Kampeche, Koawila tyi Sarakosa, Kolima, Chapas, Chiwawa, Luranko, Wanawato, Kerero, Ilalko, Jalisku, Mejiku, Michuakañ, Morelos, Nayarit, Nuebu León, Wajaka, Puebla, Keretaro, Kintana Roo, San Luis Potosil, Sinaloa, Sonora, Tabasku, Tamaulipas, Tlaskala, Beracruz, Yucatán, Sakatekas, yik'oty Listritu Pereral.

Chämp'ej yuxk'al (Artikulo 44). Jiñi kolel lum Mejiku jïnäch listritu pereral, ya' ba' much'ulo' p'ätyälbä x-e'tyelo' yik'oty ba' chukul Estarus Unirus mejikanus. Mi' tyoisañ ibä tyi' lum bajche'-äch añ wäle ili, jime che' mi' k'extyännyel jïñi poleres Pererales tyi yambä lum, mi' cha' melel yambä Estaru tyi Baye tyi Mejiku ba' chili mi' yäl tyi' pejtyelel konkresu.

Jo'p'ej yuxk'al (Artikulo 45). Jiñi Estarus Pererasiön mi' kãñätyaño' baki chili ityi' lum wäle oraj añ icha'añ, jime che' ma'añ wokolel.

Wäkp'ej yuxk'al (Artikulo 46). Jiñi entyilares pereratibas chujbi ibajñe tyoisaño'ibä, mi' motyoñ chajpaño' ibä bajche' yomo' che' ma'añ mi jak'o' ya' tyi Kamarale Senalores.

Che' ma'añ mi' k'otyel' tyi junchajp ty'añ, baikachbä mejl tyi majel tyi' tyojlel Kamarale Senalores, mu'bä k'e kajel tyi toñel bajche' mi yäl artikulo 76, praksion XI, bajche' mi yäl ili konstitusióñ.

Mi' cha' tyoisaño' jiñi Senaru machbä ba'añ weñ tyi mejli, weñixki tyi käyle mach cha' melix tyi yäñol. Jiñi Suprema Korteles Justisia cha'añ Nasióñ, mej ikäñ bajche' tyi motyoñ ty'añ tyi konstitusional, yombä ina'tyañ baki tyälem jiñi keraj tyälebä bajche' mi yäl jiñi Kamarale Senalores.

Wukp'ej yuxk'al (Artikulo 47). Jiñi Estaru (de, sic DOF 05-02-1917) tyi Nayarit añ icha'añ baki chili chukul yiko'ty wa'liyi mi' ña'tyañ ba' chilil tyi Tepic.

Waxäkp'ej yuxk'al (Artikulo 48). Pejtyelel jiñi lum añbä tyi xiñi ja' yik'otyba' mij lok'o' jiñikas, yik'oty tyi' pejtyele lu' añtyak, ambä tyi ja' lu' chukulo' tyi Kopiernu Pereral, jiñi lum añbä tyi xiñi ja' mi k'el jiñi juriliksióñ cha'añ ili Estarus.

UXP'EJ TITULO

Jump'ej Kapitulo

Tyi li ty'oxtäj tyi Poleres

Bolomp'ej yuxk'al (Artikulo 49). Jiñi Suprema Poler yik'oty tyi Pererasiõñ mi ty'oxo' cha'añ mi mejlel imelo' ya' tyi Lejislatibu yik'oty Ejekutibu tyi Jurisial.

Mach ch'ujbi imuch'kiño'ibäj tyi cha'p'ejlel ili Poleres tyi juñtyiki kixtañuj, mi mu'ik yotsaño' tyi Lejislatibu tyi juñtyikil kixtyaño, mi' kolel ba' tyi ñumi ya' tyi ejekutibu tyi li Uñoñ che' bajche' mi yäl tyi atikulo bolomp'ej icha'k'al (29). Ma'añ yambä, yik'oty je'el che' bajche' mi yäl tyi' cha'p'ejlel ts'ijbubilibä artikulo 131, mi cha' yäle' tyi' jujumoptyel jini tyulmal lakty'añ.

Cha'p'ej Kapitulo

Tyi Poler Lejislatibu

Lujump'ej yuxk'al (Artikulo 50). Jiñi poler lejislatibu tyi estarus unirus mejikanus mi' yäjle tyi konkreso mu'bä ty'oxyä tyi chap'ej, jump'ej cha'añ liputalujo' yik'oty jump'ej cha'añ senaloreso'.

Ñaxañ Seksiõñ

Tyi li Eleksiõñ yik'oty Instalasiõñ tyi konkreso

Junlujump'ej yuxk'al (Artikulo 51). Jiñi kámara tyi liputaru mi' much'kiño' ibä p'äkälbä tyi lak lum mejiku, päkälächbä tyi uxp'ej ja'. Tyi jujuñtyiklel liputaru mi saklañtye juñtyiki mu'bä ikotyañ (suplente).

Lajchämp'ej yuxk'al (Artikulo 52). Jiñi Kamara tyi Liputaru mi' kaj imuch'kiye jo'lujunk'al (300) liputarus päk'älbä tyi pejtyelelo' kixtyañujo', che' bajche' päk'älo'bä x-e'tyelo' tyi' bajñel ya' tyi listritu yik'oty lujunk'al (200) liputarus jini p'äkälo'bä tyi' tyejchi'bal laja päk'älbä tyi' cha'añ tsolts'ijbubilbä tyi rejional ty'ox päk'äbä cha'añ plurinominales.

Uxlujump'ej yuxk'al (Artikulo 53). Ili territorial mi' pás tyi jo'lujunk'al (300) listritus elektorales bajñe pák'álbä che' mi' ty'oxo' tyi' pejtyelex pamil yik'oty pásálbä tyi listritu. Ili mu'bä ipujk'el tyi listritu elektorales bajñe pák'álbä tyi entilares peratiba mi ka ipäjtye yujtyi'ba chujkel tyi juñ tyi pejtyelex kixtyañuj, jin che' tyi jump'ejle estaru ch'ujbi añ cha'tyikil liputarus.

Cha'añ mi pájk'elo' lujunk'al (200), liputarus mi' páso' lajabä yik'oty sistema bajñe k'abälex tsol-ts'ijbubilbä, mi' tyeche tyi' jo'p'ejlex tyoxyäl botasióñ wä' tyi pamil. Ili tsätsbä ty'añ mi' pás baki chili chukul lak lum mejiku.

Chämlujump'ej iyuxk'al (Artikulo 54). Che' mi' pájk'elo' lujunk'al (200), lipotalujo' mi' páso' lajabä yik'oty sistema bajñe ka'bälex tsol ts'ijbubilbä, mi' k'ajtyiñ baki chukul mu'bä yäk ili tsätsbä ty'añ:

I. Jump'ej partiru politiku, cha'añ mi yotsañ ibäl lista regionales, yom ipartisipariñ ibä cha'añ liputaru tyi' pejtyelex, lujunk'al (200), imuch'lex listritus;

II. Tyi pejtyelex partiru politiku yom mi' tyaj tyi' cha'p'ejlex porsientu tyi' pejtyelex botasióñ ambä tyi lista regionales tyi yañtyakbä, añ ilerechu che' yom cha'añ liputaru che' bajche' je'el mu'bä ilaja pás;

III. Ili partiru politiku mu'bä ikumpliriñ tyi cha'p'ejlex bajche' wajali, bajñe ambä yik'oty mu'bä yäk'beñ iña'tyibal tyi pejtyelex ambä ityaja li kanlilatu, mi yäk'eñtyel tyi' tyejchi'bal ye'tyel chä'äch bajche' tyi wa' choñ tyi botasióñ tyi' pejtyelex chonkobä majlex tyi mejiku cha'añ mi' ña'tyäntyel majchki tyi cha'le tyi kañar, tyi jaytyiklelex liputaru mi' choke' majlex tyi jujump'ej baki lu' año' ik'aba' mu'bä ikajelo' tyi e'tyel cha'añ mi' representariño' jujump'ej listritu. Jiñ che' tyi yajkäntyelo' jiñäch mi kãño' jiñi orlen año'bä icha'añ kanlilatus ya'bä año' ik'aba' cha'añ e'tyel.

IV. Ma'añ partiru politiku mu'bä imejlex itsik tyi jo'lujunk'al (300) liputarujo' tyi yañtyakbä.

V. Jump'ej partiru politiku mach' mej añ tyi ka'bäl liputaru junlajaljachbä chuki mi' melo', mu'bä ipäso' ka'bäl ya' tyi kamara che' ñumeñix bajche' tyi' cha'leyo' tyi kanar ñumix tyi p'is bajche' tyi' jotyox. Ili chukulbä ich'añ partiru politiku mach' mejlik tyi k'äjñel bajche' jotyol icha'añ tyi' bajñel ya' tyi listritu, cha'añ mi' tyaje' tyi' tsiklelex ye'tyel mu'bä yäk'beñtye tyi kamara,

käjkembä e'tyiji'bäl cha'añ botasiõn tyi pejtyelex mejiku chokolbä tyi waxäkp'ej porsientu tyi mejiku; yik'oty

VI. Che' bajche' mi yäl ili añixbä tyi praksioñ III, IV y V ñumeñixbä, jiñi e'tyel cha'añ liputarujo' ta' tyoki ty'ox käyleyo' ma'ambä tyi' jotyoyo' cha'añ ye'tyel mi' mejlex ichojkelo' majlex tyi yambä partiru politiku che' bajche' mi lak tyaj tyi k'elo' mu'bä yäl tyi praksioñ IV o V, mi' yäjk'elo' ityempaño' ibä tyi yambä partiru politiku año' ilerechu tyi jujuñtyikil, cha'añ mi' mejlelo' tyi päjk'el tyi ye'tyel tyi' pejtyelex mejiku. Ili tsätsbä ty'añ mi' mele' ityobjelbä ty'añ cha'añ mi' mejlex ilibä e'tyel.

Jo'lujump'ej iyuxk'al (Artikulo 55). Che' awom cha'añ liputaru jiñ yom añ acha'añ:

I. Che' wä'äch ch'ok-ejemety tyi mejiku añ alerechu.

II. Añix jump'ej icha'k'al (21), aja'bilex ya'bä oraj tyi botasiõn.

III. Che' yä'äch tyi estaru ba' mi amejlex tyi botasiõn oya' läk'ä ch'oyolety omi añix wäkp'ej uj ak'otyel tyi chumtyäl ikälä wäle-ili.

Cha'añ mi' mejlex tyi aj-k'elo' ya' tyi lista chañixbä ika tyi e'tyel cha'ambä liputaru jiñäch yom che' wä'äch ch'oyol tyi lak lum mejiku jinäch che' yä'äch ch'oyo tyi estaru ba' mi' wa'chokoñtyel cha'an mi' kaj tyi e'tyel che' ch'oyol tyi yambä estaru mi' k'otyel tyi chumtyäl mi añixki wäkp'e-uj ik'otyel tyi chumtyäl bajche' mi kaj imel iye'tyel.

Che' mi lak chojkema tyi e'tyel tyi presilensia mach ch'ujbi lak säty baki ch'oyolonla añki chokolonla majlex cha'añ tyi' pejtyelex lak lumal.

IV. Mach komlak mel e'tyel ya' tyi ejersitu pereral mi xik'iloñikla tyi polisia jenlarmería rural yä'äch tyi listritu ba' mejle pä'kol tyi e'tyel, che maxtyo ityaja 90 k'iñ.

V. Mach ch'ujbi mi lak bajñe xik'lakbä bajche' mi yäl ili konstitusiõn, mi ch'ujbiyik e'tyel cha'an yaj ts'ijbuyaj oyambä yaj ts'ijb ya' tyi estaru, mi jiñik ambä tyi wenta tyi pejtyelex ñajtybä añ yi'k'oty tyi e'tyiji'bäl ma'añ chuty ya' baki añ tyi pejtyelex pereral, mi jiñik mi' choke' lok'el ibä tyi e'tyel che' antyo yom 90 k'iñ che' mu'tyo ikaje isäklañ yaj e'tyel.

Mach yom che' yaj ts'ijbuya tyi suprema korte tyi pejtyelex justisia, mi jiñik

x-e'tyel yaj ts'ijbuyajbä tyi tribunal elektoral jumuch' mi' chajpañö' tyi pejtyelel listritu pereral, mi jiñik yaj ts'ijbuyaj li ejekutibu mi jiñik tsätsbä ye'tyel mi jiñik xtoñelo' tyojbä tyi institusióñ che' ma'ix ye'tyel tyi yuxpejlel ja' mi' cha' mejlel ipäk'o' cha'añ aj-e'tyel.

Jiñi kobernalores tyi estarus oyik'oty iyumo' jiñi kobirnu tyi listritu pereral mach mejo' tyi wa'tyä tyi e'tyel ya' tyi estarujo' baki año' tyi e'tyel, añki che' juñyajle mi choko' lok'el ibä tyi toñel.

Ili yaj ts'ijbuyaj li kobiernu tyi estarus yik'oty tyi listritu pereral ili kobiernu, li xkächoñel tyi estaru, che' bajche' pereral tyi munisipiu, yañtyakbä kixtyañujo' año'bä ye'tyel che' bajche' alministratibu tyi listritu pereral mach mejo'-ik tyi päjk'el tyi e'tyel ya' tyi estarus che' ma'añ mi choko' lok'el ibä tyi junyajle che' aňtyo 90 k'iñ mach kaj tyi päjk'e tyi e'tyel.

VI. Mach yomik che'añ ye'tyel tyi ñopol ty'añ yos, yik'oty

VII. Mach melik tyi kãñol cha'añ ma'añ iña'tyäbal mu'bä ipäs jiñi artikulo bolomlujump'ej yuxk'al (59).

Wäklujump'ej yuxk'al (Artikulo 56). Jiñi much'kijib iye'tyelel kamara cha'añ señaiores mi' much'kiño'-ibä tyi 128 x-e'tyelo' muk'bä ilaj yumiño' jiñi e'tyijib, tyi yantyak estaru yik'oty tyi listritu pereral, cha'tyiki tyi' botariyo' tyi' pejtyelel kixtyañu yik'oty juntyiki tyi ñaxañ päk'äyo' tyi pejtyelel kixtyañujo'. Cha'añ ili partiru polítiku jiñi kanlilatu yom ichuk ibäj tyi' cha'pejle lista. Ili senaluría ityejchel tyi' pejtyelel kanlilatujo' che' mi' ch'äme' lista tyi partiru polítiku chukoch, laja, tyi lok'oyo' cha'pej tsiklél li lumal ili botasioñ ya' ba' chukul mu'bä yäle'.

Ili laj-chämp'ej icha'k'al (32) senalores ikoloba päk'älo'b, che' bajche' ano'bä tyi' listyäjle jiñi tyaxbä ibotariyo' tyi junchajplel, ili tsätsbä ty'añ an cha'añ mi' k'äjñe yik'oty mi' much'kiñ cha'añ iliyi.

Jiñi kamara tyi senalores mi' cha' ts'ijbuño'-ibäj tyi wäkp'ejle-uj.

Wuklujump'ej iyuxk'al (Artikulo 57). Tyi' juñtyiklél che' mi' päjk'el jiñi x-e'tyel cha'añ senalor mi' päk'beño' icha'tyiklél.

Waxäklujump'ej iyuxk'al (Artikulo 58). Cha'añ mejle tyi ochel tyi ye'tyel senalor mi' ik'ajtyibeñtyelo' ijuñ che' bajche' mi' k'ajtyibeñtyelo' jiñi mukäbä mi yochelo' tyi e'tyel cha'añ liputarujo', jiñäch ts'itya' yäñälbä

ija'bilelo' che' ochelixbä muk'o' tyi jop'ej icha'k'al ija'bilelo' (25). Che' chonko ik'ajtyibeño' ye'tyel.

Bolomlujump'ej iyuxk'al (Artikulo 59). Jiñi senaloreso' yik'oty liputarujo' año'bä tyi konkresu cha'añ uñoñ, mach tyok'elo' cha'añ ipäjk'elo' omi' iwa' cha' ch'ämo' ye'tyel che' moxyto oñi icha' cha'le e'tyel.

Jiñi senaloreso' yik'oty' liputarujo' isuplentes se' chujbil päk'olo' tyi orajach che' tyi' bajñelo', che' ma'añ estarus cha'añbä tyi bajche' mi lak mel, pe li senaloreso'-bi yik'oty li liputarujo' ibajñe cha'año'bä mach ch'ujbi wa' se'el päjk'elo' tyi' cha'tyiklele x-e'tyel.

Uxk'al (Artikulo 60). Ili ba' ch'oyoloñla tyi lak pejtye'el mi' k'e'jlel tyi artikulo 41 wä' tyi kosntitusiõñ, chä'äch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ, mi yälbeñ ityojel che' mi' säkläntyel liputarus yik'oty senaloreso' tyi jujump'e'jlel listritu omi aj-botasioño'b uninominales yik'oty tyi jujump'e'jlel baki ch'oyoloñla, mi yäk'o' baki añ partisipar cha'añ kanlilatus, ya' ba'añ ilok'o' botasiõñ yik'oty mi yäk'beñ ityojel senaloreso' tyi pejtye'el ityejchi'bal ili artikulo 56 ila tyi konstitusiõñ yik'oty ili tsätsbä ty'añ. Lajal mi' su'beñ ityojel ili liputalrujo' chä'äch bajche' tyi tyejchi'bal ili pästyäl chä'äch bajche' mi yäl ili artikulo 54 wä' tyi konstitusiõñ yik'oty ili tsätsbä ty'añ.

Ili muk'bä isu'beñ tyi tyojel, ili ña'tyibal cha'añbä iña'tyibal yik'oty ityojel liputarujo' oli senaloreso' ch'ujbi ijemo' tyi tyojel Tribunal Elektoral tyi Poler Jurisial tyi pererasiõñ, che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Ityojel ili tyälemo'bäj mu'bä yäl tyi naxañ parapo, ch'ujbi ik'elo' cha'añ jachbä ya' tyi otyoty tyi tribunal, jiñ che' mi jemo' partirus politikus tsole ch'ujbijach yäk'o' ili bu'tyisäntyel mu'bä imelo' ch'ujbi icha' k'extyaño' baki mi yujtyel botasiõñ. Che' ma'añ mi' mejlel wa' tyi yajñi' ch'ujbi yujtyisaño'. Ili tsätsbä ty'añ mi yäk'beñ ityojel mi me'eläch mu'bä ik'ajtyibeñ yik'oty che' mi' k'ajtyiñ ijeme'.

Jump'ej ichänk'al (Artikulo 61). Jiñi liputalrujo' yik'oty senaloreso' mi' cha'leñ tyi biolar ity'añ che' bajche' añ ye'tyel yik'oty mi konbenserintyelo' tyi cha'año'.

Ili presilente tyi kámara mi ki' belariñ cha'añ mi' k'uxbiñtyel bajche' mi' be ka majlel li konstitusional mismu ipiälo'bä ibäj ya' baki mi' muchkiño' ibäj.

Cha'p'ej ichänk'al (Artikulo 62). Jiñi liputarujo' yik'oty senaloreso' ibajñe

cha'año'bä e'tyel, mach ch'ujbi ichäm yambä ye'tyel cha'añbä tyi pererasiõñ otyi estarus mi' ñusaño' ibäj ikãñ ityojol, ma'añ ilisensia cha'ambä tyi lok'oñi'o'; pe mi' uytjyisãntyel se'el mi' inijkãntyel ikarakteristikajlel, che' mi' ijalejel chuki mi' mel. Laja jimbä mi yäl che' mi' k'ejlel yik'otyo liputarujo', senaloreso' yik'oty isuplente, che' mi' ñi'k'i meltyak. Ili mu'bä inik'i ujtjel mi' yäk'eñtyel ixoty' imul che' mi säty ipäsbal liputaru osenalor.

Uxp'ej ichãnk'al (Artikulo 63). Ili kamara mach ch'ujbi ijam baki mi uytjel juntaj mi mu'ik isu'beño' tyi jujuñtyiklel li kixtyañuj, tyi ixinil itsiklel tyi' pejtyelel kixtyañujo'; tyi juñtyiklel mej tyi k'otyel che' yorojlel juntaj che' bajche' mi' päs tyi tsatsbä ty'añ yik'oty mi' mejle inuk xi'k tyi ñajtyel otyi lujump'ej icha'k'al (30) k'iñ, mi' tyumbintyel mi ma'añ mi' ña'tyañ jiñ jach kojbä, che' ma'añ mi' ch'ujbiñ mu'bä isu'beñtyel toñel, mi' päjk'el icha'tyiklel, lajalbä mi' ijalejel, mi tä'äch imele je'el mi yäl ke tyojäch ya' baki añi. Che' jochol tyi' pejtyelel k'iñ li liputaru yik'oty senaloreso' tyi konkresu cha'añ-bä uñoñ mi' ñaxañ päs ibäj tyi tyejchi'bal junta, che' bajche' mi' bele' ujtjel tyi pejtyelel mu'bä imele', mi' tyajbeñ: che' ma'añ itoñel liputarus yik'oty senalores tyi konkreso cha'añbä tyi uñoñ mi tyejche tyi' pejtyelel lajalbä, li kamara mi yäl jalaj añ botasiõñ chä'äch bajche' mi yäl tyi praksiõñ IV tyi artikulo 77 ila tyi konstitusiõñ; che' ma'añ chuki mi' mel ipi'älo' tyi kamarale liputarus mi' päjk'el tyi' tyejchi'bal machki lajalbä, ch'ujbi käytyä cha'añ kanlilatu tyi mismu partiru mi' be k'e bajche' ili tsolts'ijbubilbä ya'i mi' päk'o' liputarus cha'añ mi' ñusañ ibäj, che' ma'añ chukiyes mi' mel tyi kamarale senalores mi' päjk'el tyi tyejchi'bal, mi' tyajbeñ päk'äl li kanlilatus mismu jiñbä mi yäl tyi' pejtyelel tsol-ts'ijbubilbä, ya'i mi' k'el baki mi yäk'o' li senalores, mi yochel ityaj bajche' mu'bä inik'i kãñ li kanlilatus laja jimbä partiru tyi pejtyelel pereritiba, che'añ yotsa-ibäj omi añ irejistrari-ibäj tyi cha'pejlel tsolts'ijbubilbä tyi juñ.

Mi' ña'tyaño' je'el li liputarus yik'oty senalores, che' ma'am mi' k'otyelol lujump'ej k'iñ, mi ma'añ tyi ichoko majle ts'ijbubilbä, oma'añ tyi ak'eñtyi jiñ cha'añbä presilente tyi kamara, mi yäk'eño' inä'tyañ ili, mi käy tyi' yorojlel, mi' sujtjel tyi cha'tyiklel osuplentes.

Che' ma'añ laj ya'año' cha'añ mi much'kiño'-ibä tyi ba'ikabä kamaras, cha'añ mi' be kaj majlel che' tax ujtji ityäk'o', mi' su'beño' tyi orajach li suplentejo' cha'añ mi' päs ibäj tyi' pejtyelel ye'tyel, che' añtyo yom lujump'ej icha'k'al (30) k'iñ mi' cha'leñ ty'añ.

Jiñäch itoñel, yik'oty mi' mel omi yäkbeñ ixoty' imul ili tsätsbä ty'añ mi päs, maxki añ ipäk'ä liputarus osenalores, ma'añ mi päs ibäj, mach ch'ujbi

yäl bajche' tyi kamara, mi tyoj-isañ ibäj che'añ-jach yorojlel ye'tye, che' bajche' mi' päs tyi tyejchi'bal parapo ila tyi artikulo. Yik'oty mi yotsañ imul tyi' iresponsabililat- täch, mismu li tsätsbä ty'añ mi yäkbeñ ixoty' imul, tyi' pejtyelex ili partirus politikus añ iwa'chokoyo' kanliratus che' mi botariñtyel cha'añbä liputarus osenalores, mi' k'ajtyisaño' ipiälo' ta'bä ipäkäyo' ma'ix mi' päseñ ibäj bajche' imajel.

Chämp'ej ichänk'al (Artíkulo 64). Jiñi liputarujo' yik'oty senaloreso' machbä ba'añ mi' yajñelo' iñäch'tyañ ty'añ, oma'añ su'bul icha'añ ya' tyi' iyumo' li kamara chuki isujm ma'añ tyi k'oty, mach mej mi yochelok'el jimbä k'iñ mi' cha' käyo'-ibäj.

Jo'p'ej ichänk'al (Atíkulo 65). Li Konkreso mi' much'kiño'-ibäj tyi ñaxañ tyejchi'bal septiembrej tyi' jaja'bil, cha'añ mi' yäkbeño' ik'iñijel jiñächbä ja'bil k'äläl yik'oty tyi ñaxañ ityejchibal pebreru tyi cha'sujtyele mu'bä bele' chajpaño'.

Jimbä iyorolet imuch'kiño'-ibäj tyi ty'añ li konkresu antyi tyojlel mi' k'el icha'leñ, mi' ñaxañ yälo' tyak yik'oty yotsañ ili tsätsä ty'añ ch'añ mi' pästyäl tyi tyojlelo' yomtyakbä chajpäñtye bajche' su'bul wä' tyi konstitusiön. Jiñtyakbä iyorolet mi' much'kiño'-ibäj tyi pejtyel k'iñ wä'tyi konkresu jimbä añ tyi tyojlel bajche' yom chajpäntyel su'bulbä ya' tyi Tsätsbä ty'añ orkanika.

Wäkp'ej ichänk'al (Atíkulo 66). Jiñtyakbä iyorolet mi' much'kiño'-ibäj tyi pejtyel k'iñ mi' jalijel ich'am yomtyakbä chajpäñtye ñaxañ su'bulixbä wä'tyi artikulo. Li ñaxambä iyorolet mach mej tyi beñumel jiñtyo mi' tyaj li 15 le lisiembrej jimbä ja'bil, jiñächbä che' li presilente ya' tyi republika mi' tyech añtyakbä tyi tyojle jimbä pechaj (fecha) su'bul tyi artikulo 83, mu'bä ichajpaño' ya'bä mi' imuch'kiño'-ibäj mej tyi jalijel k'älä li 31 le lisiembrej jimbä ja'bil. Li cha'sujtyele iyorolet ma'añ mi bej ñumel k'älä li 30 le april jimbä ja'bil.

Mi jiñ icha'p'ele kamara ma'añ tyoj ichajpaño' ba' mi much'kiño'-ibäj jimbä pechaj (fecha) su'bul, jiñix mi' tyoj-isañ li Presilente tyi Republika.

Wukp'ej ichänk'al (Atíkulo 67). Li konkresu ojiñächbä jump'ej li kamara, che' jimbä yom chajpäñtye tyi tyojlelo', mi' much'kiño' ibäj ichajpañ tyi cha'sujtyelex jiñtyo che' mi' päyelo' k'el chesbätyak ya'tyi komisiön ch'uj-añbä, tyi cha'chajplel jiñach-me ki ñop ichajpañ ityoj-isaño' bajñe aläbä icha'añ jiñi komisiön, jiñach-me mu'bä tsiktyisañtye tyi su'bol.

Waxákp'ej ichánk'al (Atíkulo 68). Tyi cha'p'ejle kamara iyajñi'-ächbi k'äläläch ba'añ imachbi mej tyi k'exilántye ba'tyak ya' mi ma'añ che' su'bul mi' k'extyäl imu'bi wäy sujbel iyorole cha'añ mi' k'ejlel mi mej tyi yäñol, junsujmachbi mi' k'äjñel ba' yom mi much'kiño'-ibäj. Mi yä'äch laja año' ba' mi chojkelo'maj, yombä cha'añ li yorojlel, bajche' yom ibaki mi yajñelo', li ejekutibu jiñtyobi mi' yäl bajche' yom cha'leñtye, mu'bä isäklañ juñtyikle tyi chajle ityämle ipejtyäle. Mi juñtyikle-lik kamara mej iyäl cha'añ ma'añ mi' much'kiño'-ibäj tyi uxp'ej k'iñ, mi ma'añ se'ebil icha'añ yaño'bä.

Bolomp'ej ichánk'al (Atíkulo 69). Mu'bä tyeche iyäl ba' mi much'kiño'-ibäj tyi ty'añ ipejtyelel li ñaxambä iyorojlel li ja'ja'bil icha'leño' tyi kongresu, li presilente tyi republika mi' päse' jump'ej ty'añ ts'ijbubilbä, ba' mi su'b li estaru tyi pejtyele mu'bä iloty ik'el icha'leñ li tyak'iñ ya'tyi republika tyi país. Ba' mi tyejche iyäl li ty'añ ñoj ambä ik'äjñi'bal tyi kongresu tyi tyemjumuch', obajñe jiñachbä ik'äjñel li kamaras, li presilente tyi komisióñ chuj-ambä mi' su'be chuki iweñtyäle isujm lok'em su'bul li payeli.

Jujunchajp li kamara mi' cha'leñ ik'el isujmle li su'bulbä imej ik'ajtyibeñ li presilente ya' tyi republika mej ityam-isañ li ty'añ ik'ajtyiñtyak ots'ibubil tyi juñtyak yik'oty ipäye' li sekretario tyi estaru, yik'oty prokuralor jeneral ya' tyi republika jiñtyak je'el lirektor tyi eñtyilares paraestatales, maxki ambä tyi tyojlel ipäs iyäl mi meleläch. Li tsätsä ty'añ li kongresu yik'oty reklamentu mi' ju'subeñ ip'ätyäle mu'bä icha'leñ wä'bä kuchul tyi' tyojlel.

Lujump'ej ichánk'al (Atíkulo 70). Pejtye mu'bä ityoj-isäñtye tyi kongresu mej mi' sujmiñe tyi tsätsä ty'añ oya' mi chajpäñtye. Jiñi tsätsä ty'añ ojiñ ambä tyi tyojle mi' su'bo'-ibäj ya' tyi ejekutibu mi' pirmariñ cha'añ tyi k'ä' jujuñtyikil presilente che'bajiñ tyi cha'chajple kamara yik'oty juñtyikil sekretariu, che' mi' sujmiñe tyi tsiktyisäñtye: "Li Kongresu tyi Estarus Unirus Mejikanujo' chä'äch mi sujme ichajpañ: (ñunsaj- ts'ijb tyi tsätsä ty'añ ojiñ sujmelixbä)".

Li Kongresu mi' yä'beñma li tsätsä ty'añ mu'bä iju'subeñ ip'ätyäle bajche' yilal chajpäbil yik'oty yombä k'äñol tyi malil.

Tsätsbä ty'añ mi' yäl-ujtye, mi' isujmiñtyetsäñtyema cha'añ imuch'kiñtye aj- liputarujo', chä'äch otsäbilo'-ibäj tyi partiru, mej tyi k'äjñi'bayel cha'añ mi' mel iyäl ity'añ ya'ba' itsujyi' iña'tyibalo' pásälbä ya' tyi kamara liputaru. Ili tsätsä ty'añ mach mej mi' ñijkisäñtye mi mu'ik isub'ñumel li ejekutibu pereral cha'añ mi k'äjñibäyema.

Cha'p'ejlel seksióñ

Tyi li ityejchi' yik'oty baje' mi päjtyel li tsätsbä ty'añ

Junläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 71). Jiñi lerechu cha'an tyejchisäñtyel tsätsbä ty'añ bajche'-äch ak'älächbä bajche' añäch.

I. Presilente icha'añ jiñi repúblika mejikana.

II. Jiño' liputarus yik'oty senalores ya' tyi kongresu tyi li uñoñ; yik'oty

III. Ya'i tyi lejislatura icha'añ jiñi estarus

Jiñi tyejchibal pásälbä tyi tyojlel presilente icha'añ Repúblika, tyi tyojlel lejislatura icha'añ estarus añbä tyi ityojlel liputarus ambä lajalbä. Muk'bä ipästy'añ jiñi liputarus che' je'el senalores, mi ichäko'ibäj bajche'-äch mi ik'ajtyiñ bajche'-äch jiñi komoñ ty'añ.

Cha'läjämp'ej ichänk'al (Artikulo 72). Pejtye muk'bä mulañtyel yombäj tyi tyajol icha'añbä tsätsbä ty'añ bajche'-äch xik'il, bajche' mi ityoisäñtyel mach ñumeñik tyi p'is mi jiñik melik tyi lok'ol ya' tyi kámaras, mu'äch iyäjk'el tyi komoñ ty'añ tyi lajal, k'ejleläch jiñi ts'ijbubil icha'añ komoñ ty'añ bajche'-äch añ, ibajche'-äch mi ichalentyel jiñi komoñ ty'añ yik'oty je'el botasiones.

A. Chumäläch tyi ty'añ mu'bä yombäj tyi tyajol ya' tyi kámara bajche'-äch ityejchibal, mi iñämel tyi komoñ ty'añ tyi yambä, che ili mu'äch ich'am tyi ty'añ, mu'ix ichojkel ya' tyi Ejekutibu, maxki, che' ma'añik icha'leñtyel ik'elol, saj- oraj-jäch mi yäjk'el tyi kãñol.

B. Mi ch'äjmel jiñi ch'ajmälbä tyi icha'añ jiñi Poler Ejekutibu, pejtyel, mälañtyel tyi tyajol machbä sujtyem tyi ik'elol ya' tyi kámara ba'äch ityejchibal, tyi lujump'ej k'iñ ak'äl cha'añ toñel; jinku ma'añki; tsa'ixki ñumi che' bajche' ak'äl jiñi kongresu ñup'al mi iwa'chokoñ ipoj bajche' muk' tyi troñel, che' mu'ix icha' sujtyesäñtyel jiñi tyi ñaxañ k'iñ ak'äl che' ya' laj much'älo'.

C. Jiñi mu'bä yombäj tyi tyajol icha'añ tsätsbä ty'añ bajche'-äch ak'äl lok'säbilbä tyi pejtyel ots'insaj ya' tyi Ejekutibu, mi isujtyel, yik'oty' ik'elol, ya' tyi Kámara bä'äch ityejchibal. Ili mi kaj icha' komoñ yälo' , che' mu'äch ich'äjmel ñaxambä cha' uxp'ej xujty' tsik tyi botos, mi cha' ñämel ya' tyi Kámara ba'äch mi ik'ejlel, ixkä ili mä'ik ilä' ch'ämo' tyi ty'añ tyi joptyälelo'

jiñi mu'ba mälañtyel tyi tyajol jiñäch tsätsbä ty'añ, yik'oty mi icha' sujtyel ya' tyi Ejekutibu cha'añix mi iyäjk'el tyi kãñol.

Jiñi botasióñ icha'añ tsätsbä ty'añ lu' lajaläch tyi pejtye.

D. Che'añ jiñi yombäj tyi tyajol icha'añ jiñi tsätsbä ty'añ, muk'ba ich'am tyi ipejtyelex ya' tyi Kámara ba' mi ik'ejelex, Mi isujtyel ba'añäch tyi tyejchi yik'oty-tyix ik'elol bajche'-äch tyi cha'leñtyi. Che' mi icha' k'ejelex tä'äch ch'äjmi tyi ty'añ tyi ipejtyelex yä'äch-bä año', cha'sujtyel maj ya' tyi Kámara ta'bäj lok'o', ba'ba mi ich'äjme tyi ty'añ, yik'oty che'mu'ix ich'äjmel tyi ty'añ tyi pejtyelelo' mux inãmel ya' tyi Ejekutibu, cha'añix mux ik'äjñel ba'äch ts'ijbubil. Jiñ che' mi ipästyäl, mach cha' mejlix tyi cha'pästyäl jiñäch yorajlex ba'año'.

E. Jump'ej-bä yombäj tyi tyajol icha'añ tsätsbä ty'añ che' ma'añ mi ich'ujmel tyi ty'añ ixujty'il, omi ts'iñsaj chajpaño' yä'äch ya' tyi kamara bä'äch mi ik'el, jiñi tsiji' komoñ alol icha'añ Kamara ityejchibal mi iyäl jiñäch bä'äch ta'ba lok'sañtyi ojiñbä tsa'ba xuty' ajk'i mach mejl tyi chañ-isañtyel aňtyakbä jiñi artikulo ch'amälbä, che' muk'ba itsijityisañtyel chajpäbil icha'añ jiñi Kamara muk'ba ik'el mu'äch ich'ämo' tyi ty'añ tyi pejtyelex tyi boto yä'äch ya' tyi Kamara bä'äch-bä tyi ityejchibal. Mi lu' inãmel jiñi yombä tyi tyajol-bä Ejekutibu, cha'añ jiñi tyajle icha'añ jiñi praksión A. Che' jiñi muk'ba ichajpäñtyel cha'libil ya' tyi kamara muk'ba ik'el ma'añ mi ich'äjmel tyi pejtyelex boto ya' tyi Kámara bä'äch ityejchibal, mi icha'sujtyel jiño'ba cha'añ mi ich'am tyi ty'añ bajche' añ ili, yik'oty tyi ipejtyelex jiñi boto ya' mi ipästyäl ya' mu'ix ikäytyä tyi yañtyobä k'elol su'bulbä tyi tsätsbä ty'añ. Che' jiñi yombä tyajol, mu'äch mi ich'äjmel tyi cha'pejlex Kamaras, mux inumel ya' tyi Ejekutibu cha'añ mi ik'äjñel jiñi praksión. A. Che' jiñi Kamara muk'ba ik'el mi ik'ajtyiñ, tyi pejtyelex boto yä'äch-bä año' ya'i, ya' aläl tyi tsätsbä ty'añ, pejtye yombäj tyi tyajol ma'añix mi icha'sujtyel jiñtyo yañtyobä k'iñ che'tyo mi icha' much'kiño'-ibäj, ojiñ che' tyi icha'pejlex Kamara lajalö' yäl ity'añ, tyi ipejtyelex yä'äch-bä año' tyi ipejtyelex, mi k'ajtyiñtyel ya' tyi tsätsbä ty'añ jiñäch-bä tyi artikulo ch'amäläch-bä, ty'añ, yik'oty mi lojtyel jiñi tä'äch-bä ajk'i ojiñbä tsa'ba ok'esañ cha'añ mi k'ejelex yik'oty botasióñ yä'äch tyi yambä imuch'kiño'-ibäj.

F. Ya' tyi isujmisañtyel, mi ipäjtyel icha'añ tsätsbä ty'añ bajche'-añ, mi ik'ejelex bajche'-añ lajal, muk'ba ich'am cha'añ imejlex.

G. Pejtye yombäj tyi tyajol cha'añ tsätsbä ty'añ che' muk' imulañtyel ya'

tyi Kamara ba'añ ityejchibal, mach mejl tyi ipäsol ya' ba' much'älo' icha'añ jiñi ja'bíl.

H. Bajche'-äch mi ipäntyäyel icha'añ jiñi tsätsbä ty'añ mi ityejchel ba'ika tyi icha'p'ej-lel kamara, yik'oty bajche'-äch icha'añ jiñi yombäj tyi tyajol bajche'-äch ts'ijbubil bä'äch yom ityaj, yik'oty mi ikotyañ-ibäj jiñi impuestu, che'bä much'kiñtyel icha'añ jiñi pejtye kixtyañujo', pejtyel yombä ch'ujmel tyi ty'añ ñaxañ ya' tyi kamara icha'añ liputarus.

I. Jiñi tyejchibal icha'añ tsätsbä ty'añ mi ikomoñ yälo' yä'äch tyi kamara, bä'äch mi ipästyäl, ojiñtyo mi inämel jump'ej-uj bä'äch mi inämel yax tyi ñämi ya' tyi Komisióñ bä'äch mi iyäl che' ma'añ mi iyäl ity'añ ili, cha'jiñäch-bä yombäj tyi tyajol maix ik'extyäyel yä'äch ba'añ cha'añ mi ik'ejlel imi komoñ alo' ya' ba'añ jiñi yambä kamara.

I (J, sic DOF 24-II-1923). Jiñi Ejekutibu icha'añ jiñi Uñoñ mach mejl ik'ele bajche' ujtyem icha'añ Konkresu oyañtyakbä icha'añ jiñi Kamaras, che' mi icha'leño' itoñel pejtyelel elektoral ojiñi tyak bä juraru, che' je'el che' jiñi Kamara jiñi Liputaru mi iyäl bajche' yom pajtäñtyel juñtyikil chañ-bä iye'tyelel ya' tyi Pererasióñ tyi icha'añ mulil ak'äläläch-bä.

Machäch tyok'ej cha'leñtyel li Lekretu-le kombokatoria ba'añ sesiones ñämeñixbäj tyi yorolej mu'bä ik'ajtyiñ li Komisióñ pejtyebä k'iñ ya'añ.

Yuxp'ejlel seksióñ

Tyi' ty'oxtyal kongresu

Uxläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 73). Jiñi kongresu añ ipakultat

I. Cha'añ mi' chajpäñtyel ts'ijib Estarus tyi Uñoñ Pereral;

II. (mi' lajmel ik'äjñi'bal)

III. Cha'añ mi' mejlel yambä estarus tyi' tyojlel añixbä, che' isujmleläch:

r°. Jiñi praksióñ opraksiones mu'bä ik'ajtyiñ ityoj-isañ jiñi estarus, añ icha'añ sientu beinte mil kixtyañujo'.

2°. Mi' chaleñtyelo' tyi komprobar ya' tyi konkresu cha'añäch ka'bäl ichujki' cha'añ mi' mejlel iyäjk'e' ibä tyi polítyika.

3°. Mi' ñäch'tyãntyel jiñi lejislaturas cha'añbä estarus ba'bä lum mi' yäjlel, che' bajche' uts'aty much'tyäl omach-bä weñ tyi k'elol che' mi' wa'tyäl yambä estarus, oblikasioñäch cha'añ mi' yäk'e' tyi ña'tyãntyel (informe) tyi' wäkp'ejlel- uj, tsikbiläch che'ñaktyo tyi ajk'i impormasióñ.

4°. Chä'äch je'el mi' ñäch'tyãntyel jiñi ejekutibu cha'añ pererasióñ, mi' chok majlel impormasióñ tyi iwukp'ejle k'iñ chä'äch bajche' yorajlel tyi' k'ajtyiñtyi.

5°. Mi' botarintyel cha'añ mi' wa'tyäl tsiji'bä estaru tyi' yuxchajplel liputarujo' yik'oty senalores año'bä jujuñtyikil tyi' ye'tyäjib (cámaras).

6°. Jiñi icha'tyo-isaj jiñi konkresu mi' k'ejlel mi meleläch, tyi läk'ä ipejtyelex jiñi lejislaturas cha'añ estarus. Mi' mejlel saj examen ikopialel jiñi expelientes, che' mi tã'äch iyä'k'äyo' ity'añ jiñi lejislaturas cha'añ estarus ba'jach-bä lum mi yäjlel.

7°. che' ma'añik tyi yäk'ä ity'añ jiñi lejislaturas cha'añ estarus cha'añ ba'bä lum, mu'bä ik'el majlel mi weñäch mu'bä yäl jiñi praksióñ taxbä ñumi , ba' mi yäl che' tyi yuxchajplel jiñi lejislatura yik'oty yañtyakbä estarus;

IV. (mi' lajmél ik'äjñel)

V. Cha'añ mi' k'extyäyel ba' tyälemo' jiñi supremos poleres cha'añ pererasióñ.

VI. (mi' lajmél ik'äjñel)

VII. Cha'añ mi' wersaj tyojtyä jiñi kontribusiones ba' tyobä yom mi' ñujp'el jiñi presupuestu.

VIII. Cha'añ mi yäjk'el bajche' yom jiñi ejekutibu mi mejlel imele' majañ tyak'iñ tyi nasióñ cha'añ mi aprobarin jiñi majañ, cha'añ ikäñol yik'oty mi yäjk'el tyi tyojtyäl jiñi ibety nasional. Ma'añ mi' mejlel tyi majñãntyel tyak'iñ mi mach cha'añ mi' mejlel obras mu'bä iletselex majlel jiñi inkresu publiku, mejbä, cha'anjach-bä bajche' jalatyisañ tyak'iñ, jiñi operaciones tyi konbersiósñ yik'oty mu'bä ikontratariñ tyi kaj oraj mu'bä yujtyel mu'bä iyäl jiñi presilente tyi li repúblika mu'bä yäl tyi artikulo 29.

IX. Cha'añ ma'añ mi' yäjk'el tyi mejlel jiñi ichoñoñel jiñi estaru yik'oty yambä estaru mach mejl mi yäjk'el tyi mäkyäñtyel.

X. Cha'añ mi yäjk'el tyi' pejtyelel republika cha'añ hirokarburos, minería, sustansias kímikas, explosibos, piroteknia, inlustria sinematokrápika, choñoñel, juekos cha'añ apuestas yik'oty sorteos, intermeriasión yik'oty serbisios pinansieros, enerjía eléktrika yik'oty nuklear yik'oty cha'añ bajche' mi' chojkemajlel tsätsbä ty'añ cha'añ x-toñelo' wersajbä mi yäl tyi artikulo 123;

XI. Che' mi' tsiji' mejlel yik'oty mi' ju'säñtyel jiñi toñel tyi' pejtyelel publikujbä icha'añbä pererasión yik'oty mi' pästyäl mi' letsel omi' ju'säñtyel itoyjolo';

XII. Cha'añ mi yäjlel mu'mej kajel keraj tyi' tyojlejach iwuty yik'oty ijuñilel mu'bä ipäse' jiñi ejekutibu.

XIII. Cha'añ mi' yäjlel li tsätsbä ty'añ jiñäch ba'bä yom iyäjlel oweñ omach weñ kastyak tyi mar yik'oty tyi lum, yik'oty cha'añ bajche' mi' yäjk'el tsätsbä ty'añ cha'añbä lerechu marítimo weñbä ajñel (paz) yik'oty keraj.

XIV. Cha'añ mi' tyejchisäñtyel yik'oty mi' wa'chokoñtyel jiñi instituciones tyi li uñoñ, mi' ña'tyäntyelo': Ejersitu, marina tyi kerra (Guerra) yik'oty fuersas aéreas nacionales yik'oty cha'añ mi' melo' bajche' mi' much'kiño'-ibä yik'oty iserbisiu;

XV. Cha'añ mi' yäk'o' ireklamentu bajche' mi' much'kiño'-ibä, cha'añ mi' kucho' ijuloñi' yik'oty bajche' tyojo' jiñi xkäñityaj nasional (Guardia Nacional), mi' yäk'o'-ibä cha'añ jiñi kixtyañujo' ambä yik'oty'o', jiñi päk' yumälo' yik'oty opisialo' yik'oty jiñi estarus mi' mejlel iyäl omi iyäk' tyi k'ejlel mi chokoläch ik'äjñel jiñi reklamentu;

XVI. Cha'añ mi' yäjlel itsätslelbä ty'añ (leyes) cha'añbä ba' ch'oyolonla konlisiones jurilikas tyi' tyojlel tyälemo'-bä tyi yambä pamil, xyambä chumtyälo', x-kaxlaño', x-k'axelo' tyi yambä lum yik'oty salubrilat tyi pejtyelel lak lumal mejikuj.

r^a. Jiñi konkresu cha'añ-bä salubrilat jeneral añäch tyi wentaj jiñi x-e'tyel tyi mejikuj, ma'añ me ku mi yotsañ-ibä yambä sekretaria cha'añ estaru, jiñi iyujtyel icha'añ jiñäch me ku itoñel tyi kolel lum (país).

2ª. Che'añ jiñi chäjmel ñoj p'ätyälbä che' bajche' epilemia oyañtyakbä chämel wä' tyi lak lumal, jiñi sekretaria tyi salut añ tyi' wentaj cha'añ mi su'be' tyi orajach ba'bä yom lak mel, ma'añ ki mi' mel mi' mejlel ityoj imul tyi' tyojlel presilente tyi li republika.

3ª. Jiñi ambä iye'tyel cha'añ pokosäk'äyel (autoridad) jiñäch ambä ye'tyel jiñi ity'añ mi' mejlel tyi' jak'el tyi x-e'tyelo' mu'bä ityempaño' tyak'in tyi lak lumal.

4ª. Jiñi ta'bä ich'amä otyi yälä jiñi konsejo cha'añ bajche' mi lajmel jiñi jap-lembal yik'oty tyi pejtyelel mu'bä ityäläbeñ ikuxtyälel kixtyañuj omu'bä ilajmisañ, che' bajche' je'el mu'bä ikontaminariñ jiñi lum ok'ol, ya'i mi' k'ejlel tyi konkresu tyi li uñoñ jiñäch mu'bä mi' mejlel imul.

XVII. Cha'añ mi' sujbel tsätslel ty'añ bajche' mik mejlel lak pejkanlakbä tyi lak pejtyelel tyi tyempejtyelonla, che' bajche' tyi postas yik'oty tyi korreos, cha'añ mi ts'ijbuñtyel jiñi tsätslel ty'añ ba' mi' yäk'beñ ik'äjñi'bal jiñi ja' lu' añbä bajche' mi' yäl jurisliksióñ pereral.

XVIII. Cha'añ mi' yäjk'el iyotyotyle tyak'iñ mi' k'ejlel iweñlel yombä añ icha'añ iliyi,mi' sujbel tyojel ty'añ cha'añ mi' k'ejlel bajche' iletsel jiñi tyak'iñ ch'oyolbä tyi yambä pamil imi' ch'äme' jump'ejbä sistema cha'añ mi' k'ebeñtye iyälel yik'oty bajche' ñojel cha'añ mi' mejlel tyi k'äjñel.

XIX. Cha'añ mi' k'el jiñi tyojel ty'añ bajche' mi' mejlel tyi bujty'el tyi ch'ämol jiñi lumtyak yik'oty bajche' ityojol je'el.

XX. Cha'añ mi' yäjk'el jiñi tsätslel ty'añ bajche' jiñi mu'chtyälel tyi' pejtyelel diplomátiko yik'oty konsular mejikanu.

XXI. Cha'añ mi' yäjk'el jiñi mulil yik'oty che' mach weñ mi lak mel tyi' tyojlel pererasióñ mi' k'el jiñi xoty' mulil mu'bä imejlel iyäk'e', yik'oty mi' pätye' tyi' pejtyelel tsätsle ty'añ cha'añjach ichukol yik'oty ixujch'iñtyel mu'bä yäl li kixtyañu cha'añ mi' yäk'e' ts'iñsa xoty'o' mulil ikächol che' je'el ipäk'ol jiñi kompetensia yik'oty bajche' ikomoñ cha'leño' toñel pererasióñ, listritu pereral, munisipius, chá'äch bajche' mi' itsäts-ityesañ ity'añ cha'añ jiñi lelinkuensia orkanisara.

Jiñi autorilares pererales mu'äch imejlel ik'äño' je'el bajche' jiñi mulil mu'bä imejlel, che'ki iliyi ñochol yik'oty mulil pereralbä.

Jiñi ty'añ jumujch'bä tsiktyisäbil icha'leñ ili konstitusioñ. Li' tsätslel ty'añ cha'añbä pererales mi' yäk'beñ iña'tyäbal cha'añ-ki jiñi x-e'tyelo' mu'bä imelo' justisia mi' mejlel ik'äño' yik'oty mi' tyoj-isaño' jiñi mulil pereralesbä.

XXII. Che' mi yäk'beñtyel iñusañ imul che' kãñälix icha'añ jiñi tribunales tyi pererasioñ;

XXIII. Che' mi' päjtyel tsätslel ty'añ ba' mi yäk'e' ixuk'li tyi pejtyelel koorlinasioñ yik'oty pererasioñ, listritu pereral estarus yik'oty musipius, chä'äch bajche' mi' yäk imi' much'kiñ, laj kaj kãñätyaj tyi lak pejtyelel, chä'äch bajche' ak'älixbä ya' tyi artikulo jump'ej ichak'al (21) ila tyi konstitusioñ.

XXIV. Cha'añ mi' pätye' tsätsle ty'añ ba' mi' yäk'beñ bajche' mi' mu'äch chokoñ-ibä jiñi estaru ya' tyi piskalisasioñ letsembä iye'tyel ya' tyi pererasioñ iyañtyakbä mu'bä imele' jестиóñ, kontrol yik'oty evaluasioñ cha'año' poleres tyi li uñõñ iyañtyakbä e'tyiji'bäl pereralesbä.

XXV. Cha'añ mi' yäk'e', mi' much'chokoñ imi' kotyañ jiñi eskuelas añtyakbä tyi komunilat tyi pejtyelel repúblika Päsó' juñ tyi bi'tyi lum, elementales, ñuki päso' juñ, sekunlaria yik'oty ñuki kãño' juñ; tyi inbestikasioñ sientipika, cha'añ ilek-bä pätyäl yik'oty tyi päsol tyi teknika, eskuela ba'mi pästyäl tyi k'äñol lum cha'añ toñeliñtyel yik'oty minería, tyi artes yik'oty añbä ik'äjñibal, museos, lojtyi libru, k'eloñibäl yik'oty yañtyakbä instituto muk'bä ik'ele jiñi Kultura tyi pejtyelel aj- chumtyälo' tyi mejiku yik'oty ba' mi' cha'año' tyi lejislar tyi pejtyelel ba' mi k'ejlel cha'añ instituciones; ba' mi cha'año' tyi lejislar cha'añ bestijos iyejts'al ibäkel animal yik'oty ba'año jiñi ñuki iyotyoty aj-ñaxañ chumtyälo', artyistyikus ili oño'ty'añixbä, li lojtyi añ ik'äjñibal wä' tyi mejiku; che' baje' ba' mi yäk'o' majlel jiñi tsätsä ty'añ ba' mi kajel ipäk'o' majle ba' laja Pererasioñ, li Estarus yik'oty li Munisipiujo' cha'añ tyi k'äjñel ba' muk'o' tyi toñel cha'añ elukatiba yik'oty ba' mi lu' ak'o' tyak'iñ cha'añ mi k'äjñel tyi Serbisiu Publiku', ba' mi k'elo' imuch'kiño' yik'oty-ba mi ña'tyañtyelmaj li elukasioñ tyi pety-tyäle Republika. Ba' mi lu' ak'o' jiñi juñ añbi ik'äjñibal tyi pejtyele Republika. Cha'an mi lejislarintyel tyi tyojlel ilerechu aj-ts'ijbuyaj juñ (derecho de autor) yik'oty yañtyakbä cha'añ ijyumbä aj- kãñä juñ (propiedad intelectual) laja añbä tyi k'elol.

XXVI. Cha'añ mi yäk'beñtyel lisensia li Presilente tyi li Republika yik'oty che' mi päntyesañ-ibä tyi Kolejio Elektoral yik'oty ba' muk'bä ikajel ikäyo' cha'añ Presilente tyi li Republika, jiñ cha'añ baje ik'exol, interinu mi' wa'

se'el päk'o' ik'exol che' maxtyo ujty iyoroel itoñe, baje' mi yäl tyi artikulo 84 yik'oty 85 icha'añle ili konstitusióñ.

XXVII. Ya' baix mi ch'ujbiñ ilok'el tyi toñel baje' Presilente tyi li Republika.

XXVIII. Cha'añ mi k'ajtyiñtyel tsätsä ty'añ cha'añ tsijkiyijib kubernalmental ba' mi k'ejlemaj tsik tyi publiku yik'oty ba'añ isujm mi päso' majlel juñ cha'añ tyak'iñ, ba' mi yochel tyak'iñ yik'oty ba' mi lok'el cha'añ k'añol, che' baje' patrimonial, cha'añ li Pererasiöñ, li estarus, li munisipiujo', li Listritu Pereral yik'oty li orkanu politiku-alministratibu añbä tyi tyojlel ilum, cha'añ weñ uts'aty mi k'äjñel tyi pejtyele mejiku.

XXIX. Cha'añ bajche' mi tyajtyäj tyak'iñ.

1°. Cha'añ jiñi choñoñel omäñoñel tyi yambä pamil;

2°. Cha'añ yoke uts'atyäch mi' k'äjñel jiñi matye'el (recursos naturales) bajche' mi' yäl jiñi parapo 40. yik'oty 50 tyi artikulo 27;

3°. Cha'añ jiñi mu'k'o'-bä tyi k'ex yik'oty jiñi yoke melebä much'ulo'-äch;

4°. Cha'añ jiñi toñelbä e'tyel añixbä ipermisu ojiñi mu'bä ityälänty tyi pererasiöñ; yik'oty

5°. Yoke año'-bä ik'äjñi'bal:

a) Enerjia elektrika;

b) P'ojlisayaj yik'oty mäñoñel k'uts;

c) Kasolinaj yik'oty yambätyakbä mu'bä ilok'e' tyäle tyi kaji;

d) Seriyó yik'oty posporo;

e) Ya'lej makey yik'oty jiñi lotyobä mu'bä iyäsiye (fermentaciön)

f) Uts'atyäch mi' k'äjñel jiñi matye'el (explotaciön forestal)

g) Ba' mi' mejle yik'oty ba'mi mäjñe ts'a'añ (cerveza).

Li entirales pereratibas mi yotsaño'-ibäj tyi toñel cha'añ mi ñuk-añ li

kontribuciones espesiales, mi chaleñtyel bache' añ ya' tyi tsätsä ty'añ sekunlaria pereral. Jiñi lejislaturas lokales mi yälo' jayp'ej mi tyoj jujump'ej munisipiu, ya' tyi tyojle ba' mi ch'äme ochel tyak'iñ tyi kaj impuestule enerjia elektrika.

XXIX-B. Cha'añ mi' yäjlel jiñi tsätsbä ty'añ bajche' iwenlel yik'oty bajche' mi' k'äjñel jiñi bantera, eskuro, yik'oty jiñi himno nasioñal.

XXIX-C. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ ba'mi yäl maxki mi' yajñe tyi kopiernu pereral, li estaru, yik'oty li munisipiu, bajche' mi mejle icha'leño' bajche' mi' weñ k'elo' baki chumulo' kixtyañujo', cha'añ mi' tsäkyisañ-ibäj bajche' mi' yäl ya' tyi uxp'ej parapo-le artikulo 27 ila tyi konstitusiõñ.

XXIX-D. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ ba' mi yäl bajche' mi bej k'äkñe majle jiñi tyak'iñ yik'oty jiñi tyoj-isayaj tyi pejtyele Mejiku, yik'oty inpormasiõñ estalistika bajche' jiñi jeokrapia bajche' yom iña'tyañ.

XXIX-E. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ bajche' mi' chalentyel toñel, bajche' mi' yäjk'el tyi kãñol, bajche' mi' lajo' ity'añ, ibajche' mi' k'äjñel jiñi tyak'iñ, mi mäch iyäk' iyambä ty'añ ba' mi be p'ojlema iyuts'utyle yik'oty jiñi añbä ik'äjñi'bal tyi tyem pejtyele kixtyañu.

XXIX-F. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ mu'bä ilu' päš che' mu'äch mi' mejle tyi otsäntyel tyak'iñ tyi mejiku, che' uts'aty mi' k'eje jiñi mu'bä iyotsäntyetyäle tyak'iñ añbä tyi lum pamil, cha'añ mi' ch'äjme tyäle jiñ ts'uy chukulbä tyi lus (tecnología) yik'oty li p'ojlisayaj, mi' lu' kãño' jiñi yambä ña'tyäbal uts'aty k'elelibä yik'oty jiñi mu'bä its'uy chujke' tyi lus cha'añ mi be ñuk-isäntyem majlel lak lumal;

XXIX-G. Cha'añ mi' lok'e tsätsbä ty'añ ba' mi' yäl maxki mi' yajñe tyi kopiernu pereral, li kopiernu-le estarus yik'oty li munisipiu, bajche' mi' mejlelo' ichajpañ chukiyes tyak, cha'añ mi' kãñätyäntyel lum pamil (medio ambiente) imi' lojtye majlel iwenlel yik'oty mi' k'eje che' uts'atyäch bajche' añ tyi lum pamil;

XXIX-H. Cha'añ mi' lok'e tsätsbä ty'añ mu'bä ichajpaño' uxp'ejbä x-e'tyelo' cha'añ jiñi keraj-pejkayaj, yoke yujilo'bä cha'añ mi' bajñe k'elo' imul, yik'oty che' mi' mejlelo' isäkläbeñ isujmllel mu'bä iyäjlel ya' tyi atministrasiõñ publika pereral yik'oty jiñi bajñelbä año' yik'oty che' mi' mejlelo' ityoj imul jiñi muk'o'-bä tyi toñel ba'añ x-e'tyelo' bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ; mi'

ts'ijbuntyel bajche' mik much'kiloñ-bäj, ik'äjñi'baló', bajche' mi' mejlelo' ijñi chuki yes antyo yom cha'añ k'elo'-ibäj;

XXIX-I. Cha'añ mi' lok'e tsätsbä ty'añ ba' mi' yäl iwenlel jiñi pererasiõñ, li estarus, jiñi Listritu Pereral yik'oty jiñi Munisipiu, mi' päk'o' itoñel cha'añ mi' lu' kãñätyaño' chuki yes añ, yik'oty.

XXIX-J. Cha'añ mi' yäj'k'e alastyak, ba' mi' lu' yäl bajche' pujkem tyi pererasiõñ, li estarus, li Listritu Pereral, yik'oty li munisipiu; bajche' mi' yälo' ity'añ pejtyele kixtyaño ojiñi bajñelbä año'.

XXIX-K. Cha'añ mi' lok'e tsätsbä ty'añ cha'añ turismo, ba' mi' lu' yäl bajche' pujkem tyi pererasiõñ, li estarus, li munisipiu, yik'oty jiñi Listritu Pereral, bajche' mi' yälo' ity'añ pejtyele kixtyaño ojiñi bajñel año'.

XXIX-L. Cha'añ mi' lok'e tsätsbä ty'añ ba' mi' yäl maxki mi' yajñe tyi kopiernu pereral, tyi kopiernu jiñi entilaty pereratiba yik'oty li munisipiu, bajche' mi' mejlelo' ichajpañ chukiyes tyak, cha'añ jiñi chuk chäy obami' p'ojlisäntyel, bajche' mi' yälo' ity'añ pejtyele kixtyaño ojiñi bajñel año', yik'oty

XXIX-M. Cha'añ mi' lok'o' tsätsba ty'añ ba' mi' yäl lak kãñätyäntyel, tyi pejtyel ches yom lak ts'äktiyasãñ ibäjach mi' k'otyel jiñi ches yombã iña'tyaño'.

XXIX-N. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ mu'bä ipäs jiñi konstitusiõñ, much'kiyaj, yik'oty ik'äjñi'bal jiñix kixtyaño mu'bä imuch'kiño'ibäj. Ili tsätsbä ty'añ mi' chajpäntyel tyi weñ cha'añ mi' k'otye iyäk' ibajche' mi' be kolemajlel jiñi uts'aty chajpälbi toñel tyi Pererasiõñ, Estarus, yik'oty li Munisipiu, yik'oty jiñi Listrutu Pereral, bajche' mi' mejlel ichajpaño'.

XXIX-Ñ. Cha'añ mi' lok'o' tsätsbä ty'añ mu'bä iyäl iwenlel cha'añ li Pererasiõñ, li Estarus, li Munisipiu yik'oty jiñi Listritu Pereral mi' uts'aty mejlel jiñi ñusaj k'iñ, jinku taxbä ajli ili tyi praksión XXV ma'añ mi' cha'lentyel. Mi' k'elo' ches tyi ty'añ mi' ch'ujbiño' pejtyele kixtyaño yik'oty jiñi bajñelbä mi' much'kiño'-ibäj, cha'añ mi' ts'äktiyasãño' bajche' mi' k'ajtyiñ ya' tyi parapo nobenole artikulo 40. ili konstitusiõñ.

XXIX-O. Cha'añ mi' yäjle ikãñätyäntyel juñ ba'añ ik'aba', ija'bilel cha'añbälaj.

XXX. Cha'añ mi' yäj'k'e pejtyele tsätsbä ty'añ añbä ik'äjñi'bal cha'añ mi'

yäjle che' yomäch tax ajli, iyambätyak ta'bä yälä ili Konstitusioñ ya' tyi pejtyele p'ätyäläl tyi li unoñ (poderes de la unión).

Chämäläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 74). Jiñäch tsätsbä ik'elol tyi kamara tyi liputarus:

I. Mi' yäk' tyi kãñol tyi' pejtyelel mulawil li poler jurisial yik'oty li pererasioñ li aj- tsiji' aj-e'tyel ta'bä ochij.

II. Añ tyi' wentaj mi' chajpañ yik'oty ebaluariñ, cha'añ mi' k'el maj mi uts'atyäch chonkol tyi majlel li proyekto, chã'äch bajche' mi' yäl jiñtyo mi ki' ikelmaj mi uts'atyäch choñkol tyi majlel bajche' mi iyäl li Piskalisasioñ Superior tyi li Pererasioñ; yik'oty bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ;

III. Mi' (iyäjpel)

IV. Jujump'ej ja' añ tyi ak'ol li tyak'iñ cha'añ ekresos tyi pererasioñ, mu'bä ipäty iproyekto ñaxañ mi ki' imel chuty examen, yai mi ki iyälo' mi ma'añ uts'aty tyi lok'ij añ mejkuj tyi' iwentaj mi cha' uts'aty tyoj- isañ maj li proyekto, che' jiñi tyok'ej-jix mi' chokmajlel tyi li Ejekutibu Pereral, imi ta'ixki ich'ãmbeyo', tyo'k'ej-jix tyi abeñtyel li tyak'iñ, ya'i añ me kuj, ik'ejelejma bajche' chokol tyi kãñolmaj. Chã'äch bajche' mi' yäl li tsätsbä-ty'añ; chã'äch isum cha'añ mi kaj tyi bele aj-k'elmaj li tyak'iñ.

Li Ejekutibu Pereral mi ki' iyäk' tyi alol ya' tyi kamara ke yomäch mi' lu' chã'jbiño' bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ yik'oty proyekto bajche' yomtyak tyi tyojol ya' tyi pererasioñ jiñ tyo mi yoke cha'añtyel tyi li 8 jump'ej-uj septiembrej, jiñäch añ tyi' wentaj li sekretariu ya' ba'añ iles pachuj mi' iyäle' mi mäch ich'ãjbiñ. Li kamara tyi liputarus mejl ich'ãjbiñ li bajche' yom ak'ol li tyiak'iñ tyi li pererasioñ tyi 15 jump'ej-uj tyi nobiembrej mi ki' iyäle'.

Che' mi' iteyjchej li itoñel che' bajche' tyi' iyälä li artikulo 83, li ejekutibu pereral mi ki' ixik' tyi alol ya' tyi kamara bajche' aläl ya' tyi tsätsbä ty'añ cha'añ bajche' yom ak'ol li tyak'iñ yik'oty bajche' mi ki' iyochel ya' tyi pererasioñ jiñäch jach tyi 15 jump'ej-uj tyi lisiembrej.

Ma'añ yañtyak-bäj partiras sekretas (partidas secretas), jiñ jach añ bã ik'ãjñibal, baje' chonkolbã tyi k'elol, mi añäch li tyak'iñ cha'añ mi k'ajtyiñtyel, jiñäch li sekretariu mi ki' its'ij-bãño' cha'añ mi' yã'beño' k'otyel li presilente tyi republika.

Jop'ej parapo (Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

Wäkp'ej parapo (Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

Wukp'ej parapo (Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

Jiñ jach me iyäk' jayp'ej k'iñ mi iyäk'el li juñ cha'añ bajche' yom ak'ol jach li tyiak'iñ tyäle bajche' jach añ li tyiak'iñ cha'añ tyak li proyekto tyi li kobernu, choñkol bä ik'el li solisitut mi iyä'beñ li ejekutibu cha'añ mi' ik'el mi uts'atyäch bajche' tyi ajli ya' tyi kamara yik'oty bajche' ya' tyi komisióñ permanentej, jiñäch jach mi ki' iyäl li sekretario cha'añ li lespachu cha'añ mi' iyäl mi yomäch ak'ol;

V. Mi' su'b mi mäk'äch oma'añ mi bej kaj tyi k'ejlel cha'añ bajche' yom ak'ol li tyak'iñ cha'añ ma'añ melol chä'äch bajche' mi' yäl li atikulo III ila tyi konstitusióñ.

Yomäch iyäk' tyi kãñol jiñi aj-toñelo' mi uts'atyäch choñkolo' tyi tyuñbeñtye chä'äch bajche' mi' yäl li artikulo 110 tyi konstitusióñ yik'oty bajche' yumäl añ tyi' iwentaj mi isu'b tyi juisios politikos bajche'-äch añ tyi alol;

VI. Yomäch tyi k'elol majlel jiñi kuentaj publikaj juñja'bixbäj tyi k'ejlij, cha'añ mi' ebaluariñtye li' iresultaru-le li projektu bajche' tyi k'äjñij li tyak'iñ, mi ki' ipäs majlej mi chä'äch tyi päjtyij-maj bajche' tyi ajlij yik'oty mi ki' icha' lu' k'ejlej-maj bajche' añ ya' tyi prokrama li ta'bäj mejli.

Mi' cha' k'ejlel li kuenta publika ya' ba'añ li kamara tyi liputarus bajche' tyi li ajli tyi li Piskalisasióñ Superior tyi li Pererasióñ. Mi tyi tyajlej ya' tyi exameñ mi ma'añ junlaj-jal tyi k'äjñij li tyak'iñ ta'bäj ajk'ij mach che'ik tyi k'äjñij, bajche' tyi ajlij, tyäle mi ma'añ tyi su'jbi bajche' tyi k'äjñij majlel, jinäch mi ki' iyäbeñ ityoj bajche'-äch mi' iyäl li tsätsbä ty'añ. Che' mi' k'ejlejma bajche' tyi päjtyi tyi li prokrama, jiñ jach mel iyäl che' cha'yom tyoj-isañtyel, bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ.

Li kuenta publika tyi ejersisio piskal mi ki' ipästyäl tyi kamara tyi luputarus ya' jach tyi 30 tyi abril tyi yañtyoj-bäj ja'bil. Jiñ jach mi ki' iyäjk'el majlel tyi k'elol ya' tyi praksión IV, tyi' yujtyibal parapo, wä' tyi artikulo; muk' jach ki' iyäbeñtyel iyäk' tyi 30 k'iñ cha'añ mi' iyäk'e yik'oty, jiñäch-jach tyi li Piskalisasióñ Superior tyi li Pererasióñ che' jach mi ki' iyäbeñtyel jayp'ej k'iñ je'el cha'añ ipäs tyi li inporme li' resultaru cha'añ mi' ik'ejlel tyi li kuentaj publika.

Li kamara mi ki' iyäjtjej ik'ele tyi li kuenta publika ya' jach tyi 30 tyi septiembrej tyi yañtyobä ja'bil mi ki' ipästyäl, mi uts'atyäch tyi mejli yik'oty tyi' yujtyib-lej bajche' tyi mejli li inpormej ba'añ li' yokej resultaruñ ba' tyi ajli tyi li piskalisasiõñ superior tyi li pererasiõñ, chä'äch bajche' mi' yäl li artikulo 79 tyi li konstitusiõñ, ma'añ majch ikäy ik'el, rekomenlaciones tyi käyol tyi k'elol, siñ kej mi sajtyej tyi k'elol li tramitej, mi' bej k'ejele-maj yik'oty bajche' tyi ajli tyi li Piskalisasiõñ Superior tyi li Pererasiõñ, mäch ibej kaj tyi bej k'ejele-maj bajche'-äch mi' yäl li artikulo.

Li kamara tyi liputarus mi ki' ebaluariñ mi uts'atyäch tyi li päjtyij li toñel tyi li Piskalisasiõñ Superior tyi li Pererasiõñ yik'oty mach-bäj uts'aty tyi li lok'ij yomäch alol bajche' tyi päjtyij yik'oty bajche' tyi tyoj-isañtyi-maj li toñeli ya' tyi piskalisasiõñ;

VII. (Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

VIII. Li yañtyakbä mu'bä iyäjk'el bajche' añ ila tyi konstitusiõñ.

Joläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 75). Li Kamara tyi Liputaru mi su'bentyel jayp'ej añ Tyak'iñ mi ch'äjmel tyi Ekresos. Ma'añ mi käy ipäs li retribusiõñ cha'ambä jump'ej toñel bajche' aläl tyi tsätsä ty'añ; yik'oty bajche' tyakbä ajlem che' ma'anix mi ki li ityojtyäl, mi ña'tyañtyel bajche' tyi li ajli maj tyi li Presupuestu wajalixbä ajli tyi li tsätsä ty'añ cha'añ li toñel.

Mu'äch cha'leñla respetar li tsätsbä ty'añ pusulbä wä'i tyi artikulo 127 tyi ili kosntitusiõñ yik'oty bajche'-añ tyi li tsätsbä ty'añ mi su'beñ li kongresu jeneral.

Ili p'ätyälel pereral Lejislatibu, Ejekutibu yik'oty p'ätyälbä Iye'tyel yik'oty imuch'kilel ibäjacho' kãñälo'bä ilaj tyi konstitusiõñ mi k'ãño' li Tyak'iñ cha'añ Ekreso tyi Pererasiõñ, mi otsañ je'el tyi projektu chuki jayp'ej tyak'iñ mi chäme', li tabulalores lesklosarus (tabuladores desglosados) tyi li renumerasiõñ chuki mi yälo' mi k'elo' aj-superbisores públikus. Li Propuesta mi k'elo' jayp'ej k'iñ mi ch'am cha'añ mi cha'leño' aprobar li tyak'iñ tyi ekresos, chä'äch bajche' mi yäl li artikulo 74 praksiõñ IV ilaj tyi kosntitusiõñ yik'oty yañtyakbä tsätsä ty'añ k'ãñbilbä.

Wäläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 76). Jiñ ambä tyi' tyojlel li Senaru:

I. Mi' k'el iñuklel bajche' mi' kolel majlel tyi ejekutibu pereral che' bajche'

mi' tsiktyesañ li presilente tyi li repúblika yik'oty yaj ts'ijbuyaj tyi lespachu mi' su'b tyi konkresu.

Che' mi' ja'k je'el li komo-ty'añ tyi yambä lum yik'oty mi' yäjk'el omi' ts'ijbuñtyel liplomaru tyi ejekutibu pereral, che' mi' yujtyisañ, mi' mel, mi' wa'chokoñtyel, tyoj-isäñtyel, k'extyän'tyel, mi' chojkelo'k'el ya'tyo-bä añ yik'oty mi' päjtyel ty'añ cha'añ iña'tyän'tyel.

II. Mi' su'b che' ta'ix wa' chokoñtyi mismu lajalbä mi' mel majlel li Prokuralor Jeneral tyi Republika, Ministros, Ajente liplomátikus, konsules jenerales, aj-toñelo' tyi superiores tyi Asienlaj, koroneles iyañtyak-bä yumul bajche' li Ejersitu, Armara yik'oty Wersa Aerea Nacionales, che' bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

III. Mi' sujbel cha'añ mi' tyok'ej lok'el majlel tropas nacionales ta'ixbä lok'ij maj tyi tyi' lum mejiku, li ñämi' yañtyakbä tropas tyälembä tyi yambä lum wä' tyi lum mejiku yik'oty ba' mi' much' wa'tyälö' yañtyakbä solaru, ñumeñtyobä tyi jump'ej- uj, tyi' ya'lej mejiku.

IV. Mi' yäk'beñ ik'äjñi'bal li Presirente tyi li Repúblika, mi' yäk' aj-känätya wä' tyi pejtyelex lak lum Mejiku chä'äch bajche' je'el tyi li Estarus, cha'añ mi' ikänätyañ.

V. Mejl isu'b, che' ta'ix lu' lajmij tyi' pejtyelex jiñi poleres konstitusionales tyi jump'ej Estaru, jiñäch mi' yälö' maxki mi' ki ijuñmuk' ochel cha'añ Kobernalor, jiñ mu'bä ki' yäl cha'añ mi' cha'lentyel eleksiones baje' añ tyi tsätsä ty'añ Konstitusionales ch'ambä tyi cha' tyojlel Estarus. Li päk' k'abälex cha'añ Kobernalor tyälem tyi tyojle Senaru ba' tyi k'ajtyi li presilente cha'añ republika ya' ba' mi' ch'ämbeño' ity'añ mi' tyä-äch iyäläyo' tyi kasi ipejtyele jiñi kixtyañu ya' bä año', yik'oty mi' k'ajo' iyoj, tyi tyojle Komisióñ permanente, che' bajche' ts'ijbubil tyi juñ. Jiñi aj-toñel päk'älbä, mach ch'äjbi päk'ol cha'añ Kobernalor konstitusional ya' bä oraj añ jiñi botasióñ mi' k'ejlel tyi tyojlel kombokatoria mi' chä'äch tyi ujtyij. Ili ty'añ chä'äch mi' k'äjñel bajche' añ tyi li tsätsbä ty'añ tyi li Estarus ma'añ mi' su'b yantyakbä.

VI. Mi' tyoj-isañ tyi pejtyelex politika mu'bä iñik'i ujtyel tyi pätyelex jump'ej estarus che' añ juntyik'il mu'bä imel ila tyi senaru, ochuki mi' ñik'i ujtyel che' añ jemo' ila tyi konstitusióñ, che' añ kera omi' k'äño' ijuloñi'. Mi' tyoj-isañ li senalor, mi' mäkyañ tyi pejtyelex li Konstitusióñ Jeneral tyi li Republika yik'oty Estarus.

Li tsätsbä ty'añ mi yäl bajche' yom k'äjñe cha'añ ma'añ iwokol tyi itoñel yik'oty bajche' wajalixbä.

VII. Mi' päntyäye tyi Juraru cha'añ kächol cha'añ mi kãnel tyi ña'tyiya x-e'tyel mach-bä uts'aty mu' tyi toñel mach-bä ba'añ mi k'äjñel jiñi mu'bä ilu' cha'leño' jiñi aj toñelo' tyi e'tyijib yik'oty mu'bä iyajlel ityilañ jiñi e'tyijib yik'oty jiñi iweñ lespachu, chä'äch bajche' mi yäl ya' tyi artikulo 110 wä' tyi kontitusiõñ;

VIII. Maxki tyi käyle tyi Ministrus tyi Suprema Korte-le Justisia tyi li Nasiõñ, mi' säklaño' uxtyikil cha'añbä presirente tyi republika, che' bajche' mi' jak'o' oma'añ mi' ch'ämbeño' isolisitud lisensia omi' käy iye'tyel omi yotsañ yambä yombä iye'tyel;

IX. Mi' wa' chokoño' yik'oty mi' choko' lok'el li Tsätsbä ye'tyel tyi Listritu Pereral chä'äch bajche' mi yäl tyi konstitusiõñ;

X. Mi' iyäjk'el tyi tyojlel lekretu ak'älbä tyi tyojlel boto tyi cha'pejlel yuxp'ejlel wä'bä año' kixtyañujo', tyi' pejtyelel chajpäbilbä obaki jach chilil mi' pätybeño' ba' mi yälo' ity'añ li entilares pereratibas;

XI. Mi' tyoj-isaño' tyi juñyajlel li wokolel baki chilil chukuloñla kälä wajali tyi pereratibas che' mi' k'ajtyiño' iliyi, che' jak'älix tyi boto tyi' cha'tyiklel oyuxtyiklel ya'bä año' li kixtyañuj;

XII. Jiñi yantyakbä ili konstitusiõñ mi' cha'abeñ ik'äjñibal.

Wukläjämp'ej ichänk'al (Artikulo 77). Tyij jujump'ej jiñi Kámaras mej icha'leñ, cha'añ ma'añ mi' yotsa'ño-ibáj yañtyakbä:

I. Mi' yäk' tyi uts'atyesañtyel tyi k'ãñol tyak'iñ ambä tyi malil iye'tyel.

II. Mi' su'b-ibä ya' tyi Kámara kolejislalora yik'oty jiñi Ejekutibu cha'añ Uñõñ, ya' ba' añ juñmujch'o' chukulo'.

III. Mi' päjk'el jiñi x-toñelo' cha'añ jiñi isekretaria yik'oty mi' melo' juñ ba' uts'atyäch mi cha'leño' toñel wä' tyi' malil jiñi e'tyijibil.

IV. Mi' ik'ajtyiñ konbokatoria jiñtyo mi' iñumel jiñi 30 k'iñ jiñ che' añ jochol cha'añ toñel, mi' yajkãñtyel che' jiñi mi' melbeñtyel ik'iñijel jiñtyo tax ñumi ji 90 k'iñ, cha'añ jomolo mi' k'elo' tyi toñel che' bajche' mi yäl

jiñi artikulo 63 iliyi laj-Konstitusióñ, añ tyo ki' yom juntyikil x-toñel cha'añ liputarus yik'oty senalores cha'añ Konkresu.

Ichämp'ejlel seksióñ

Tyi li Komisióñ Permanente

Waxäklujump'ej ichänk'al (Artikulo 78). Che' mi k'ajo' iyoj jumuk' ili año'-bä tyi Konkresu cha'añ Uñoñ añ jump'ej Komisióñ Permanente añ bä tyi tyojlel 37 imuch'tyäläl baje' 19 mu'bä iyochel cha'añ Liputarus yik'oty 18 Senalores, päk'älbä tyi tyojle ijumump'ej-le Kamaras yä'äch tyi yujtyile iyorojle che' mi cha'año' sesiones. Tyi' jujump'ejle titular li Kamaras mi päk'e' juñtyikil ik'exol.

Jiñi Komisióñ yä'äch-bä chá'añ che' añ chuki mi yäk'o' mi'su'b ili Konstitusióñ mi' tyaj bajche' iliyi:

I. Mi' su'b tyi kuxtyäläl bajche' mi' kajel tyi toñel cha'añ jiñi Wuaria Nasional che'añ chuki mi yäl jiñi artíkulo 76 praksión IV;

II. Mi' ichäme' jiñi iprotesta li Presilente icha'añ lak Republika;

III. Mi' ityoj isañ jiñi wokol ambä tyi tojlel; mi yäk' tyi ña'täñtyel jiñi mu'bä iyäl jiñi Konkresu yik'oty uñoñ cha'añ mi ñumel majlel ya' tyi Kámaras mi su'b bajche' mi kajel jiñi toñel cha'añ ma'añ jal mi yujtyel jiñi toñel.

IV. Mi' k'ajtyisañ mi añ chuki mi yäl jiñi Ejekutibu, mi sujbel bajche' mi kajelo' tyi toñel jiñi Konkresu yik'oty Kámara juñ much'o' machki yomo' toñel bajche' jiñi mi cha'año' botar yä'ächbä año' che' jiñi mi' yäjlel bajche' mi kajel jiñi toñel.

V. Mi' yäk'o' ma'añ ity'añ tyi tyojle jiñi Prokuralor Jeneral cha'añ lak Republika omi ñumel tyi tyojlel jiñi ambä tyi weñta jiñi ejekutibä Pereral;

VI. Mi' yäk'o' jiñi lisensia cha'añ jach treinta k'iñ icha'añ Presilente tyi li Repúblika mi päjk'el maxki mi käytyä tyi wenta;

VII. Mi' k'ejlel jiñi päk'äbä ik'äñ jiñi Presilente cha'añ mi ñumel yik'oty jiñi ministru, letsemo'-bä tyi k'ējuñ, p'ätyälo'bä iye'tyel, jiñi x-toñelo' cha'añ

Asienla, Koroneles yik'oty jiñi tsätso'-bä iyetel tyi solaru-jo', jiñi x-nñjkaj abioño' cha'añ solaru-jo' wä' tyi lak lumal, chä'äch bajche' jiñi tsätsbä ty'añ mi iyäl.

VIII. Yom ikäño' ityoj isäntyel cha'añ jiñi mu'bä ik'ajtyiño' lisensia yom mi inämel tyi tyojlelo' lejislalores.

Ijo'p'ejlel seksión

Cha'añbä piskalisasióñ tyi pererasióñ.

Bolomlujump'ej ichänk'al (Artikulo 79). Ba'chuku Jiñi piskalisasióñ letsembä tyi pererasióñ yik'oty Kámara tyi Liputarus año' ibajñe icha'añ bajche' mi' yäl yik'oty mi' yäl bajche' mi' ichajpaño' -ibäj tyi toñel yik'oty mi' tyoj-isaño' majlel-ibä chä'äch bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

Jiñi k'äjni'bal ili piskalisasióñ mi' k'e majlel che' jach bajche' tyi tyechi'bal ñaxañ ts'ijbubillbä majlel, jujump'ej ja', tyoj-bä mele, mej iyujtyisañ, tyi uts'aty yik'oty mej-bä lak ch'ujbiñ.

Ili ba' chukul piskalisasióñ letsembä tyi perelasióñ añ tyi' iwenta:

I. Mi' k'el majlel iyochi' yik'oty ilok'i'; jiñi nñjkäntyel yik'oty ikäñätyäntyel ya' baki mi' majlel iyäk'o' jiñi tyak'in icha' año'bä poleres tyi li uñoñ yik'oty icha'año' tyi' pejtyel pereral chäch bajche' mi' mel yik'oty mi' much'chokoñ kixtyañu' cha'añ mi' k'ajtyibeñtyelo' mi choñkoläch imejlel majlel chäch bajche' ts'ijbubil tyi' prokrama pereral mi' ke ilu su'b ta'bä lu' mele che' bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

Yik'oty mi' k'el majlel piskalisar tyi tyojlel jiñi tyak'in icha'añ-bä pererasióñ mi' mejle ik'áno' cha'añ mi' mejlel yäkeñtyelo' tyi estarus, munisipius, listritu pereral yik'oty lu' chukulo'-bä tyi polítika, mach mejl tyi k'äñol cha'añ mi' tyaj laj k-e'tyel tyi pererasióñ, yik'oty je'el mi' kaj ik'el tyak'in tyi' pejtyel pereral cha'añ mi' k'otyel ba' añoñla tyi lak pejtyel yik'oty mach-bä icha'añ kopiernu yik'oty mi' k'echo' pejtyelo' majlel tyi' yambä ityojle jurílika, che' jach bajche' ts'ijbubillbä tyi tsätsbä ty'añ yik'oty ma'añ mi' ke' ityä'lañ yambä x-e'tyelo' yik'oty ilerechu x-k'e tyak'iño' tyi banku.

Ya' ba' chukul piskalisara che' choñkol iyäl ili parapo ta'bä ñumi yom ich'am majlel kontrol yik'oty chuku majlel tyi juñ cha'añ mejl itsiko' jaip'ej

tyi k'ájñi tya k'in tyi pererasióñ ta'bä iyäk'ä che' jach bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ.

Ma'añ mi' kaj tyäläntyel tyi' tyejchi'-bal jump'ej ja' chukul tyi piskalisasióñ letsembä tyi pererasióñ mejl ik'ajtyiñ yik'oty ik'el che' jach bajche' tyoj mi' yäl yik'oty bajche' ta'bä ñumi che' bajche' mi' tsik' tyi' pejtyelel ik'elo' che' jach yom lak-ña'tyañ pejtyelel icha'año'-bä lekales muk'äch jamäl jiñi tsiklél jiñi toñel ichäch-bäj che' bajche' inpormasióñ k'ajtyibilbä tyi bajñe icha'añ, prokrama, proyectu omi' päk' ambä icha'añ presupestu mi' k'el mi' mäch ilu' tyajtyäl yik'oty mi' lu' tyojtyäl pejtyel x-toñel piskales yik'oty mejl ik'elo' mi' chonkoläch itsä'ktyisäntyel pejtyel toñel ak'älbä icha'añ jiñi prokrama pereral.

Mi' k'el yik'oty mi' ch'am tyi' weñta che' jach bajche' tyi piskalisasióñ letsembä tyi pererasióñ mi' yäl jiño'-jach mejlo' ik'el jiñi tyak'iñ publiku yik'oty kuenta publika mi' k'elo', che' je'el ma'añ mi' kaj tyäläntyel tyi' tyejchi'-bal yik'oty mi' bej majle che' jachbäj che' mi' yäl majlel ili tsätsbä ty'añ, mi' tyejchel tyi su'bol, mej ik'ajtyiñ pejtyel entilares piskalisaras mi' ya' tyi k'eleyo', che' choñkol tyi toñel piskal, che' bajche' ña'tyäbil tyi su'bol yik'oty mi' yäl jump'ej ty'añ, ili choñbä yäl ma'añ tyi mejli ik'el bajche' tyi' yälä yik'oty chäch bajche' pätsäl tyi tsätsbä ty'añ.

Chä'äch bajche', Mi' kaj yä' sansiöñ che' jach bajche' tyi tyajli. Jiñi entilat y piskalisasióñ letsembä tyi pererasióñ mi' ke' yäl jump'ej ity'añ cha'añ jachbä Kámara tyi Liputarus yik'oty mi' ke' ch'ämo' tyi' wenta mu'bä ke' yäkeñtyelo' yik'oty mi' yäk'eñtyelo' yämbä tyi' wenta cha'añ mi' pätsbeñ x-e'tyelo' yujulo'bä;

II. Mi' su'b yi' pejtyelel ta'ix-bä ik'ele cha'añ-bä Kuenta Publika ya' tyi Kámara tyi Liputarus mi' yujtyel ich'ämo' tyi 20 de pebreru tyi ja'bil tyaltyobä ya' baki mi' ke' pästyäl yai mi' ke' yochel tyi k'elol tyi kámara mi añ icha'añ Karácter Publiku ya' baki mi' su'b mi' ke' yotsäntyel jiñi much'chokoñtyel melelixbä, yik'oty su'beñtyel tyi k'elol jiñi aparatu ak'ebilbä ya' tyi piskalisasióñ tyi ñijkäntyel tyi' pejtyel ityak'iñ pereral tyi' chap tyi' chap tyi entilares piskalisaras chäch bajche' mi' yäl jiñi praksióñ tächbä ñämi mi' ke' ik'el majlel mi chonko-läch imejlel majle albilbä icha'añ jiñi prokrama pereral, che' je'el mi k'elo' tyi juñ mu'äch-jach tyi entilat tyi piskalisasióñ letseñbä tyi pererasióñ mi' yotsäño' mi mele-läch yik'oty choñbä iyälo' che' je'el jiño' entilares piskalisaras mi ta'ix ipäsäyo' taxbä ñumi.

Che' ta'ix yäk'äyo' tyi päsol otyi su'bol taxbä lu' ujtyi mi' ke' yäk'eñtyel ikäño'

jiñi entilares piskalisaras mi' yäk'eñtyel ik'el tä'äch-bä lu' ujtyi icha'añ mi' päso' yik'oty mi' k'elo' mi melech chonko-bä iyälo' icha'año'-bä mi' ch'ajmelo' tyi' iwenta tyi entilat tyi piskalisasiõn letsembä tyi pererasiõn cha'añ mi' mejlel isu'b taxbä iyäk'äyo' tyi k'elol cha'añ kuenta publika.

Jiñi yumäl icha'añ entilat tyi li piskalisasiõn letsembä tyi pererasiõn mi' chokmajlej jiñi entirares piskalisaras lujump'ejlel k'in-jach mi' pi'tyãntyelo' ya'i mi' yäk'o' ya' tyi Kámara tyi liputarus tyi tyojel li su'bulbä, ke' kãñtyaño' yik'oty machbä mejl imelo' mi' yajñelo' tyi' tyo'lel cha'añ mi' yäk'eñtyelo' 30 k'in, cha'añ mi' päso' jiñi inpormasiõn yik'oty mi' ke' ich'amo' tyi iwenta tyi uts'aty, mi ma'añ tyi' mele mi ke' awäk'eñtyel axoty amul chäch bajche' añ tyi tsätsbä ty'añ. Jiñi taxbä ñumi, ma'añ mi' ke' yäk'eñtyel ilokumentu lok'ebillbä yik'oty mach mejl iyäk'eño' iwenta, mi ke' chok majle-ibä che' bajche' mi' be majle che' bajche' ak'älbä tyi tsätsbä ty'añ.

Jiñi entilat tyi piskalisasiõn letsembä tyi pererasiõn mi' ke' yäk'eñtyel iyäk 120 k'in cha'añ mi' yäl bajche' aläl tyi li entirares piskalisaras, mi ma'añ tyi' mele, mi' ke' yäk'o' tyi k'elelix yik'oty yäk'eñtyel yik'oty lok'embä toñel.

Mi' ke' su'beñtyel bajche' yom toñel ya' tyi entilares piskalisaras mi' kaj iyäl tyojach-bä ya' tyi' tyojlel entilat tyi piskalisasiõn letseñbä ya' tyi pererasiõn yik'oty weñbä melelo' mej je'el lak su'b chäkoch ma'añ tyi lak käk'ä.

Jiñi entilat tyi piskalisasiõn letseñ-bä tyi pererasiõn mi' ke' yäk'eñ jiñi kámara tyi liputarus ya' tyi i tyi mayuj yik'oty nobiembrej tyi jujump'ej ja' jump'ej inporne cambä iñämel cha' añ mi' lojtyel tyi k'elol, mi' yäk'eñtyel toñel lok'embä.

Jiñi entilat tyi piskalisasiõn letsem-bä tyi pererasiõn mi' kajelo' käyälixbä jiñi imelbalo' yik'oty jiñi k'elbilixbä jiñtyo mi' yäk' tyi ujtyi'bal isu'bol tyi kámara tyi liputarus ya' ba' mi' yäl ili praksión; yik'oty ili tsätsbä ty'añ mi' ke' iyäk'eñ ixoty' imul jiño' machbä ma'añ mi' ch'ujbiño' ili ts'ijjubillbä.

III. Mi' ke' säklañ mach-bä weñ lak melbal mu'bä iyäk'eñoñla lak' ñik'imel ya' tyi, lak kochi' yik'oty tyi lak lok'i' yik'oty k'ãñlaj yik'oty kãñtyanla jiñi tyak'iñ icha'an- bä pererasiõn yik'oty cha'añ mi' jula'añtyel tyi otyotyel, kojachbä cha'añ mi laj k'ajtyiñ tyi k'elo jiñi juñ ta'bä päse cha'añ mi' mejlel isäklabeñtyel choñkobä isäkläñtyel, chokol-bä ya' tyi tsätsbä ty'añ che'-jach bajche' ak'äl cha'an kateos, yik'oty

IV. Mi' tyabeño' imul yik'oty mu'bä' ityäl jiñi asienla pública pereral

yik'oty-bä icha'añbä lak piälo' ila tyi pereral yik'oty mi ichoñ li ambä ye'tyel choñko-bä yäk' ik'ä tyi toñel yik'oty mi bajñe ixoty' imul cha'añ-bä, che' je'el mi' su'b tyi x-e'tyelo' che' o'bäj año'bä tyi iwenta mi' su'b imelbal choñkobä imel che' mi' yäl tyi' chämp'ej-lel ila tyi konstitusióñ yik'oty mi' päš imul ila tyi karse che' bajche' mi' ke' mel majlel mi ke' ityaj ikotyäñtyel chäch bajche' mi päš ili tsätsbä ty'añ.

lli xoty' mul che' je'el mi' tyoj-isaño' ya' tyi entilat tyi piskalisasióñ letsembä ya' tyi pererasiöñ mejlo' ikontra jiño'-ibä tyi' kaj entilares tyi piskalisaras yik'oty je'el x-toñelo' públikus ta'bä tyä'läñtyiyo' tyi' toñel tyi' tyolel entilat tyi piskalisasiöñ otyi ityolel tribunales ches yom iyäl tyi artikulo73, praksióñ XXIX-H wä' tyi konstitusiöñ che' jach bajche' k'ele tyi tsätsbä ty'añ.

Jiñi kámara tyi liputarus mi' ke' säklañ yumäl cha'añ entilat piskalisasiöñ mi' ke' botariño' tyi' cha'p'ej uxp'ej ty'oxol itoñelo' yächbä año'.jiñi tsätsbä ty'añ mi' yäl bajche' mi' kaj yajkaño' jiñi yumäl mi' kaj ijaliyel tyi toñel tyi waxäkp'ej (8) ja' mej tyi cha' päk'o' tyi tsiji'. Mejl tyi majlel pej jiñäch che' tsäts iwokol chä'äch mi' yäl ili tsätsbä ty'añ chäch mi' cha' yujtyel botasiöñ cha'añ mi' lok'el majlel chä'äch bajche' mi' yäl tyi chämp'ejlel ik'aba' wä' tyi Konstitusiöñ.

Che' awom tsätsbä a oñel tyi entilat tyi piskalisasiöñ letsembä tyi pererasiöñ yoñ amel, yik'oty bajche' chonko isu'b tyi praksióñ I, II, IV, V y VI ya' tyi artikulo 95 ya' tyi konstitusiöñ, mu'bä' ipäs ili tsätsbä ty'añ. Che' añtyo tyi' iwenta jiñi' itoñel mach mejl iyotsañ ibä tyi politika yik'oty mach mejl icha'añ yambä toñel mejlo'-bä ich'ämo' jiñi machbä ba'añ päk'älo'-bä tyi toñel bajche' x-päsjuño', artistikas olok'emo'-bä ik'aba'.

Jiño' poleres tyi uñoñ yik'oty entilares pereratibas yik'oty entilares piskalisaras mi' kaj yäk'o' x-kotyaya yomo'-bä jiñi entilat tyi piskalisasiöñ letseñbä tyi pererasiöñ cha'añ mi' mel jiñi ik'äjñi'bal che' ma'añ mi' mel mi kaj yäk'eñtyel ixoty' imul che' jach bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Che' je'el jiñi x-toñelo' icha'año'-bä pererales yik'oty lokales, chä'äch je'el yambä entilat, kixtyaño písiku otyi' pensagl, publika obajñe icha'añ, pirekomiso, mi' xik'-maj tyi yambä pikura jurílika mi' ch'äm imel rekursos públikus pereral, mi' kaj yäk' inpormasiöñ yik'oty lokumentu mu'bä k'ajtyiñ ya' tyi entilat tyi piskalisasiöñ letseñbä tyi pererasiöñ, che' much laj ch'äm bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ yik'oty che' ma'añ lajalbä tyi yambä x-e'tyelo' yik'oty ilerechu-bä ba' mi k'äñ jiñi sistema pinansieru.

Che' ma'añ mi' yäk' jiñi inporme, jiñi año'- bā tyi' wenta mi' kaj isujbelo' chā'äch bajche' mi' yäl ili tsätsbā ty'añ.

Jiñi p'ätyälbā ejekutibu pereral mi' kaj yäk' bajche' mi' kaj ikotyañ its'äktiyisañ majlel cha'añ mi' kobrariñ jiñi inleminisaciones yik'oty añ tyäläntyel cha'añ tyak'iñ mu'bā yäl tyi praksióñ IV chonko-bā ipäs ili artikulo.

Iyuxp'ejlel Kapítulo

Cha'añbā tyi' p'ätyälel ejekutibu

Chänk'al (Artikulo 80). Che' mi yotsañ mu'bā imele' tyi supremo poler ejekutibu cha'añ uñoñ tyi' jujuñtyiklel kixtyañu, mu'bā ipäjk'el cha'añ "presilente tyi estarus unirus mejikanus".

Jump'ej ijo'k'al (Artikulo 81). Che' mi' päjk'el presilente tyi tyojach, bajche' mi yäl li tsätsbā ty'añ elektoral.

Cha'p'ej ijo'k'al (Artikulo 82). Che' awom ochel tyi presilente mi' ik'ajtyiñtyel ili:

I. Mi wä'äch ch'ok-ejemety tyi mejiku, mi' añusañ abäj yik'oty awaló'bil yik'oty tyatyäl ña'al mi wäch ch'oyol tyi lak lum che' junk'alix ja'chämul.

II. Che' tyax ityaja jo'lujump'ej icha'k'al (35) aja'bilel añetyix tyi yorojlel botasióñ.

III. Che' wä'äch bele' añety tyi ja'ja'bil che' yorojlel botasióñ tyi lak lumal. Che' tyajx akäyā lujump'ej icha'k'al k'iñ, mach ch'ujbix tyä'läntyte baki ch'oyolety.

IV. Mach yom añ awañi' tyi klesia mi jiñik yom ch'äj añety tyi ch'äjel.

V. Ma'añ mi' akotyañ xtoñel, che' chukulety tyi ejersitu, wäkp'ej ujtyo mach kaj Botasióñ.

VI. Mach sekerrerariojety osub-sekretariu tyi estaru, prokuralor Jeneral tyi Republika, kobernalor tyi estaru mi jepejik kobernalor tyi listritu pereral, che' mi añajtyisañ tyi wäkp'ejle-uj achoñoñel che' tyaltyo botasióñ; yik'oty

VI. Ma'añ mi awotsañ abäj chuki mi' ñik'iyujtyel chä'äch bajche' mi yäl tyi artikulo 83.

Uxp'ej ijo'k'al (Artikulo 83). Ili presirente mi yochel tyi ye'tyel tyi jump'ejlel lisiembrej cha'añ tyi wäkp'ejle ja'. Ili kixtyañu ambä ityaja ye'tyel tyi presirente tyi repúblika. Päk'äbä tyi' pejtyele, otyi' orajach-bä päk'al tyi' cha'tyiklel, mi tyax ujtyi mach chäk ch'ujbix tyi ochel tyi yambä e'tyel.

Cha'p'ej ijo'k'al (Artikulo 84). Che' ma'añ mi' k'otye tyi cha'p'ejle ja' ili presirente cha'añ republika, pe li konkresu mi yajñel tyi sesiones, mi' cha' kaj tyi oraj botasióñ, yik'oty mi' ko'tye tyi cha'p'ej itsiklel tyi' pejtyele, mi' päjk'el majch mi' k'el ma'añbä chukiyes mi yäl tyi pejtyelel botasióñ, juntyiki presirente wa' oraj päk'äbä; mismu konkresu mi' k'ajtyiñ, tyi' lujump'ejle k'iñ mi' oraj päk'ol presirente, ili su'boñel cha'añ presirente jiñtyo mi k'otyel bajche' ak'al-li; mi' p'istyäl baki-bä oraj mi' lok'el li su'boñel yik'oty mu'bä ipäs icha'añ isäkläntyel, jump'ej ityempojele mach tyi' meñorle chänlujump'ej-uj(14), mi waxäklujump'ej (18).

Che' jiñi konkresu ma'añ chonko ilajo' ity'añ, jiñi komisióñ pejtyelixbä k'iñ añ miki' päk' juntyiki presilente maxtyobä ñoj imele itoñel imi' su'b ity'añ cha'añ mi' lajo' ity'añ ya' tyi konkresu cha'añ ili mi' yäl maxki miki' kajel tyi junmujk' toñel bajche' presilente yik'oty mi' lok' ity'añ cha'añ mi' sajkäntyepresilente bajche' mi' yäl ñaxañbä parapo.

Che' maxtyo añ presilente tyi yujtyi'bal ja'bil, tyi jumuch'lel konkresu che' chonko lajo' ity'añ, miki' yäl maxki jiñi presilente miki' yujtyisañ jiñ e'tyele; che' jiñi konkresu ma'añ much'älo', jiñi komisióñ pejtyelixbä k'iñ añ miki' päk' juntyiki presilente maxtyo-bä ñoj mejlem itoñel imiki' su'b ity'añ tyi junmuch'-le konkresu cha'añ mi' lajo' ity'añ imi' ñoj ajle tyi kolejio elektoral imi' chajpäntyel li sajkayaj cha'añ jiñi presilente mu'bä ibe k'el majle.

Jo'p'ej ijo'k'al (Artikulo 85). Che' mux ityejche jiñi iyorojlel itoñel jiñi presilente ima'añ mi' k'otye tyi' ye'tyel, o jiñi sajkayaj maxtyo icha'leyo' omaxyo ajli che' weñäch tyi jump'ejle lisiembre, mi' yujtye ijiñ presilente taxbä iyujtyisä itoñel, miki' yäjtye tyi wentaj cha'añ mi' k'el jiñi poler ejekutibu, bajche' itoñeläch presilente interino, jiñ mu'ächbä ipäk' jiñi konkresu-le junmuch'lel, cha'añ junmujk'-jach, jiñ mu'bä ipäk' jiñi komisióñ pejtyelixbä k'iñ añ bajche' mi' yäl ñaxambä artikulo.

Che' junmujk'-jach ma'añ mi' k'otyel jiñi presilente-le republika, jiñi

konkresu junmuch'älbä, mi much'ulo' ojiñi komisióñ pejtyelixbä-k'íñ añ, miki' päk' juntyiki cha'añ mi' cha'leñ toñel che' maxtyo iyorojlel ma'añ mi' k'otyel tyi toñel.

Che' jiñi presilente mux iñoj ñáme 30 k'íñ ijiñi junmuch'-le konkresu ma'añ much'ulo', jiñi komisióñ pejtyelixbä k'íñ añ mi' lu' päy ipi'älo' tyi lajo' ty'añ tyi konkresu cha'añ mi' k'ejle bajche' mi' cha'lentye ilisensia yik'oty ik'aba', tyi tyojle x-presilente interino.

Che' ma'añ mi' saj k'otyel tyi' toñel ma'ix mi' saj k'otype tyi junyajle, mux ichajpänty bajche' tax ajli.

Wäkp'ej ijo'k'al (Artikulo 86). Li toñel jiñi presilente-le republika mej ik'ajtyiñ lok'el tyi toñel che' ñoj wokol añ, chä'äch bajche' mi' k'el jiñi junmuch'le konkresu, ba' mi' päš ilok'el tyi' toñel.

Wukp'ej ijo'k'al (Artikulo 87). Ili presirente, che' mi' cha'añ iye'tyel, mi' majñañ tyi konkresu tyi uñoñ oche' mu'ix xijk'e majlel, tyi yantyakbä , che' mi' chäm yambä ye'tyel , "mi' loty yik'oty mi' yäk' tyi lotyol li konstitusióñ politika tyi Estarus unirus mejikanus yik'oty li icha' tyälembä tyi' tsätsle ty'añ, yik'oty mi' librariñ-ibä che' tyälem cha'añbä tyi tyojlel ambä ye'tyelel cha'añ presirente tyi republika jiñi ta'bä iyäboñ lak lumal, mi' k'el tyi utsaty yik'oty tyi uñoñ; yik'oty che' ma'añ mi' mejlel mi' cha'leñoñla tyi lemantar li nasióñ.

Waxäkp'ej ijo'k'al (Artikulo 88). Jiñi presirente tyi republika mej tyi lok'el majle tyi lak lumal ya' tyi kamara-le senalores oya' tyi komisióñ pejtyelächbä k'íñ añ, ya'i mi' su'b ity'añ chukoch mi' lok'emajlel, yik'oty jiñi ches tyi' tyaja ta'bä iweñ k'ajtyi. Che' mux iñume waxäkp'ej (7) k'íñ, miki' k'ajtyintye ity'añ jiñi kamara-le senalores ojiñi komisióñ pejtyelächbä k'íñ añ.

Bolomp'ej ijo'k'al (Artikulo 89). Mu'bä iyoke mel jiñi welxik'iläch-bä icha'leñ jiñ iliyi:

I. Mi' chajpañ yik'oty mi' chajpänty jiñi tsätsbä ty'añ mu'bä ilok' jiñi Konkresu-le Uñoñ, mi' be k'ejle majle che' chonkoläch icha'lentye.

II. Mi' päjk'el yik'oty mi' k'extyäye jiñi sekretariu jiñi lespachu, mi' ñijkäye jiñi ajente lipmatikobä yik'oty jiñi ñuki x-toñelo' tyi Asientaj, yik'oty mi' päjk'el, mi' ñijkäye yambä toñelo' tyi much'tyälel (unióñ) ili mach mej añ ts'ijbulbi tyi Konstitusióñ, oyambä tsätsbä ty'añ,

III. Mi' pāk' jiñi ministru, ajente diplomatiku yik'oty jiñi mu'bā ilu' ña'tyañ (cónsules generales), che' mu'äch ijak' jiñi Senaru;

IV. Mi' pāk', che' mu'äch ijak' li Senaru, jiñi Koronelo'-bā (coroneles) yik'oty yambā muk'o'-bā tyi toñel tyi solaru, Armada, yik'oty jiñi Wersa Aeria Nacionalbā (Fuerza Aérea Nacionalbā), che' je'e jiñ x-ñuki toñelo' tyi Asientaj (Hacienda);

V. Mi' päjk'el yambā x-toñelo' ya' tyi Ejersitu, Armada yik'oty Wersa Aeria Nacionalbā, bajche' mi' k'ajtyiñ jiñi tsätsbā ty'añ;

VI. Mi' lojtye li kãñätyäyel tyi pejtyele Mejiku, bajche' mi' yäl ili ty'añ, iyom tyi pejtyele oraj añ jiñi Wersa Armada (Fuerza Armada), tyälembā ya' tyi Armara yik'oty ya' tyi Wersa Aeria cha'añ mi' kãñätyañ tyi malil yik'oty tyi pamil Pererasiõñ;

VII. Yom añ jiñi x-kãñätyayaj tyi pejtyele lum pamil (guardia nacional), bajche' mu'äch iyäl ya' tyi praksiõñ IV tyi artikulo 76;

VIII. Mi' yäjle keraj tyi' k'aba' Estarus Unirus Mejikanus, ñaxañ mi' yäjle tyi Konkresu-le Uñoñ;

IX. Mi' päjk'e, bajche' mi' k'ajtyiñ Senaru, jiñi Prokuralor Jeneral tyi Republika;

X. Mi' chajpañ jiñi politika tyi yambā pamil imej ilaj ity'añ, che' mu'ix iyujtyisañ, mi' jop' mulil, mi' tsuk' läme', mi' k'extyañ, mi' tyoj-isañ, mi' lok' lotyolbā yik'oty yambā lajalbā, bajche' mi' yäl Senaru. Che' mi k'ejle majle jiñi politika, jiñi ñoj yumulbā ya' tyi poler ejekutibu (poder ejekutibo) mi ki' k'el ili ts'ijbulbi: li bajñe chajpayaj bajche' komla chumtyul; che' ma'añ majch mi' yotsañ ibäj; tyi wenlel jiñi ty'añ; li welxik'ol achajpañ toñel tyi yambā pamil; li lajal juliriku tyi Estarus; li kotyayaj cha'añ mi' bele kolemaj; li respetu, ikotyãñtyel yik'oty imuch'tyälél Lerechos Umanus yik'oty che' ma'añ keraj mi lak chumtyul che' añ lak kãñätyãntyel tyi yambā pamil;

XI. Mi' subentyel jiñi Konkresu cha'añ mi' much'kiño'-ibäj, che' jiñi Komisiõñ Permanente mu'äch ijak'.

XII. Mi' yä'bentyel jiñi Poler Julisial jiñi kotyayaj añbā yom icha'añ tyi k'äjñi'bal.

XIII. Mi' yäjk'el iyorojlel pejtyele puerto, mi' mejle Atuana Maritima yik'oty proneriso-tyak, yik'oty mi' yäjle baki añ iyajñi.

XIV. Mi' yä'beñtyel, bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ, cha'añ mi' meru lajme imul bajche' tyi' cha'le tyi tribunal pereral che' je'e kächälo'-bä tyi Listritu Pereral che' imulo' añ jach ikojlisäntyel;

XV. Mi' mero uts'aty ñusaño' iyorojlel, che' mu'äch ich'ujbiño' bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ, jiñi kixtyañu añbä chukiyes mi' tyajo', añbä chukiyes mi' jop'o' ojiñ mu'bä ityoj-isañ chukiyes-tyak ya' tyi inlustria.

XVI. Che' jiñi Kamara-le Senalores ma'añ iyorojlel cha'añ mi' lajo' ity'añ, jiñi Presilente-le Republika mej imel li päk'ojel bajche' mi' yäl tyi praksión III, IV yik'oty IX, che' mu'äch ijak' jiñi Komisiõn Permanente;

XVII. (Mux ilajme)

XVIII. Mi' pästyäl bajche' mi' yäl jiñi Senaru, yik'oty uxytiklel mu'bä iyäk'bentyel itoñel ya' tyi Ministru-le Suprema Korte le Justisia imi' yäk'o' ity'añ yik'oty che' mi' k'ajtyiñ ilok'i' che' mu'äch ijak' jiñi Senaru,

XIX. (Mux ilajme)

XX. Yambä-tyak mu'bä imejle iyäl ili Konstitusiõn.

Lujump'ej ijo'k'al (Artikulo 90). Li atministrasiõn publika pereral jump'ejach-bä mi' yajñel yik'oty bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ orkanika jiñi konkresu, mu'bä ipäk' jiñi nekosio cha'añbä mu'bä ipujkel ya' jiñi pererasiõn añbä tyi wentaj jiñi sekretariya-le estaru yik'oty mi' yäl bajche' mi' chajpäntyel jiñi entilat paraestatal yik'oty mi' k'el bajche' chonkolo' majle tyi' toñeläch-bä.

Li (las, sic DOF 02-08-2007) Jiñix tsätsbä ty'añ mi' k'elo' bajche' mi' k'elo' ibäj ya' tyi entilat paraestatal yik'oty jiñi ejekutibu pereral, yik'oty tyi sekretariya-le estaru.

Junläjämp'ej ijo'k'al (Artikulo 91). Cha'añ mi' tyajtyäl jiñi toñel sekretariu tyi' lespachu, mi' k'ajtyintyel: chumulety ich'okjemety tyi Mejiku, mi' kääñ ilerechu yik'oty akälix-bä lujump'ej icha'k'al (30) ja'bil icha'añ.

Cha'läjämp'ej ijo'k'al (Artikulo 92). Pejtyele reklamentos, lekretos,

akuerus yik'oty jiñi chuki yes mi' xik' tyi chajpäntye jiñi presilente yom mi' pirmariñ jiñ sekretariu-le estaru icha'añäch-bä, che' ma'añ mi' cha'lentye bajche' mi' yäl iliyi ma'añ mi'ki' ch'ujbintye.

Uxläjämp'ej ijo'k'al (Artikulo 93). liyo' sekretariu tyi lespachu, jamäläch che' yorojlel toñel mi yäk' kuenta li konkresu cha'ambä estarus mi loty tyi tyojlele juntyox.

Baikabä kamara chu'jbi isu'beño' li sekretarius tyi estarus, tyi pejtyelel prokuralor, yik'oty elektores tyi atmilistalores cha'añbä paraestatales, cha'äch bajche' titulares-bä mu'bä yäl chuki yom, cha'añ mi yäl tyi tyojel, che' mi' liskutiriño' li tsätsbä ty'añ omi cha'leño tyi nekosiär che' mu'äch ijako' chuki mi' k'ajtyibeñtyelo'.

Li kamaras añ ik'ajtyibe ikuenta ipiälbä, muk'bä icha'leño' tyi tratar liputarus yik'oty tyi xiñil che' mu'äch itrataríñ senalores, baika mi' xik'o' majlel ikajtyi mi chonkoläch icha'leñ tyi punsionar li orkanismo lesentralisalos li tyi pejtyelel empresas. Li resultalojlel mi yäk'eño' iña'tyañ tyi tyojlel ejecutibu pereral.

Cha'añ chu'bi ichämo' inpormasióñ li liputaru ojuñ ambä ik'aba' tyi tyojlel gobiernu, che' tax its'ijbuyo' li ta'bä ik'ajtyiyo', chu'jbi ijako' tyi jo'lujump'ej (15) k'iñ jiñäch bajche' yom imel.

Tyi' ty'oxlel ili ejersisio mi melo' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ yk'oty ireklamentu.

IChämp'ejlel Kapitulo

Tyi' pätyälel jurisial

Chämläjämp'ej ijok'al (Artikulo 94). Mi' yotsañ ik'äjñi'bal ipätyälel jiñi poler jurisial tyi li pererasióñ ya' tyi jump'ej suprema korte tyi justisia, ya' tyi tribunal elektoral, tyi tribunales kolejarus yik'oty tyi unitarios tyi sirkuito ityi juskarus.

Ik'añol, ikäñätyaya yik'oty ityojel imelbal jiñi poler judisial tyi li pererasióñ, bajche' je'el jiñi suprema korte tyi justisia tyi li nasióñ,año' tyi' tyojlel jiñi consejo tyi li Julikatura pereral ya' tyi iyujtyi'bal, bajche'-äch mi ipäs ili konstitusióñ, mi' yäk'o' jiñi tsätslel ty'añ.

Jiñi suprema korte de justisia tyi nasiun onse jiñi x-e'tyelo' yumibil icha'leño' cha'añ mi' mejlel tyi toñel tyi weñ uts'aty.

Tyi' yujtyi'bal jiñi tsätslel ty'añ cha'añ mi iyäk' li junta jiñi pleno bajche' je'el jiñi salas tyi' pejtyele jiñi kixtyañu mi' tsiktyisañ mu'bä ichajpañ, imejläch imuku chajpañ je'el mi chä'äch mi' mulañ imelo' jiñi x-e'tyelo'.

Jiñi ip'ätyälél suprema korte, yik'oty bajche' muk' tyi tonel tyi uts'aty yik'oty tyi salas, ip'ätyäléle' je'el jiñi Tribunales tyi sirkuito, bajche' jiño' juskarus tyi listritu bajche' je'el tribunal elektoral, chä'äch bajche' je'el imelbaló' machbä weñ mi' iyotsaño' jiñi xtoñelo' ya' tyi poler julisial tyi li pererasióñ, mi' yumiñtyel bajche' mi iyäl jiñi tsätslel ty'añ, bajche'-äch ak'al icha'leñ iña'tye'el iliyi konstitusióñ.

Jiñi consejo tyi li julikatura pereral jiñäch mi iyäk'beñ inumirujlel, bajche' mi ity'ox-ibä jiñi sirkuito, yik'oty maxki mas koleml ilum, bajche' je'el iletsäñtyel iña'tyábal, jiñi tribunales kolejarus yik'oty unitarios tyi sirkuitu ityi ipejtyelele' juskarus tyi listritu.

Che' bajche, mi' chajpañó' tyi' pejtyel mi mel yambä tyi pejtyele pujs'ik'al, mi' k'el tyi' tsiklel yik'oty ka'bäl tyi tribunales kojjarus ya' baki añ tyi jujump'ejlel. Li tsätsbä ty'añ mi yujtye yäk'o' yik'oty tyi ñuklel.

Ityojel iye'tyel jiñi suprema korte tyi justisia jiñäch añ tyi iwenta ityeche' jiñi akueru tyi ipejtyelel chuki jach yes mi' mel, cha'añ mi' mejlel ityaj tyi uts'aty ilaj pujkel ya' tyi sala tyi asuntos cha'añ mi imejlel ikäñ jiñi korte chuki yes mi ika imejlel, che' bajche' mi' chojkemal ya' tyi tribunales kolejarus tyi sirkuitu cha'añ orajach mi ik'otyel ya' tyi lespachu tyi li asuntos, jiño'-äch ak'älo'bä icha'leñ cha'añ mi' ityoj-isäñtyel pejtyelel wokol añtyakbä ochä'äch chajpabil icha'leñ tyi jumujch' jiñi korte cha'añ mi' mejlel iyäjk'el tyi uts'aty jiñi lak lu' kotyäñtyañtyel yik'oty ityoj-isäñtyel pejtyelel lak wokol.

Ili kotyäji'bä tyi juisiu, ili mu'bä ichajpañó' konstitusional yik'oty bajche' yila ili isntitusionales mi' ty'ox ts'ijbuñ yik'oty mi' tyoj-isañ tyi jump'ejlel kamara tyi konkresu, tyi tyojlel presilente, ojekutibu pereral, tyi' pätybal li consejo juririku kobernalor, mi' päš che' mi' kajtyibentyel che' ma'añ tyi k'oty, otyi' ty'añ tyi' pejtyel bajche' mi yäl tyi yujtyi'bal li tsätslel ty'añ.

Itsätslel ty'añ mi ik'elbeñ iyujtyi'bal cha'añ mi iwera mejlel jiñi kotyäñtyel ak'älbä icha'leño' jiñi tribunales ya' tyi poler jurisial tyi li pererasióñ che'

bajche' iña'tyãntyel jiñi konstitusióñ, yik'oty tyi' tsãtslel ty'añ, che' bajche' mu'bã mãkty'añ che' mi' ik'ajtyintyel yik'oty machbã ba'añ mi' yäl.

Ityojolo' mu'bã iyäk'beñtyelo' tyi itoñelo' jiñi yumälo' cha'añ jiñi suprema korte, yumälo' tyi sirsuitu. Jiñi weses tyi listritu yik'oty' konsejeros tyi jurikatura pereral, tyi ipejtyelel jach yumälo' cha'añ elektorales mach mejo'ik tyi ju'bel ityojolo' tyi' pejtyelel ja'bil che' mi icha'aleño' e'tyel.

Jiñi x-e'tyelo' cha'añbã suprema korte de justisia mi ijalejelo' tyi e'tyel jo'lujump'e ja'bil, mu'jach imejlelo' tyi k'extyãntyel bajche'-äch mi' yäl jiñi titulo kuarto ila tyi konstitusióñ, yik'oty mi ta'ix ñumi iyorolel bajche' mi icha'leño e'tyel, mux ityajo ilerechu cha'añ mi' lok'elo' tyi e'tyel.

Ma'añix juñtyiklele kixtyañu' añixbã icha'le e'tyel mi' cha' mejle tyi päk'ol cha'añ yambã ityejchi'bal tsiji'bã ja'bil. Omi ta'jach itsuk' tyajbe iye'tyel yambã x-e'tyel.

Joläjãmp'ej ijok'al (Artikulo 95). Cha'añ mi lak mejlel tyi wa'chokoñtyel tyi e'tyel bajche' ministru ya' tyi suprema korte tyi justisia tyi li nasióñ jiñäch yom añ lak cha'añ bajche' iliyi.

I. Jiñäch yom che' wã'äch ch'ok-ejemoñla wa'i tyi lak lumal mejiku yi'k'oty che' lä'äch chumuloñla, chã'äch je'el mi laj k'ãñe' jiñi lak lerechu cha'añ jiñi imelol la ke'tyel ila baki añoñla.

II. Jiñ yom je'el ts'ãktyãyemix jo'lujump'ej icha'k'al (35) ja'bil laj ka'bilel ya'bã oraj mi lak päjk'el tyi e'tyel.

III. Che'ki añtyo yom dies año mach ochoñla tyi e'tyel jiñäch mi k'ajtyiñ che' ki wã pä'k'ãloñächla, che' je'el añ jiñäch yom añ lak cha'añ laj kuñ ba' mi yäl che'ki jiñäch estulialo lak cha'leñ jiñi lerechu, i ak'ebil icha'añonla x-e'tyel ili laj kuñ y chukul icha'leñ je'el.

IV. Weñ uts'aty lak melbal imach yomik añ lak xoty'o' lak mul tyi kaj k-tsukumelbala ba' mi' tsiktyisañ che' añix ochoñla tyi kãchol jump'ej ja' tyi kaj lak mul; omi añ lak cha'le xujch', tyã'laya, loty, oñume' tyi p'is lak melbal tyi tyojlel lak pi'äl oyañtyakbã mu'bã ityã'lãbeñ ityojel imelbal jiñi kixtyañujo', mach mejlik mi iyäk'eñtye iye'tyel, majchki añ icha'le xoty' mulil, yik'oty.

V. Che' añjaxyo cha'p'e ja' lak wa' julel wã'i tyi mejiku cha'añ mik päjk'ela tyi e'tyel; yik'oty

VI. Cha'añ listritu pereral, senalor, liputalo pereral mi jiñik kobernalor tyi ba'jachbä estaru oyumul cha'añ listritu pereral che' tsiji' lok'emoñla tyi e'tyel cha'añ mi lak cha' wa'chokoñtyel.

Ipäjk'elo' jiñi ministrujo' jiñäch mi mejlel iyäk'o' tyi e'tyel jiñi kixtyañujo' añächbä ik'añäyo' tyi uts'aty tyi ipejtyelelo' ich'ejlelo' cha'añ jiñi iyäk'o' jiñi justisia omi añäch kájño' tyi tyi yoke weñlelo' imelbal omi ak'bebilo'-äch ijuñ cha'añ iyoke toñelo' tyi uts'aty cha'añ iliya.

Wäkläjämp'ej ijok'al (Artikulo 96). Che' mi' päjk'elo' jiñi ministrujo' tyi suprema korte cha'añ justisia, jiñi presilente tyi republika mi' yotsañ uxytyki x-e'tyel chä'-äch bajche' mi' yäl jiñi senalor, cha'añ mi' ikäjñelo'b jiñi albilo'bä tyi e'tyel, mi' yajkañtyel jiñi ministro mu'bä ke itsuk'kajel tyi e'tyel che' ma'añ tsäkäl jiñi x-e'tyel. Jiñi yajkäñtyel tyi e'tyel jiñäch mi' mejlel ipäk'oño'la jiñi iyuxchajplel x-e'tyelo' tyi senaru yä'ächbä año', lujump'ej iyuxk'al jach k'iñ mi imejlel iyäk'eñtyelo' cha'añ mi iña'tyaño mi mu'uch ikajelo' tyi e'tyel. Imi jiñi senalo ma'añ mi' mejlel ityoj-isañ tyi yoralel bä k'iñ bajche'jach a'k'elbi, mux iyochel tyi e'tyel cha'añ ministru jiñi kixtyañu, ta'bä iyajkä li presilente le la republika tyi' tyojlelo' jiñi uxytykilo' yajkäbilo'bä tyi e'tyel.

Mi jiñi kámara-le senalores mi ip'aje' tyi iyuxtyiklelo' yajkäbilo'-bä cha'añ e'tyel, jiñi presilente-le republika mi' yotsañ yambä tsiji'bä. Che' bajche' mi' yäl jiñi parapo ta'ix-bä laj k'ele. Imi tyi cha' p'ajleyo' ili tyi' icha' sujtyelex li uxytykilo' päk'älo'-bä, mi yochel tyi e'tyel juñtyikiljach tyi iyuxtyiklelo', jiñi mu'äch-bä iyajkañ li presilente-le republika.

Wukläjämp'ej ijok'al (Artikulo 97). Jiñi majistralujo' tyi sirkuito yik'otyo' jueses tyi listritu mi' mejlel ipäjk'elo' yik'oty tyi otsañtyelo' tyi tyojlel jiñi konsejo cha'añ julikatura pereral, jiñäch mi' mejlel iyäk'o' tyi ochel jiñi ity'año' aläl bä icha'leño cha'añ chuki miki imelo' yik'oty jiñi juñtyak mu'bä ik'ajtyiñ jiñi tsätslel ty'añ. Wäkp'ej ja'bil mi icha'leño' jiñi e'tyel. Tyi' yujtyi'bal, omi tyo cha' mejliyo tyi käytyäl otyi ajk'elo' tyi e'tyel ñoj letsemixbä mach mejloix tyi be e'tyel i mux ijuñyajle chojkelo' lo'k'el tyi toñel ya' baki año' chä'-äch bajche' mi yäl jiñi itsätsle ty'añ.

Ili suprema korte tyi justisia tyi' pejtyelex mulawil mej ik'ajtyiño' x-tyik'elex tyi jurikatura pereral mu'bä k'el lak konlukta tyi' juntyiklelex xmeloñel omi ambä ye'tyel ila tyi pereral.

(Tyi yuxp'ejlel parapo. Mux ilajmel ik'äjñi'bal)

Jiňi suprema korte de justisia mi' päk'e' mi iňijkaň omi ik'extyaň jiňi i sekretariu iyaňtyakbä x-e'tyelo x-toňelo'. Jiňi majistrarus yik'oty jueses mi' päk'o' imi' k'extyaňo' x-e'tyelo' yik'oty xtoňelo' tyi tribunales tyi sirkuito ityi juskarus tyi listritu, chá'äch bajche' a'k'al icha'aň tsätslel ty'aň cha'aň imelol jiňi tsätslel e'tyel.

Tyi' chämchämp'ele ja'bil, jiňi pleno mi' yajkaň tyi ityolelo' jiňi xtoňelo' mu'bä ikajel tyi yumityel bajche' presilente cha'aň suprema korte tyi justisia tyi li nasióň imach mejlik tyi cha' wa'chokoňtyel tyi icha'sujtyelex tyi' yoroleljach che' muk'ix ke ilo'k'el tyi e'tyel.

Tyi Jujuňtyikil ministru cha'aň suprema korte-le justisia, che' mi' yochel ik'aň tyi toňel iye'tye, mi' cha'leň ty'aň tyi' tyojlex jiňi senaru bajche' iliyi.

Presidente:” ěmu'bä awäle' cha'aň mi ak'aň tyi toňel tyi uts'aty awe'tyel cha'aň ministru tyi suprema korte tyi justisia ila tyi nasióň tsa'bä mejli awäk'beňtye yik'oty mi aloty tyi weň jiňi konstitusióň politika tyi li estarus unirus mejikanus yik'oty tsätslel ty'aň aňbä icha'aň, cha'aň mi ak'el tyi ipejtyelex tyi iweňlel ityi ityojlex jiňi uňoň?

Ministro: “Mu'äch käle”

Presilente: Mi ma'aň mi amele' bajche' iliyi, jiňi nasióň mi' kajel ichokety lo'k'el

Jiňi majistralujo' tyi sirkuito yik'oty' wesex tyi listritu mi' yälo' ity'aň tyi tyojlex suprema korte tyi justisia yik'oty ya' tyi konsejo-le julikatura pereral.

Waxäkläjämp'ej ijok'al (Artikulo 98). Che' ma'aň tsikil ipäs ibä jiňi juntyikil ministru tyi jump'ej- uj, jiňi presilente tyi li repúblika mi' pä'k'e yambä juntyik'il ministru mu'bä imejňel ityaje' jiňi toňel(interino) tyi' ty'aň jiňi senaru, mi' k'e'jlex chá'äch bajche' ts'ijbubil tyi artikulo 96 wä' tyi konstitusióň.

Che' mi' käy ibä jiňi juntyikil ministru tyi' kaj tyi sajtyi otyi chámi, ojiňjach yaňtyakbä mu'bä iyäk ityätsibä tyi' juňyajlex, jiňi presilente mi' yäk'e' tyi päk'ol tsiji'bä ministru tyi' ty'aň jiňi senaru, chá'äch bajche' mi' päs tyi artikulo 96 wä' tyi konstitusióň.

Che' yomix ityäts'o ibä tyi e'tyel jiňi ministrujo' cha'aňbä suprema korte le justisia jiňjach che' mi' tyajtyälo' tyi tsätsbä wokol; mi yotsäňtyel tyi

ejekutibu che', mi muk'äch ija'k'e iliyi. Mi' chojkel majlel tyi' tyojlel senaru cha'añ mi' yäk' ity'añ.

Jiñi ilisensia x-ministrujo', mi maxtyo ñum tyi jump'ej-uj, mi' mejlel tyi ak'beñtyel tyi suprema korte le justisia le la nasión; mu'bä inäsañ bajche' ili yorajlel, mi' mejlel tyi' ak'beñtyel tyi presilente le la republika tyi' ty'añ senaru. Ba'ikachbä lisensia mach mej tyi ñumel tyi cha'p'ej ja'.

Bolomläjämp'ej ijok'al (Artikulo 99). Jiñi tribunal elektoral chä'äch bajche' mi yäjlel tyi fraksional II tyi artikulo 105 wä' tyi konstitusión, jiñi ñoj tsätsbä autorilat jurisliksional ikänäbä yik'oty yañtyakbä inä'tyibal tyi poler judisia-le tyi li pererasión.

Cha'añ mi' mjlel ik'äne' ip'ätyälel, jiñi tribunal mi ke' ich'uj k'än ibä tyi pejtyelel oraj tyi jump'ej k'äjkeñbä iyajñi' (sala superior) yik'oty yajñi' rejionalbä (salas regionales); jiñi ityempäjtyel bajche' mi' tyoj-isañtyel tyi' tyojlel tyi' pejtyelel kixtyañujo', chä'äch bajche' mi' päse' jiñi tsätsbä ty'añ. Mi yotsaño'-ibä jiñi x-e'tyelo' juriliko yik'oty administratibus yombä cha'añ weñ mi' kajel tyi toñel.

Jiñi letsembä yajñi' (sala superior) chukul icha'añ tyi wakp'ej x.e'tyelo' elektorales. Jiñi presidente cha'añ e'tyäji' (tribunal) mi yajkäñtyel tyi' letseñbä iyajñi', tyi' pejtyelel chukulbä icha'añ, cha'añ mi' mejlel tyi e'tyel tyi chämp'ej ja'.

Jiñi e'tyäji' elektoral (tribunal electoral) jiñ añ tyi' tyojlel mi' tyoj-isañ tyi juñyajlel yik'oty tyi tsäts, chä'äch bajche' mi yäl ili konstitusión yik'oty chä'äch bajche' mi' yäk' tsätsbä ty'añ, che' bajche:

I. Jiñi yäsiñtyel osuty-k'isäñtyel che' mi' päjk'el x-e'tyelo' pererales cha'añ liputarus isenalores.

II. Jiñi yäsiñtyel osutyk'isäñtyel mu'bä ipäs ibä che' mi' päk'el presilente cha'añ estarus unirus Mejikanus mi tyoj-isañtyel yajach tyi' tyojlel jiñi letsembä yajñi' (sala superior).

Jiñi letsembä (sala superior) iyajñi' yik'oty rejionalbä x-e'tyäji' jiñjach mi' mejlel iyäl ba' mi' mejlel tyi läjmel che' chokol ipäjk'el x-e'tyel chä'äch bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ.

Jiñi letseñbä yajñi' (sala superior) mi' tsike' tyi yujtyi'bal che' tax ujtyi jiñi

päk e'tyel cha'añ presilente de los Estarus Unirus Mejikanus, che' mi tax tyoj-isäntyi jiñi iyäntyel che' chonkol päk e'tyel, mux imejlel tyi ajk'el tyi jajk'el yik'oty tyi käjnel ba'bä presilente tyi käyli tyi ye'tyel jiñäch ba'bä kanlilatu ñoj oñ tyi' ok'ä iwiñik.

III. Jiñi iyäsilyel yik'oty iwä'ts'tyisäntyel jiñi päk' e'tyel yik'oty bajche' mi' tyoj-isäntyel jiñi autorilat elektoral pereral, machbä lajal yik'oty bajche' ta'bä ñaxañ päсли tyi cha'p'elel praksión, mu'bä ibiolariñ jiñi normas konstitucionales olekales;

IV. Jiñi iyäsintyel yik'oty iwä'ts'tyisätyel o tyoj-isäntyel tyi juñyajlel yik'oty tyi' tyojlel jiñi autorilales competentes tyi ilentilares pereratibas cha'añ mi' tyoj-isañ yik'oty mi' k'ele' jiñi päk e'tyel o mi' tyoisañ jiñi machbä weñ tyi yorajlel, mu'bä yäl bajche' mi' käytyäl. Iliyi jinjach mi' mejlel tyi k'äñol che' mi' tujtyel x.päk e'tyelo' yik'oty mi' weñäch yiorajlel tyi k'oty bajche' albil legalmente cha'añ mi' mejlel jiñi órganos o che' bajche' mi' ich'ämo' iye'tyel jiñi päk'älo'ixbä.

V. Jiñi iyäsintyel yik'oty iwä'ts'tyisätyel yik'oty ityoisäntyel mu'bä ityäläñ jiñi lerechus politikos electorales tyi' pejtyelel kistyañujo' cha'añ mi' päk'o yaj e'tyel (votar), mi' päjk'elo' tyi e'tyel yik'oty liure mi' yotsaño' ibä yik'oty uts'aty mi' ch'ämo' je'el bajche' añ jiñi politikas cha'añ país, chä'äch bajche' mi' päś ili konstitusion tyik'oty tsätsbä ty'añ.cha'añ jiñityik'l kixtañuj mi' mejlel tyi tyojlel jurisliksióñ cha'añ tribunal tyi' kajach cha'añ tyi' jak'ä jiñi lerechu kixtyañuj my päk' iyaj e'tyel muki' ityeilibentyel ilerechu cha'añ ipartiru mi' i mejlel tyi majlel i sub' ibä tyi jurisliksióñ tyi tribunal, mi ma'añix tyi mejli ityoy-isañ tyi' lumal, jiñix tsätsbä ty'añ mi' yäk ibä bajche' iyoralel mi' mejlel;

VI. Jiñi wokolel oyik'oty yänältyakbä toñel yajachbä tyi mismu tribunal yik'oty mu'bä ik'äño'-ibä;

VII. Jiñi wokolel oyik'oty yänältyakbä toñel yajachbä tyi mismu institutu pereral elektoral yik'oty mu'bä ik'äño'- ibä;

VIII. Jiñi mu'bä yäl yik'oty mu'bä iyäk ibä tyi' tyojlel jiñi institutu pereral elektoral tyi partirus oba'bä muchtyäl ba'kabä x-e'tyelo' okixtyañu piskalo' omorales, nacionales o tyälemo' bä tyi yambä pamil, mu'bä ityäläñ oma'añbä mi' jak' ts'ijbubilbä wä' tyi konstitusióñ yik'oty tsätsbä ty'añ. Yik'oty

IX. Yañtyakbä mu'bä ipäs jiñi tsätsbä ty'añ.

Jiñi yajñi tribunal elektoral mi' k'ãñe' tyi orajach cha'añ mi' jãk'el tyi k'ejel bajche' mi' xoty'o' imul yik'oty ityoj-isãntyel bajche' mi yãl jiñi tsãtsbã ty'añ.

Ma'añik chukoch mi' mãktyãntyel mu'bã yãl tyi artikulo 105 wã' tyi konstitusiõñ, jiñi yajñi' tyibunal elektoral mi mejlel ityoj-isañ mi ma'añ mi' k'ãñel jiñi tsãtsbã ty'añ che' bajche' tyi tojlel elektoral wãts'ãlbã bajche' mi yãl ili konstitusiõñ. Jiñi icha'tyoj-isãntyel bajche'mi' yãjlel mi' k'ãñel iliyi lok' ty'añ. Jiñi letsembã yajñi' (sala suprema) mi' yãk'beñ tyi' ña'tyibãl jiñi suprema korte-le justisia cha'añ Nasiõñ.

Che' tyi' jump'ejlel jiñe yajñi' tribunal elektoral mi' yãle' ina'tyibal cha'añ konstitucionalilaty cha'añ mu'bã imeleltyak omu'bã ityoj-isãntyel yik'oty mu'bã iña'tyãntyel tyi' tyolel ili konstitusiõñ ojilil tyakbã ty'añ mi' mejlel ilaja jats'o-ibã chukulbã icha'añ yajñi' ojiñi plenu icha'añ suprema korte-le justisia, baikachbã ministru, yajñi'(salas) mi' mejlel tyi majlel isu'beñ imul che'añ laja keraj chã'ãch bajche' mi yãl jiñi tsãtsbã ty'añ, cha'añ tyi' pejtyelel jiñi suprema korte-le justisia-le nasiõñ, mi' yãle ba'bã pensal mi' chãjmel tyi junyajlel. Jiñi icha' tyoij-sãntyel bajche' mi yãl ilayi ma'añ mi tyã'lañ jiñi tyoj-isãbilixbã.

Jiñi bajche' mi much'tyãlo' tribunal, jiñi kompetensia cha'añ yajñi'bo', jiñi proselimientu cha'añ bajche' mi' tyoj añ che' bajche' yombã ijoty'e' (competencias), cha'añ bajche' jiñi mu'bã ik'ãñeltyak cha'añ mi' k'ejel ba'bã mi' wersaj k'ãñel tyi tsãtsbã ty'añ, che' bajche' mu'bã iyãl ili konstitusiõñ.

Jiñi letsembã yajñi (sala superior) mi' mejlel, tyi ofisio, tyi ty'añ tyi' ojililel jiñi salas regionales, mi' mejlel tyi toñel che' mi' kãñe' iliyi; che' je'el mi' melel ichok majlel che' bajche' yom ikanariñ tyi' tyojlel li salas regionales cha'añ mi' kãñ yik'oty mi' tyoj-isañ. Jiñi tsãtsbã ty'añ mi' pãse' bajche' yom mi' mejlel.

Jiñi alministrasiõñ, bijilansia, yik'oty bajche' tyoj ajñel ya' tyi e'tyãjib elektoral tyi' tyilelãch bajche' mi' pãs tyi tsãtsbã ty'añ, tyi jump'ej komisiõñ cha'añ consejo julikatura pereral chukulbã yik'oty presilente cha'añ e'tyãjib elektoral mu'bã iyumityisañ; jump'ej majistraru elektoral ya' tyi yajñi' letsembã mi' yajkañ tyi sorteo; yik'oty uxtyikil x-e'tyelo' cha'ambã conseju-le julikatura pereral, jiñi e'tyãjib (tribunal) mi' yãk'e' ipresupuestu-ji presilente cha'añ Suprema Korte-le Justisia cha'añ nasiõñ cha'añ mi yochel tyi proyekto cha'añ presupuesto tyi poler jurisial cha'añ pererasiõñ, che' je'el jiñi tribunal mi' yãk'e' ireklamento tyi malil yik'oty bajche' mi' k'otyelo' tyi jumuch' ty'añ bajche' weñ mi' cha'aleñ e'tyel.

Jiñi majistrarus elektorales año'bä tyi tyojlej iyotyotyle Iyum mi kaje iyäk'o' jiñi juñ mu'bä ik'ajtyiñ jiñi tsätsä ty'añ, mach ch'äjbi ochelo' che' mach ts'äkälö' ijuñ mu'bä ik'ajtyiñtyel cha'añ mi yochel tyi toñel tyi Ministrus tyi li Suprema Korte tyi Justisia icha'añ nasióñ, mi' jalijelo' tyi toñel tyi bobomp'ej ja'bil che' ma'añ ipermisu ikäyo' itoñel. Mi tyi lok'i tyi toñel che' ma'añ mi k'otyel yik'oty li permisu li Majistrarus elektorales tyi li iyum kolemtotyoty mi k'ejelema, añ tyi tyojlej tyi ak'ol li otyoty, jiñ bajche' añ, che' bajche' añ ya' tyi artikulo 98 cha'añ Konstitusióñ.

Jiñi majistrarus elektorales año'bä tyi tyojlej iyotyotyle regionales mi kaje iyäk'o' jiñi juñ mu'bä ik'ajtyiñ jiñi tsätsä ty'añ, mach ch'äjbi ochelo' che' mach ts'äkälö' ijuñ mu'bä ik'ajtyiñtyel cha'añ mi yochel tyi toñel tyi Majistrarus tyi Tribunales Kolejiarus tyi Sirkuitu. Mi jalijelo' tyi toñel bolomp'ej ja'bil che' ma'añ ipermisu ikäyo' itoñel, jiñ che' mi ñijkaño'-maj tyi yambä ñuki toñel.

Mi chokol tyi k'ajtyiñtyel li aj-toñel mi' päk'o' juñtyikil tsiji'bäj Majistraru bajche'-ächbä oraj mi ki iyujtyisabeñ itoñel.

Li aj-toñelo' tyi Tribunal chuku ye'el itoñelo' bajche'-äch añ tyi li Poler Jurisial tyi li Pererasióñ yik'oty li alälixbä ty'añ yik'oty bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ.

Jok'al (Artikulo 100). Li consejo tyi jurilikatura pereral mi cha'leñ jump'ej órkanö tyi pätyälel jurisial tyi pererasióñ yik'oty inlepenlensia teknika, mi chajpaño' imi yälö' bajche' mi ikätyäl.

Li consejo mi yochel wukp'ej ipi'äl k'ela' majchkiyo', juntyikil mi cha'leñ e'tyel cha'añbä presirente cha'añbä suprema korte tyi justisya, yik'oty tyi yuxtyiklel ili consejo; melelix cha'añbä ili pätyälbä tyi li korte, mi k'elo' mayoría maxki añ waxäkp'ej botos, yik'oty' aj-majistrarus tyi sirkuito cha'ambä x-kächoñel tyi listritu; chäñtyikil consejeros suklubilix cha'añ aj-senaro, ijuñtyikil cha'añ aj-presirente tyi republika.

Pejtyel li consejeros mi much'kiño' li requisito päsubä tyi artikulo jo'lujump'ej ux'k'al (75) tyi ili konstitusióñ jiñixbä kixtyaño-bä maxki mi mejlelo' añbä ñatyibal propesional imaxki mi loty tyak'iñ, añbä tyi' tyojlej ihonorabililaty tyi itroñelo', yik'oty maxki mi päk'o' tyi suprema korte, mi' tyaj ityjikñäyel, yik'oty li rekonosimento tyi ámbito julisial.

Konsejo mi' kaj mele' tyi pejtyelel yk'oty mi säklañ, tyi pejtyel mi mejlel

chuki mi yälo' lix e'tyelo' yik'oty tyi abskripsióñ, ratifikasióñ emosióñ tyi majistraru yik'oty tyi aj-k'e mulil, yik'oty pejtyel asunto chuki mi yäl li tsätsbä ty'añ.

Jiñäch aj-presilente tyi konsejo, yik'oty aj-konsejero mi jalejelo' jop'ej ja'bilel tyi tyo'lel, mi cha'leño' sustyituir mi suklaño' maxki yujlixbä, ma'añix mi mejlel tyi ochel, taxbä cha'le e'tyel wajali.

Aj-kotyaya ma'añ mi' pus maxki yom icha'añ, mi cha'leñ yik'oty tyi inlepenlensia yik'oty imparzialilaty, li ye'tyel, mi cha'leñ sujtyäbil tyi yujtyip-le chump'ej título tyi ili konstitusióñ.

Tsätsbä ty'añ ambä tyi cha'añ mi ñopo' je'el mi cha'lentyel aktualisar li punsionario, yik'oty je'el li bajche' ki mi' be chajpaño' (chajpuntyel) tyi li karrera jurisial, yik'oty mi k'elo' cha'añ mi cha'leñ jiñi tyi' tyojel, imparzialilaty, ili letsembä tyi juñ cha'añbä inlepenlensia.

Tyijikñabi cha'añ li tsätsbä ty'añ, li konsejo tyijikña mi yu'biñ cha'añ mi kaj li laja ty'añ tyi pejtyel cha'añ li lajatyañ chuki mi chajpaño'. Li Suprema Korte tyi Justisia mi k'ajtyiñ li konsejo cha'añ mi yu'beñ li laja ty'añ tyi pej'tyel mi k'el mi yom cha'añ mi su'beñ tyi lajatyañ tyi ejersisio che' bajche' chonko tyi toñel tyi pereral- tyi' plenuj-le tyi korte che'bi ik'el yik'oty, imul, che' bajche' mi jak' li konsejo, che' tyi' pejtyelel omach tyi pejtyelel owaxäkp'ej iboto. Mi yäk'beñ li tsätsbä ty'añ yik'oty cha'añbä chuki mi' mel li ty'oxolbä.

Ity'añ ili konsejo tsätsbä mi' yäl tyi yujtyi'bal yik'oty, bajche', ma'añ mi' resultariñ-ibäj mi rekursojik, mach mismu yom ik'el, mi' kotyañ li yom ik'el, mi' ts'ijbuñ otyojoläch-ibä yik'oty mi' sujkuñtyel lix-e'tyel yik'oty lix k'e mulil, ili ch'ujbil k'elol tyi Suprema Korte tyi Justisia, jiñ che' añ jach ip'añtyayo' che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ tyi orkanika.

Tyi Suprema Korte tyi Justisia mi' yajñe imel chuki mi' ña'tyañ yik'oty li konsejo mi restariñ tyi poler jurisial tyi pererasióñ, ma'añ tyä'läbil che' bajche' mi yäl tyi wukp'ejlel parajpo' tyi artikulo 99 tyi konstitusióñ. Che' mi mel ikuenta mi' choko' majlel li presirente tyi Suprema Korte cha'añ mi' melo' proyectu mi' k'elo ikuenta che' mi' lok'e cha'añ-bä tyi pererasióñ, lix e'tyel cha'ambä tyi Suprema Korte tyi Justisia mi chämbeñ iyaj presirente.

Jump'ej wäk'al (Artikulo 101). Li mislistru tyi Suprema Korte tyi Justisia li x-e'tyel wä'bä añ, lix k'e mulilo' tyi listritu, li yaj ts'ijbuyaj yik'oty mu'bä ikäñätyañ tyi jurilikatura pereral che' bajche' lix e'tyel ya'bä año' ya' baki

añ superior tyi tribunal elektoral, mach ch'ujbi ich'ujbiñ e'tyel cha'añbä tyi pereral, mi tyi estarujik, tyi lisrtitu pereral obajñe añ jachbä, añ itoñel pe ma'añ tyojol che' jach añ ma'añ mi' jak'o' mi x-päsuñ, añ ikäjñi'bal icha'añ.

Li Kixtyañuj año'bä ye'tyel cha'ambä mismu tyi Suprema Korte tyi Justisia li año'bä ye'tyel tyi listritu, tyi jurikatura pereral, che' bajche' ya' añ x-e'tyel tyi Suprema Tribunal Elektoral, mach ch'ujbi, lok'el tyi cha'p'ejlel ja', mi' päty-ibäj bajche' yumäl, otyi yañtyakbä x-e'tyel bajche' obokaru tyi orkanos tyi poler jurisial tyi pereral.

Kixtyañuj taxbä su'beñtyi cha'añbä ministru, mi yäl añbä iñik'i melel tyi pejtyelel k'iñ oma'añ jal, mach ch'ujbi ityaj ye'tyel che' bajche' mi yäl tyi praksióñ VI tyi artikulo 95 tyi konstitusióñ.

Mach lak ña'tya li artikulo mi yäk'beño' ya'bä año' tyi oj-pisina jurisiales mi' ñusaño'-ibäj tyi lisensia.

Taxbä ñumi wokolel tyi parapo wajalisbä, mi yäk'beñtye ixoty' imul li tsätsbä ye'tyel ya' tyi poler jurisial tyi pererasióñ, che' bajche' li mu'bä imajñaño' yik'oty año'-bä ikäjñibal icha'añ, ba'ikabä mulil mi yäk'beñ ixoty' imul tyi tyojlel tsätsbä ty'añ che' mi iñik'i yäl.

Cha'p'ej wäk'al (Artikulo 102).

A. Jiñi ministeriu Publiku cha'añ Pererasióñ añ tyi' wenta mi k'ele' li tsätsbä ty'añ jiñi x-toñelo' mi subeñtyelo' bakí mi kajelo' tyi toñel, chä'äch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ. Jiñi Ministeriu Públiku cha'añ Pererasióñ mi kajel yañel yik'oty juñtyikil Prokuralor General tyi li República, päk'älbä icha'añ jiñi Titular cha'añ Ejekutibu Pereral yik'oty ratipikasióñ tyi Senaru, tyi k'ajo' ojo', cha'añ jiñi komisióñ yächbä chu'j-añ. Cha'añ mi ak'otyel tyi Prokuralor yom: wä' chumulety tyi mejiku iwä' ki cho'yolety; añ yom ajabilel treinta y isinko ja'bil ts'äk'tyäyem acha'añ bajche' añ tyi ajuñilel yom lujump'ej ja'bil añ acha'añ yom añ atítulo propesional lisensiaru cha'añ lerechu; yom ma'añ awokol oma'añ awokol. Jiñi prokuralor mej mi ñuñsãñtye tyi yambä toñel ima'añ iwokolel cha'añ bajche' mi yäl jiñi Ejekutibu.

Añ tyi tyojlel jiñi Ministeriu Públiku cha'añ pererasióñ, mi añ majch mi säkläñtyel cha'añ mi ñumel tyi tyojlelo' jiñi tribunales pejtye jiñi imul ambä je'el tyi tyojle pereral; mi säklañ jiñtyo mi ityajbeñtye mi añäch imul, mi mel maj-ibä chä'äch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Jiñi Prokuralor General cha'añ Repúblika mi yotsañ-ibä tyi bajñel che' mach weñ chuki choñkol imejlel bajche' mi yäl jiñi artikulor 105 cha'añ ili konstitusión.

Tyi pejtje jiñi melbä che' añ tyi wenta je'el jiñi Perelasióñ; tyi kaj icha'añ letsemo'bä tyi k'e juñ ya' ba' mi' yotsañ-ibä jiñi ministeriu publiku cha'añ pererasióñ je'el Prokuralor General mi ke' imel tyi tyojlel jiñi iwiñnik.

Jiñi Prokuralor General cha'añ Repúblika yik'oty agentes, año' tyi iwenta cha'añ chuki mi' yujtyel, mi añ juñtyikil tyi ñumi tyi tyojlel tsätsbä ty'añ mach kãñä mi añ tyi toñel.

Jiñi itoñel jiñi ikonsejero juríliku cha'añ kobiernu añ tyi weñta mi ikäytyä jiñi lepenlensia cha'añ jiñi ejekutibu pereral cha'añ mi imel chuki mi iyäl jiñi tsätsbä ty'añ.

B. Jiñi Konkreso yik'oty Uñóñ jiñi lejislaturas kãñäbä bajche' Peleratibas, itoñelo' jiñäch mi k'elo' jiñi lak lerechu mi kotyañoño'la mi añ lak wokol wä' tyi lak lumal mejiku, che'añ tyak jiñi wokol tyi kaj lum x-toñelo' cha'añbä kobiernu año'bä ye'tyel, añki jiñi ambä ye'tyel ya' tyi Poler Julisial tyi li Pelerasióñ mi tyi ñumi tyi tyojle tsätsbä ty'añ mi tyoj imul.

Jiñi yombä yäl ya'bä añ tyi cha'añlel ili ts'ijbubilbä mi subeñoñla bajche' yom mi icha'año' tonel jiñi año'bä tyi wenta x-toñelo' cha'añ mi kotyañety mi añ awokol machki ba'añ tyi jak'a ikotyañetyo tyi kaj awokol ambä tyi wenta yom meku mi añumel omi asu'b abä tyi tyojlel jiñi ya' tyi kámara tyi senalores añ tyak yambä mejbä ityoj-isañ.

Jiñi año'bä ye'tyel cha'añ kobiernu mach mej yotsaño'-ibä cha'añ jiñi elektorales che' je'el juriliksinales.

Jiñi mu'bä imel li konkreso cha'añ uñióñ mi yäk'entyel ik'aba' bajche' Komisióñ Nasional tyi li Derechus Umanus bajñelo' mi kajelo' tyi toñel mi jiñi iwiñnik cha'añ toñel jiñi ambä tyi wenta.

Jiñi li kontitusión cha'añ lak Estarus jiñi estaru cha'añ laj kobiernu jiñi listritu Pereral ma'añ tyi wenta mi k'el cha'añ komoñ chumtyäla ma'añ mik tyälän läkbä.

Ilyi komisióñ nasional cha'añ Lerechus Umanus mi käytyä juñtyikil bajche Konsejo Konsultibu che' je'el añ 10 konsejeros ambä tyi wenta mi yajkañ

jiño' ili cha'tyikil uxytikil año'bá ye'tyel ya' tyi Kámara tyi Senalores me je'e jiñi Komisióñ Permanente icha'añ Konkreso jiñi UñiÓN, jiñi tsátsbá jiñäch mi kajel iyál bajche' mi yujtyel che' jiñi mi ñumel tyi tyojle yambá x-e'tyelo' junlujumpej- ja' mi yochelo' ik'exol jiñi consejero wajalixbá ikajel tyi toñel ya'i ta'ki icha' aláyo' cha'añ mi cha'káytyá ma'añ iwokolel.

Jiñi Presilente cha'añ Komisióñ Nasional cha'añ Lerechus Umanus, che' je'el jiñi mu'bá ichäm ye'tyel cha'añ jiñi Konsejo Konsekutibu, che' mi päjk'el bajche' tyi aj-lityej sajmäl jiñi ye'tyel jiñäch jop'ej ja' mejtyo ipäk'o' cha'añ mi cha'añ toñel jump'ej jachix ja' che' mi yäl jiñi Título Cuarto wá' tyi li Konstitusióñ.

Cha'añ bajche' mi päjk'elo' año'bá ye'tyel bajche' presilensia cha'añ Komisióñ Nasional cha'añ Lerechus Humanus che' je'el bajche' Konsejo konsekutibu, je'el titulares cha'añ orkanismos cha'añ kotyãntyel tyi Lerechus Umanus ilentilales Pederativas mi kaj tyi a'beñtyelo' ba' mi lu' chämo' tyi wenta mi ma'añ wokol cha'añ ta'bá päjk'iyó' tyi ye'tyel chä'äch bajche' mi yäl jiñi tsátsbá ty'añ.

Jiñi presilente cha'añ jiñi komisióñ nasional cha'añ jiñi Lerechus Umanus mi yäk' tyi kãñol lujump'ej ja' tyi tyojle jiñi ambá ye'tyel uñiÓN mi yäl chuki taxbá imele mi ñumel tyi tyojlej jiñi Kámaras tyi Konkreso chá'äch bajche' mi yäl jiñi tsátsbá ty'añ.

Jiñi Komisióñ Nasional icha'añ Lerechos Umanus mi yäk' tyi kãñol mi añ wokol ya' tyi relasióñ ba' mi sujbel chuki mi kajel imejlel ya' ba'añ año'bá ye'tyel peleratiba.

Jiñi Komisióñ Nasional cha'añ Lerechus Umanus mej mi ik'ebeñtyel ambá imul mi tyi tyajli awokol tyi Lerechus Humanus añ tyi tyojle lix k'e mulil jiñi ejekutibu pereral, mi iñuñsãñ tyi kámara cha'añ konkreso jiñi gobiernu cha'añ estaru jiñi jepe cha'añ gobiernu cha'añ Listritu Pereral je'el lejislaturas cha'añ entilares Pereratibas.

Uxp'ej wäk'al (Artikulo 103). Jiñi Tribunal cha'añ Pererasióñ añ tyi wenta mi ityoj-isañ mi añ wokol ya' ba'año'.

I. Añ jiñi jump'ej juñ ba' mi yäl cha'añ mach yom mi iñusaño'- ibá tyi ityojlel jiñi Lerechus Umanus che' mi yäl jiñi konstitusióñ che' bajche' alábá jiñi internacional yik'oty albibá icha'añ lak estaru mejikanu-bá.

II. Añ ki chuki tyi imele ili ambä ye'tyel yom mi yäk' tyi tyojlel jiñi año-'bä tyi iwenta bajche' Listritu Pereral.

III. Tyi pejtyelel normas, ocha'liya aj-e'tyelo' tyi li estarus otyi li Listritu Pereral mu'bä iyots'añ-ibä ba' mu' tyi toñel lix e'tyel pereral.

Chämp'ej wäk'al (Artikulo 104). Jiñi tribunal cha'añ Pererasiõn yom mi ikãñ:

I. Jiñi choñkobä ityecho ik'elo' jiñi wokol ambä tyi tyojle pereral;

II. Añ ki mach-bä tyoj chokol iyäle' cha'añ chuki mi kajel yujtyel tyi ityojlel kixtyañu añ chuki mi ichoñ bajche' mi yäl jiñi tysätsbä ty'añ pereral je'el bajche' mik choñla chuki ambä lak cha'añ tyi yambä lumalil mi mebeñ ik'iñ jiñi Estaru icha'añ jiñi Mejikanu mi lu' käytyä tyi ityojlel jiñix k'e mulil yik'oty yambä x-e'tyelo'.

Li ak' käch mulil ba' ñaxañ mi la k-ñumela tyok'ej mi yujtyel tyi tyojlel jiñi yoke iyum jiñi aj-k'e mulil bajche' tyi ujtyi jiñi mulil.

III. Jiñi mu'bä ik'elo' jiñi tyak'iñ jiñio' año'bä tyi Tribunalessmi tyoj-isaño' mi añ wokol cha'añ tyak yambä x-toñelo' bajche' mi yäl jiñi Praksiõn XXIX-H ambä tyi artikulo 73 je'el Praksiõn IV jop'ej ya' mi yäl tyi artikulo 22 cha'añ li konstitusiõn mi chä'äch mi päs jiñi tsätsbä ty'añ. Yom mi ñumelo' tyi tyojlel jiñi Tribunaless Kolejiarus cha'añ Cirkuitu yom mi mel bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ ya' tyi artikulo 103 yik'oty 107 cha'añ ili konstitusiõn año' tyi wenta cha'añ weñ mi lu' ujtyel jiñi melbä mi añ iwokol.

IV. Pejtyelel alälixbä jiñi ty'añ mu'bä iyajle tyi tyojle jiñi lerechu cha'añ ik'puyija'.

V. Jiñi tyak tyi li Pererasiõn ba' ochem;

VI. Jiñi ty'añ-tyakbä alälbä yik'oty tyi li icha'liya mu'bä iyäl li artikulo 105, jiñäch ambä tyi iña'tyibal tyi' li Suprema Korte tyi li Justisia cha'añ Ñasiõn.

VII. Mu'bä ki' ikaj tyi ityechel tyi li jump'ej Estaru yik'oty yambätyak, yik'oty

VIII. Tyi li' itoñel ambä tyi tyojlel tyi jujuntyiklel tyi Joptyäle Liplomatyiku. Jo'p'ej wäk'al (Artikulo 105). Li Suprema Korte le Justisia tyi Nasiõn mi' kãñe', ya'bä ujtyem su'bul tyi tsätsä ty'añ, wä'bä mi' chajpãñtye tyi yambä:

I. Ñik'i chá'bä mi' yujtye tyi konstitusióñ, mi ma'añ junlajal mu'bä yäl li ña'altye'el ty'añ mu'bä iyosañ aj-e'tyel yik'oty mejlemixbä ya' tyi artikulo 46 wä'tyi konstitusióñ, che' ujtyem yik'otyak:

a) Li pererasiöñ yik'oty jump'ej estaru ojiñ listritu pereral;

b) Li pererasiöñ yik'oty jump'ej munisipiu;

c) Ip'ätyäle junchajpbä isujm yik'oty jumuch'bä inich'tyaty'año', jiñiyo' yik'oty maxkityakbä li tyi kamara, ojiñ mi' tyeche, li ch'uj a'bebillä tyi tyojle, mi' cha'leñ baje'-äch ikäjñi'bal pereral che'ba tyi listritu pereral;

d) Jump'ej estaro iyambä;

e) Jump'ej estaru yik'oty jiñi listritu pereral;

f) Li listritu pereral yik'oty jump'ej minisipiu;

g) Ichap'ele munisipiu tyi pejtyele estarus;

h) Cha'jiñachbä icha'p'ej p'ätyäläl tyi estaru, bajche' li konstitusionalilaty mu'bä icha'leñ ojiñ mi ñañañtyel tyi pejtyelel;

i) Jumchajp estaru mi' tyäle jump'ej-le imunisipiu, bajche' li konstitusionalilaty mu'bä icha'leñ ojiñ mi ñañañtyel tyi pejtyelel;

j) Junchajp estaru mi' tyäle jump'ej munisipiu tyi yambä estaru, bajche' li konstitusionalilaty mu'bä icha'leñ ojiñ mi ñañañtyel tyi pejtyeleltyak;

k) Cha'chajp ikäjñi'balbä li kobiernu tyi listritu pereral, bajche' li konsitusionalilaty mu'bä icha'leñ ojiñ mi ñañañtyel tyi pejtyelel.

Pejtye k'iñki ma'añ iyäk'tyojlel ñänk'ele bajche' yel mi' ñañañtyel tyi pejtyelel estaru ojiñtyak li munisipiu ma'añ isujm tyi tyojle pererasiöñ, jiño' ty'añ li munisipiu ma'añ isujmtyak ya' tyi estarus, oche' mi' chajpäñtye bajche' ts'ijbubillä ya'tyak tyi c), h) yik'oty tyi k) ñaxambä, jiñtyo mi sujmityesañ ya' tyi Suprema Corte le Justisia mi' sub' ke ma'añ ik'äjñi'bal, che' yom chajpäñtye mi' k'elo tyi pejtyelel jiñtyo che' xch'äjmi tyi ty'añ tyi pejtyelelo' kixtyañujo' che' añ ocho ta'bä iyäk'äyo' ik'ä'.

Tyi pejtyele yombä chajpäñtye, ya' mi tyoj-isäñtye tyi Suprema Korte li Justisia jiñachbä mej ik'el isu'b bajche' tyak ma'añ isujm li ty'añ.

II. Mu'bä cha'leñ jiñi inkonstitusionalilaty cha'añ ik'el chesbätyak yombä chajpäñtyel machä ba'añ junsujm iyälo' yik'otyak jump'ej normatyak bajche' yilal tyi pejtyelel iwä' li tyi konsitusión je'el.

Mu'bä cha'leñ jiñi inkonsitusalilaty mej iñijkañ-ibäj, jiñäxyo tyi treinta k'iñijlel mi' ñumel ityaj li pecha tyi petysu'bol numel li norma, chu'yäl:

a) Junlajalme treinta itres ya'bä ts'itya' much'ulo' tyi kamara le liputaru tyi konkreso tyi jumujch'o', ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ pererales ojiñ tyi listritu pereral a'bebilbä lok'el ya' tyi konkreso tyi jumujch'o';

b) Junlajalme treinta itres ya'bä ts'itya' much'ulo' tyi senaru, ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle tsäts ty'añ pererales ojiñ tyi listritu pereral a'bebilbä lok'el ya' tyi konkreso tyi jumujch'o' omu'bä ichajpäñtye tyi internasionales k'iñilebä icha'añ ba'li estarus mejikañu;

c) Jiñi prokuralor jeneral tyi repuwblika, ambä ojiñ machä ba'añ tyi tyojle bajche' yel tsätsä ty'añ tyi pereral, tyi estatal yik'oty tyi listritu pereral, che' bajche' mu'bä ichaleñtye tyi internasionales k'iñilebä icha'añ ba'li estaru mejikañu;

d) Junlajalme treinta itres ya' bā ts'itya' much'ulo' tyi juntyilo'tyak tyi kājñi'balbä lejislatibu estatales, ambä ojiñ machä ba'añ tyi tyojle tsätsäty'añ a'bebilbä bajñe lok'el ya'tyi kājñi'balbä (órgano); yik'oty

e) Junlajalme uxlujump'ej icha'k'al ya'bä ts'itya' much'kibilo'-ibäj tyi chajpä-ty'añ mu'bä ipäso'-ibäj ya' tyi listritu pereral, ambä ojiñ machä ba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ a'bebilbä bajñe lok'el ya' tyi mujch'i chajpaty'añ (asamblea), yik'oty

f) Jiñi partirus politikos ya' bā chukul tyi tyojle institritu pereral elektoral, tyi tyojle aj-ñunsaj ty'año' tyi nasionales, ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ tyi elektorales pererales yik'oty locales; jiñiyo' li partirus politikos ya' bā chukul tyi estatal, tyi tyojlelo' aj-ñunsajty'año' (dirigencias), jiñachbä'añ ojiñ machä ba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ li elektorales a'bebilbä lok'el ya' tyi kājñi'balbä (órgano) lejislatibu tyi estaru mu'bä iyäk' li chujki'bäl.

g) Li komision nasional tyi Lerechus Umanus, ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle bajche' yäl tsätsä ty'añ tyi pereral, tyi estatal yik'oty tyi listritu pereral, che' bajche' mu'bä icha'leñtye tyi internacionales k'iñijbilbä ya' tyi ejekutibu pereral ñumembä ya' tyi senaru tyi repuwlika, mu'bä iyäsiñ li lerechus umanus ch'uj-ambä wä' tyi konstitusióñ. Yik'oty mu'bä ichajpaño' tyi pejtyel ila tyi mejiku. Chä'äch je'el ba' li tyempuñi'bäj (organismos) mu'bä ikänätyañ laj-lerechu umanu jujuntiyikilonla lajalme ya'tyak tyi estarus tyi repuwlika, ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ (a'bebilbä lok'el (expedida) ya' tyi lejislaturas locales yik'oty li komisióñ-le Lerechus Umanus tyi listritu pereral, ambä ojiñ machäba'añ tyi tyojle tsätsä ty'añ ya' bäsü'bultye tyi much'u-ty'añ lejislatiba tyi listritu pereral.

Che' mach komla k-ch'ujbiñ li tsätsä ty'añ icha'ambä li elektorales yajach mi' sujmiñe tyi tyoj-añ tyi konstitusióñ wä'bä su'bul tyi atikulo.

Tsätsä ty'añ li elektorales Pererales yik'oty locales mej tyi wäy su'bo ñumel yik'oty tyi tsiktyisäñtyel numel tyi noventa k'iñ cha'añ mi' tyejchel tyi k'elol bajche' mi' k'äjñel li elektoral, che'ñak tyi tyejchi tyi chajpäñtye machme mejix tyi yäñoltyak che' tyojix tyi tsäts-isäñtyi.

Mu'bä ichajpañ jiñi suprema korte le justisia mejach isub' che' ma'añ ik'äjñibal jiñi mu'bä xuk'chokoñ ma'añbä yäk'tyojlel, pejtye ki tyi yäläyo' ocho che' tyojäch mu'bi käytyäl.

III. Ojiñ yujilbä k'ajtyiñtye tyi tyejchembä ityojle tribunal unitario tyi sirkuito ojiñ ya' tyi prokuralor jeneral tyi repuwlika, mej ikän mu'bä ilu'ajk'etyak ijop'beñ imul jiñi kächälbä tyi wes tyi listritu su'bulbä ya'tyi tyejchi'bal ityojlel li pererasióñ che'ba li ik'äjñibal icha'añ yik'oty lonjachbä yiläbeñ tyi tyojle.

Mu'bä isujbel ma'añbä ik'äjñibal tyi chajpäñtyel ya'bä mi' yäl tyi praksion I yik'oty tyi II wä' tyi artikulo mach mejix tyi cha'sujtyisäñtye bajche wajali, oyajach mi' kotyäñtyel cha'añ k'otye iña'tyañ (materia) ba' mi' xoty'o' imul (penal), ya'bä mi' ch'äm ik'el tyi tyejchi'bal ipejtyelel yik'oty añ tyi tyojle mi' tyoj-isäñ ik'äjñibaläch ya' tyi ña'tyibal (materia).

Machki ba'añ ik'otyel ichujbin cha'añ mi' jop'ichajpaño' ya'bä mi' yäl tyiaksióñ I yik'oty II wä' tyi artikulo mej tyi k'äñol, bajche mi' kälak ch'ujbiñ, li wa'chokolbä chajpäbil ya'tyi ñaxambä chap'ej parapo tyi praksion XVI tyi artikulo 107 wä' tyi konstitbusióñ.

Wäkp'ej wäk'al (Artikulo 106). Añ tyi tyojle jiñi p'ätyälbä jurisial tyi pererasiõñ, jiñächku ya'bä mi' yäl tyi yujtyi'bal tsätsä ty'añ, mi' chajpäñtye ty'añ ma'ambä yäk'tyojle tyi, yujilbä k'äjkem tyi iña'tyäbal, mi' tyech yik'oty li tribunales tyi pererasiõñ, yik'oty ili ojiño' tyi estarus oli tyi Listrito pederal, yik'oty li jump'ej estaru iyik'oty li yambä, oyik'oty li jump'ej estaru iya'bä año' tyi listrito Pereral.

Wukp'ej wäk'al (Artikulo 107). Pejtyel mu'bä ilä' al ili uxp'ej iwäk'al artikulo mi ixäkchokoñ bajche'-jäch ichajpäñtyel tyälel bajche' ixijk'el tyi jurifliku jiñachbä muk'bä icha'leño' jiñi tsätsbä ty'añ, bajche'-äch wä' laj ts'ijbäbil maj wä'i.

I. Cha'añ mi kajel tyi weñ jiñi wokol ambä acha'añ ya' bajne oka'bälety mi awäke'ñtye asä'ty amul

Tyi kaj mi añ chuki mi yäle cha'añ Tribunales juririales cha'añ toñel, jiñi ambä iwokol mi su'b- ibä yik'oty li ambä ye'tyel mi mel-ibä

II. Mi su'be bajche' mi axoty' amul che' bajche' tyi ajli ya' ba' tyä' mele-abä

Añ ki wokol cha'añ jiñi melbä añ tyi wenta mik'el ambä tyi tyojlel yetyel jiñäch Suprema Korte de Justisia tyi li Nasiõñ mi yäk'tyi kãñol tyi yambä x-e'tyelo' ambä tyi wenta

Jiñi ambä ye'tyel cha'añ Poler Jurisial cha'añ Pererasiõñ mi ch'am tyi wenta bajche' mi yäjtjel mi añ wokol yik'oty jiñi Suprema Korte cha'añ Justisia cha'añ taxki ñumi li 90 k'iñ machki ba'añ tyi tajli amul ya' tyi toylej x-e'tyelo' 8 ki tyi yäla ma'añ amul ya'bä año' tyi Suprema Korte cha'an Justisia lak Nasiõñ mi asu'beñtyel bajche' mi ikäytyä awokol.

Ta'bä ajli tyi cha'p'ej-le ts'ijbubillbä mach mej mi ñumel tyi tributoria

Chä'äch bajche' yoñel amul chä'ach mi axoty' chäch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ mu'bä ik'änel cha'añ melbä.

Añ lak Lerechu cha'añ mi su'b-la año'bä mi kom p'is-lak lum mi loke'ma ijuñilel yom mik' ñumela ya' ba'año' año'bä tyi wenta mi k'elol li lum x-toñelo' cha'añ Kobiernu ya' meku mi käk'eñtyela li Lak Lerechu Akrarius jiñi bajche' ts'ijbubil ya' tyi chañlel añ ki wokol ya' tyi alumal mach mej tyi k'elol tyi kaj alum yoñ mi numel tyi jump'ej asamblea General cha'añ mi tyoj- isäñtye jiñi wokol ambä ya' tyi alumal

III. Añ ki chuki awokol mi asu'b ya' tyi x-e'tyel año'bä tyi tyojlel mi mejle amel abä bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ:

a) Ta'ki tyajli jiñi amul oma'añ ya' tyi x-e'tyel ba' tya' mele-abäj che' bajche' mi yäl ili ts'ijbulbilbä wä'i che' bajche' mi yäl je'el jiñi praksión V icha'añ ili artikulo che' ta'ix ich'amä tyi wenta jiñi x-e'tyel ambä tyi tyojlel ya' tyi Tribunal machki ba'añ tyi tyajli amul mach melix mi ichuketyo käytyä.

Mi amel-abä ya' tyi juríliku mi añ awokol cha'añ mi tyoj-isäñtyel tyi weñ awokol jiñi mu'bä ityajtyä imul jiñi tsätsbä ty'añ mi yäl bajche' mi käytyä

Che' mi amel abä jiñi ambä ye'tyel yom yujil chuki amul cha'añ mi achujkel käytyä axoty' amul tyi karse chä'äch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ.

Mi tyi tajli amul cha'añ mi achukel käytyä axoty' amul chäch bajche' yoñel jiñi amul mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ jiñi mu'bä isu'b amul machki ba'añix tyi chäko' tyi isu'b amul mach mej akäytyä axoty' amul ya' tyi melbä mach mej tyi ochel tyi melbä jiñi alätyobä maxtyo mej tyi melbä tyi tyojle jiñi ambä imul;

b) Ya'bä mi yutyel jiñi melbä yom mi lu' mejlel bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ yäch mi tyoj-isäñtyel jiñi wokol, che' je'el.

c) Mi añ kixtyañu machbä ba'añ imul omachbä kãñäl ya' tyi melbä yom mi su'b jiñi ambä ye'tyel mach mej ityälän;

IV. Ya' ba'año' año'bä ye'tyel ya' ba' mi yutyej jiñi melbä su'bulbä ambä imul cha'añ mi xoty' imul mi mel ibä cha'ach bajche' mi yäl jiñi tsätsbä tya'añ cha'ach mi me- ibä jiñi choñkobä isu iwokol jiñi tsätsbä ty'añ mi tyi tyajbe imul mi xoty'e' omi tyoje imul machki ba'añ libre mi lok'el.

Mach mej mi xiñkäytyä jiñi mebä mi melech choñkobä su el ty tyojle jiñi ambä imul mi tyoj imul chäch bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ;

V. Ambä tyi wenta mi k'el jiñi yutyi'bal jiñi melbä jiñäch año'bä tyi Tribunal Kolejiaru tyi Sirkuitu bä ik'aba' che' bajche' mi yäl jiñi tsätsbä ty'añ mi yäl ili ambä tyi eñtyäl:

a) Cha'añ mi achujkel käytyä axoty' amul jiñäch mi yäl jiñi tribunales tyi.

b) Taxki ñumi amel abä ty tyojlele jiñi tsätso'bä ye'tyel mi tyi tyajli amul jiñ mi yälo' yik'oty jiñi tsätsbä ty'añ;

c) Ba'jachbä jiñi awokol taxki ajli cha'añ mi axoty' amul tyi tyojle jiñi x-te'yelo' chäch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Mej mi atyaj akotyäntyel cha'añ amparu tyi tyojle jiñi x-e'tyelo' cha'añ ma'añ mi axoty' amul, che' je'el.

d) Año'bä tyi wenta jiñäch cha'añ mi lok'elo' wokol wä' tyi lak lumal cha'añ melbä jiño'-äch ya' bä año' tyi Tribunal Pereral.;

Jiñi Suprema Korte cha'añ Justisia, päk'äbä cha'añ x-e'tyelo' jiñ añ tyi wenta mi k'el cha'añ aparu chäch mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

VI. Mu'bä yältyak tyi praksión ñaxan ambä jini tsätsbä ty'añ mi ipäs bajche' tyak mi icha'lentyel che' mi imejlel mulil, ityi yujtyi'baltyak bajche' li aj-e'tyelo' tyi tribunal año'bä ila tyi ityojlel mu'bä ilajk'el mulil tyi mejiku.

VII. Che' ma'añ mulil mi isäkläntyel jiñi bejche' mi ikotyäntyel ipäs ke ma'añ mulil, che' maxtyo ujty otyi jujtyi'balix meloñel, mu'bä ikujchilañ yambätyak kixtyañu otyi ityojlel jiñi tsätsä ty'añ tyak mu'bä ik'añ li e'tyel, li mulil mi ipästyäl tyi e'tyel ik'aba' aj-wes, cha'añ jiñ mi ik'el li mulil oma'añ. Li bajche' mi imejlel tyi ik'ä' yäk' tyi bajche' mi yältyak itroñel obajche' tyok'el ñumel pejkäntyel li ak' e'tyel yik'oty bajche' mi ixik' tyi k'ajtyiñtyel li juñ baki mi yäl ke ma'añ mulil, che'ma'añ tyok'el su'beñtyel jaip'ej ja'bil mi ityaj karsel.

VIII. Tyi ikontra jini sentensia ke mu'bä yäl amparu tyi ityojlel x-e'tyel tyi listritu yik'oty yotyolel kabi mi lajk'ejlel mulil li k'aba' tribunal, mi ik'ejlel si añ oma'añ mulil, mi iñumel tyi ityojlel li Suprema Korte-le Justisia.

Che' ma'añ ik'äjñibal li lemanda li amparu, mi ik'ejlel tyi konstitusiñ si melel oma'añ mu'bä ipästyäl tyi juñ, jiñ ambä ityañ cha'añ mi ityaj oma'añ li amparu.

Che' mi yujlel jiñityak mu'bä yäjllel tyi praksión II, III tyi artikulo 103 tyi konstitusiñ.

Li Suprema-le Justicia yik'oty ijuñ mejlembä tyi tribunal omejlembä tyi aj-e'tyel tyi Prokuraloria Jeneral tyi Republika, cha'añ mi käjñel omi ik'ejlel li

amparu tä'äch ityaja, lepenle li mulil ambä, yuk'oty jiñityak juñ mejlembä mi ik'ejlel le acuerdo tyi tsätsbä ambä tyi ik'ba' aj-e'tyel.

Che' ma'añ ñaxaň k'eleytyak tyi ili ts'ijbubilbä añ bä tyi ñaxaň parrapu, mi ikäjnel bajche' k'eleytyak tyi tribunal, li mulil ma'añ mi tyaj yambä bajche' mi icha'leñtyel.

IX. Che' ma'añ mi tyajo' li mulil mi yochel li amparu baki mi laj k'ejlel bajche' añ li mulil cha'añ mi imel li konstitusióň mi yäjk'el bajche' mi ichämbentyel isujm chä'äch bajche' mi yäl li konstitusióň, oma'añ mi yäl bajche' añ tyak li mulil, jiň cha'añ mi ik'ejlel jump'ej cha'añ mi ilo'k'el melelyakbä, peru mi ik'ejlel chuki yestyak mi ik'äjnel cha'añ añ isujmelel li ty'añ, che' bajche' mi yäl Suprema-le justisia. Cha'añ mi ilajk'äjnel bajche' tyak ts'ijbubil tyi akueruj. Ili mi ik'äjnel cha'añ bajche' mi ipäs ke ma'añ melelyak li mulil, jiň cha'añ mi k'äjnel li konstitusióň.

X. Tyok'el mi yäkyäñtyel tyi k'ejlel li mulil che' ma'añ majch bajche' mi ipäs tyi kontitusióň, che' tyok'el mejlel li añ bä li imul, peru tyok'el melol bajche' tyok'el k'añla lak lerechu tyi lak chumli'.

Li mu'bä yäjlel tyi melol tyok'el yujk'el baki mi imejlelyak li mulil mu'bä ik'elo, che' tyi k'eel tyi reklamento che' ma'añ mulil. Yuk'oty bajche' jiñityak choñoňel o tyi p'olmal yuk'oty baki mi ichsjpäñtyeltyak jiňi juň, tyi tsa'bä ityaja imul yik'oty cha'añ mi ityoj tsa'bä icha'le, jiňcha'añ mi ik'eel li mulil, chukityak tyi icha'le tyok'el mi ityoj, mi ipäs wi' ty i ju'bel.

XI. Li lemanda cha'añ mi kotyañlabä mi yujk'el tyi tyojlel li e'tyel yuk'oty mu'bä ik'añ bajche' tsätsbä ty'añ, cha'añ mi tyotyäl li mulil, li e'tyel jiña ñ ity'añ cha'añ mi yäkyäñteyl tyi k'elol li mulil, li juskalu tyi mejiku mi ik'el baki bä tyok'el melol ibakibä ma'añ, jiňach añ ity'añ i jiňach tyok'el ik'el bajche' tyok'el melol li mulil i bache' mi imelo' cha'añ ma'añ mi tyoj, mi ik'äjnel juk'ty juñ mu'bä kotyañoňla.

XII. Li tyäläñtyel li karantyas icha'año' li artikulo 16, jiň mu'bä ik'el aj-kächol, 19 yik'oty 20 mi jop'beñtyel imul tyi tyojlel jiňi iyum tribunal mu'bä icha'leñ, otyi' tyojlel x-k'ej mulil tyi li Listritus omi tyi Tribunal Unitariu tyi Sirkuitu ambä tyi ityojlel, yombä icha'leñ, tyi jump'ej yik'oty yambä mulil, añächbä tyi uts'aty ajlel, ts'ijbäbilixbä tyi li praksioň VIII.

Jiñäch li aj-k'el mulil tyi li Listritu otyi Tribunal Unitariu tyi Sirkuitu ma'añ lajal chämulo' ba' chämül jiñi aj e'tyel ambä tyi tyojle, li tsätsä ty'añ mi yäl li aj-k'el mulil otyi li Tribunal ambä tyi tyojlel mu'bä ki' päs li ts'ib-le amparu, li tyok'ejbä its'iñ wa'chokoñ li mulil chokobä tyi k'elol, tyi tyojlel yik'oty bajche' añ tyi' tyojle tsätsä ty'añ;

XIII. Jiñ che' li Tribunales Kolejarius laja ano'bä tyi Sirkuitu mi' wachokoñ'o' imelbalbä ijuñ cha'añ ma'añ li ñik'ij alol ya' tyi juisius tyi amparu ambä tyi' tyojle, jiñi Prokuralor Jeneral tyi li Republika, aj-lemo'bä tyi tribunales yik'oty ipiälo'-bä tyi toñel baje' lix k'e mulilo' tyi Listritu bajche'-äch bä isumlel cha'añ ityok'ej isu'bo machbä iwelel tyi ajli tyi' tyojlel Plenu icha'añ Sirkuitu bajche'-äch tyi yujtyi' li päty juñ bajche'-äch tyi yälä li tsätsä ty'añ.

Jiñ che' li Plenus tyi Sirkuitu icha'añ ba'ikabä Sirkuitu, jiñi plenu-jo' tyi Sirkuitu tyi' kaj weñ k'ele-bä majle ba' lajalo'-bä Sirkuitu otyi Tribunales Kolejarius tyi tyojle lajalo'-bä Sirkuitu ba' mach-bä lajal ik'elol tyi weñ li pätyälbä juñ mi yäjlel mi uts'aty omach uts'aty chokolbä tyi k'elol mi jinäch tyi mele jijäch bajche' añ, jiñi Ministrus tyi li Suprema kortele Justusia tyi li Nasión, jinäch lajalo'-bä Plenos tyi Sirkuitu, chä'äch bajche' añ tyi oño' parrapo taxbä k'eji, mejl imelo' mi mach che'ik tyi ajli ya' tyi ityojle Suprema Korte tyi Justisia, bajche'-äch añ ya' tyi Plenu Oba'añ jiñi koleml Otyoty, mi ña'tyañ bajche' yom jiñi juñ mu'bä iyäjk'el käytyäl.

Che' tyi li Malil li Suprema Kortele-le Justisia tyi li Nasión mej ikotyañ ity'añ tyi tyojle juñ ba' mi' su'b ma'añ imul ya tyi juisios-le amparo ba' mi ts'äkyisabeñ inatyiyijib, jiñi ministrujo', li Tribunales Kolejarius tyi Sirkuitu yik'oty ya' bä lu' muk'o tyi toñel, aj K'elo mulil tyi Listritu, li Prokuralor Jeneral tyi li Republika otyi xuty'le jiñi mu'bä ik'ejelema baje' añ imulañ; tyok'el imel li bajñe kotyaja tyi tyojelel Plenu tyi li Suprema Korte, che' baje' añ tyi tsätsä ty'añ, cha'añ iliyi mi tyo-esañtyel ba' mi bajñe kotyañ-ibä.

Li tyoj-esañtyeltyak jiñi mu'bä iyäje ya' tyi plenu otyi Mali li Suprema Korte-le Justisia che baje'o' li Plenu tyi Sirkuitu bajche' äch añ tyi oño' parapo, añjach-bi ik'äjñibal tyi ak'ol tyi k'äñol li Tsätsä ty'añ yik'oty ba' ma'añ mi tyä'lañ jiñi mu'bä ik'ejelema(situaciones) tyi julirikas utsaty-bä ña'tyabil ba tyälem tyi tyojle aj kuch mulil ak'älbä ya' tyi juisios ba' era yom ujtjel bajñe kotyayaj.

XIV. Mi' lajmel tyi k'ãñol

XV. Jiñi Prokuralor Jeneral tyi li Repùblika ojiñi Iyaj toñel Ministeriu Públiku Pereral mu'bã ipãjk'el; tyi pejtyele mi lu' otsañtye tyi Juisios tyi amparo; peru tyok'el-bi je'el mach iyotsañ-ibã ya' tyi juisios, che' je'el mu'bã ik'ejlema anke ba' ikabã ma'añ ityojlel, añ ik'ajñibal tyi pejtye kixtyañu'.

XVI. Simi li aj e'tyel ma'añ mi kumpliriñ tyi ak'ol li kuch mulil ta' bã yãk'a jiñi amparo, peru jiñi ba' mi inkumpliriñ ña'tyãbilix icha'año', li Suprema Korte-le Justisia tyi li Nasióñ, cha' baje' añ ya' tyi juñ mu'bã k'el baje' mi cha'leñtyel baje' alã tyi tsãtsã ty'añ mu'bã ik'ajñel, mi yãjk'el jump'ej iyorolet ña'tyãbilbã cha'añ mi ajk'el tyi k'ãñol, tyok'el tyi be' ñuk-añ iyorolet simi che' tyi k'ajtyi laj e'tyel. Che' ma'añ ña'tyãbil oche' ta'ix Ñumi iyorolet anke ma'añ tyi k'ajñi, mi ka' iyãk'beño' ikãy itoñel li titular-le aj e'tyel ta' bã cha'le yik'oty mi ñusaño' maj-le tyi tyojlel aj K'e muli tyi Listritu. Lu' laja mi k'ajñe jiñi mu'bã tyoj-esañ tyi tyojlel ñoj kolembã iyumilel aj e'tyel ta' bã cha'le simi tyi yotsa-ibã, che' bajche'o' titulares che' añtyo oraj mi ch'ãmbeño' itoñel jiñi aj e'tyel ta' bã iyotsa-ibã, mu'bi cha'añ tyi inkumpliriñ baje' mi chaleñtyel tyi ak'ol jiño xoty' mul.

Jiñäch che' ak'ãlix li kotyañtyel, mi cha' ujtyel baje añ li choñko-bã ik'eloma, li Suprema Korte-le Justisia tyi li Nasióñ, mi k'elo-ma baje' pãjtyema' ya' tyi tsãtsã ty'añ mu'bã k'ajñel, mi kajel iyãbeño' ikãy itoñel li titular-le aj e'tyel ta' bã iyotsa-ibã yik'oty mi k'el tyi weñ li Ministeriu Públiku Pereral, yom tyo che' ma'añ mi yotsañ-ibã yik'oty che' lajmenix ik'ajñi mi kãyty jiñi mu'bã cha weñ k'ejlema che' añtyo yom iyãk' ity'añ mu'bã tyoj-esañ bache' li Suprema Korte-le Justisia tyi li Nasióñ.

Jiñi mu'bã yãjk'e' tyi k'ãñol k'exolobã ak'ãl icha'añ ity'añ tyi kotyañtyel ba' tyok'e ik'ajtyiñ mu'bãm tyãlãñtyel tyi tyojlel Suprema Korte-le Justisia tyi li Nasióñ, che' mi k'ajñe jiñi ty'añ ak'ãlbã tyi tyojle aj e'tyel mi tyãlañ yonle kixtyañu jiñi mu'bã ilu' tyaj ikotyañtyel aj tyãlãñtyelo', oche baje' yom iyãk'majle-ibã;mach tyok'el oma'añ ilajkñel tyi tsãts mi' cha' kãytyãl baje' añ wajali cha' ñak maxtyo ba' añ tyãlãñtyel. Jiñi isirente añ ik'ajñibal tyi ejekutoria tyok'e ujtyel che' mi lu' tyojtyãl li dañu yik'oty tyãlãñtyel tyi tyojlel li tyãlãbil-bã. Baje' lu' xuty'ultyal ya' ba' mi' lu k'elo mul tyok'el ilajo' ity'añ baje mi yãjk'el tyi k'ãñol k'exolobã tyi tyojle ba' mi lajo' ity'añ mi ya'beñtyel ikuch mul tyi tyojlel orkani jurisliksional.

Mach kaj tyi lotyol ijuñilel li juisiu ba' mi lu' ikotyañ-ibã, anke ma'añ tyi ts'ãktyesa li ty'añ ak'ãlbã cha'añ ba' mu'bã ikotyañ tyi konstitusional;

XVII. Li aj e'tyel mu'bä lu' yajlel tyi tyojlel che' ma'añ uts'aty mi cha'leñ itoñel tyi kaj jump'ej wa'chokoñtyel omu'bä, yajlel tyi tyojlel písoñi', mi' ch'ujbiñ che' ma'añ uts'aty tyi cha'le otyi kaj che' mi ñajayel tyi tyojtyäl mulilel oche' ma'añ mi tyojtyäl mul mi cha'leñ loty omach mejl, mi yäk'beñtyel käch mul.

XVIII. Mi' lajmel tyi k'añol.

ICHÄMP'EJLEL IK'ABA'

Iwenta tyi pejtyel serbilores publikus
yik'oty cha'añbä tyi estarus.

Waxäkp'ej wäk'al (Artikulo 108). Cha'añ ambä tyi wentya ili titulo, mi ty'ox bajche' serbilores públikus mu'bä ik'elo' che' yorojlel ipäsk'el la kaj e'tyel tyi lak tyemtyälel, yik'oty je'el ipä'älo' tyi poder juricial pereral yik'oty tyi poder jurisial tyi listritu pereral, yajk'ämbalo'bä kobierno yik'oty baki mu' tyi toñel yik'oty, tyi pejtye'el kixtya'ñu ambä jump'ej itoñel, o sik'ilbä majlle tyi e'tyel baikach cha'añbä kongresu tyi uñoñ, tyi asamblea lejislatiba tyi listritu pereral otyi adminstracion publica tyi pereral o tyi listritu pereral chä'äch bajche' muo'bä tyi toñe tyi pejtyele e'tyiji'b che' bajche' mi yäl tyi konstitusiõñ, majchki añ tyi wenta ujtyemixbä omaixbä ik'ejele ñik'i ujtyembä ba'añ.

Ili presirente tyi republika, che' ya'añ tyi e'tyel, ch'ujbi tyi jop'eñtye imul che' mi' ñik'i subeñ patria yik'oty che' ñoj tsäts imul.

Jiño' kobernaloreso' tyi estarus, li liputarujo' tyi lejislaturas tyi lokal, li majistrarus tyi tribunales superiores tyi justicia lokales yik'oty, bajche' ipiä'lo' jiñi consejo tyi jurikatura lokales, año' tyi wenta mi mu' ibiolariño' ili konstitusiõñ yik'oty tsätsbä ty'añ tyi pereral, che' bajche' mi' k'elo' omi' k'ãño' tyak'iñ wä' tyi pererales.

Jiñi konstitusiõñ yi estarus tyi republika mach be ch'ujbi ñume, laja bajche' mi ya' tyi tyi jump'ejelel párrapo wä' tyi artukulo, yik'oty tyi cha'año' año'bä tyi wenta tyi' pejtye'el x-toñelo', año'-bä ye'tyel tyi estarus yik'oty tyi munisipius.

Bolomp'ej wäk'al (Artikulo 109). Ili kongresu tyi uñoñ yik'oty lejislaturas tyi estarus, ya' baki lajalaja, mi' k'ajtyiño' tsätsbä ty'añ majxchki an tyi wenta cha'añ serbilores publikus, iyantyakbä mi yäk'eñ kastiku, majchki añ cha'añbä bajche' mi' päty añ tyi wenta chuki mi cha' yujtyel.

I. Mi' sujbel, tyi ñä'tyibal ili polítiku, añ tsätsbä ty'añ ba' meloñla tyi tyäläntyel che' bajche' tyi artikullo 110 che' mi' laja su'bo' ibä serbilores publikujo', che' be muk'äch imejlelo' tyi toñel omi yomo'-äch ambä ujtyem wajali jiñi machbä tyoj imelo' ipäk'ballo' ili serbilores públikus. Ma'añ mi be tyälel ili juisio polítiku che' bajche' mi' ña'tyañ.

II. Ili shik'ilbä majlel cha'añ mulil tyi ba'ikabä servidores públicos mi' säkläntyel yik'oty mi shoty imul bajche' ak'tyulmalty'añ tyi tyojel; yik'oty

III. Mi yäkbeñ ixoty' imul tyi tyojlel kobiernu cha'añ serbiloreso' publikujo' ujtyemisbä oma'añbä ik'ejele che' mi' apektariñ lak lerechu, iweñlel,

Onrales, lealtad, imparzialilaty yik'oty bā jāchbā mi lak k'el che' añ lak toñel, e'tyel olak xijk'el majlel.

Jiñi muk'bā ik'ājñe che' mi' la kāk'eñtyel kastiku ili alālixbā mi bajñe ñuk'isañ majle. Mach ch'ujbi yāk tyi cha'yajle che' mismu jump'ej-le jaxyo imul.

Ili tsātsbā ty'añ mi' k'el chuki ujtyem imajchki yom ak'eñtyel ishot imul tyi tyojel imejlel omachbā weñ tyi sebilores públikus tyi' yorojlel ye'tyel, olajajach, mu'bā yāk' kixtyañu, che' mi' be kolel mas kombāla tyi lak cha'añ, yom kotyāñtyel ili yumo' tyi pejtyelel, pe mach ch'ujbi icha'leño' tyi yālo'. Li tsātsbā ty'añ mi yāk' ixoty' imul cha'añ ilojtyel ojiñi añtyobā yom jiñi bajñe alālixbā, oyantyakbā mulil yaxbā añ.

Yantyak kistryanu, che' mas tsāts mu'bā yāle' yik'oty che' mi' pās o mi' ñop, ch'ujbi ijop'eñ imul ya' tyi kāmara tyi liputaru tyi konkresu tyi uñoñ, chāch bajche' mi lak k'el mu'bā ipās ila tyi artikulo.

Lājāmp'ej wāk'al (Artíkulo 110). Ch'ujbi ilominariñ che' chunko ityoj-isañ mulil tyi tyojlel x-e'tyelo'b che' bajche' ili, senaloresores yik'oty liputados cha'añ konkresu tyi uñoñ, jiñi ministru tyi li Suprema tyi Korte-le Justisia tyi pejtyele pamil, jiñi consejo tyi Jurikatura pereral, jiñi sekreta tyi lespachu, jiñi liputaru tyi asamblea listritu pereral, iyomo' kobiernu tyi listritu pereral, ili prokulalor jeneral tyi republika, ili prokulalor jeneral tyi justisia tyi listritu pereral, jiñi x-majisteriujo' tyi circuito yik'oty jueso'b tyi listritu bajche' xmuk mulil tyi listrito pereral, jiño consejerojo' tyi jurikatura listritu pereral, tyi jumujchlel presirerente, yik'oty che' yorojlel votacioñ, yik'oty yaj ts'ijbuyaj o yumāl tyi instituto pereral electora, jiñi xe'tyelo' tyi tribunal elektoral, tyi pejtyelel x-tyoj-esayaj yik'oty lajabā tyi orkanismos lessentralisarus, tyi' pejtyelel ñuki tyeñtajtyak, yik'oty tyi jumujchlel che' mi' xijk'elo' tyi pejtyelel.

Jiñi kobernalores tyi estarus, liputarus lokales, x-e'tyel tyi tribuñales superiores tyi' bajñe justisia ya', jiñi ipiä'lo' consejos tyi bajñel jurikatura, bajñe ch'ujbijach ityoj-isañ mulil che' chunkol imel ibā tyi tyojlel x-e'tyelo' che' bajche' mi yāl tyi' jol k'a'bālel che' tsātsbā mulil tyi' konstitusióñ yik'oty ili tsātsbā ty'añ tyi perarales che' mi' päyte, che' bajche' machbā ch'ujbi k'āño' che' mu'bā ik'ajtyiñ cha'añbā pererales, che' mi' tyoj-isañ muk'jach yāl tyi lejislaturas lokales, cha'añ mi' ty'oxyäl, päyo'tyej bajche'añ.

Ili xoty' mulil añ cha'añ mi' lajmel tyi tyojllet serbilores publikujo' yik'oty tyi' ch'ujbi ikotyañ iñijkañ-ibäj, ye'tyel, itoñel, oche' xik'il baikabä tyi serbisios públikus.

Che' mi' kãñätyaño' ili ambä imul chuki yom mi yäl, li kamara li liputalojo' mi' job beño' imul tyi tyijlel tyi kamara li senaloreso'b, wajalixbä yälä tyi' pejtyelel itsiklél ya'bä much'ulo' tyi kamara, Ili mi' ityoj-isañ mili ili kamara li liputalajo' yik'oty senaloreso' jiñ päk'älo'bä tyi mulil.

Mi' kãjñelo' tyi tyojlel kamara le senalores, yik'oty muk'bä k'el li mulil, mi' yäk' jayp'ej mi mejlel ixoty imul chäch bajche' mi yäl tyi cha'tyiklél ya'bä tyemelo' tyi melo'bä, che' tax yäläyo' bakibä añ imul ya'i mi' ipäyo' majchki tyi cha'le jo'p milil.

Mi ki' iyäk'o' ity'añ yik'oty li uts'aty k'elol tyi li Kámaras cha'añ Lipurarus yik'oty Senalores mach mejl lak' tyälän.

Junläjämp'ej wäk'al (Artíkulo III). Cha'añ mi' chajpãñtye imejle tyi kächol jiñi liputalu yik'oty senalores ya'tyi jumujch' li konkresu, jiñiyo' li ministros ya'tyi suprema korte tyi justisia tyi nasion, yik'oty' jiñi majistrados tyi xiñil superior tyi tribunal electoral, yik'oty aj tyik'oñelo' ya'tyi jurikatura pederal, jiñiyo' xchukty'año' tyi bajñe e'tyeji'bäl, jiñiyo' liputaru muk'o'bä imuch'kiño'-ibäj ya'tyi listrito pederal, li prokurador jeneral tyi repuwlika jiñ je'el li prokurador jeneral cha'ambä li justisia ya'tyi listritu pereral, chä'äch bajche' añ pesirente aj tyik'oñelo'-bä jiño' je'el aj tyik'oñelo'bä cha'añ li elektorales aj tyik'oñelbä tyi pejtyele li instituto pederal electoral, tyi komision mu'bä ik'el cha'ambä mulil k'älä tyi cha'le troñel, li kamara le liputaros tyi pejtyeleläch mi' su'bo' ya'bä much'ulo' ipäso'ibäj tyi ty'añ tyi e'tyel, muk' oma'añ mi chujbiñtye tyi chajpãñtye li pajtyäbilbä imul.

Che' ma'añ tyi mejli tyi chajpãñtye ya'tyi kamara che'jach mi' cha'käytyäl tyi cha'yambä k'iñ, pe mach jiñik cha'añ ma'añ mi' mejle tyi tyumiñtye li' mul ya'tyi komisiõn mejach tyi cha'chajpãñtye jiñi pajtyäbilbä imul che' ta'ix ujtyi toñel tyi ye'tyel mu'bä icha'leñ, che' jiñachbä mach mej iñatyä'al cha'añ mi' kotyañ ibäj tyi tyumiñtye.

Che'li kamara mi' yäl mejäch tyi cha'chajpãñtye, li kixtyañu mi' käytyäl tyi tyojle k'ä aj e'tyelo' cha'añ mejle ichajpaño' tyi tyojel tsätsä ty'añ.

Añ tyi tyojle pesirente tyi republika, yajach mi' mejle tyi su'bol imul ya' tyi kamara le senalores albibä tyi artikulo 110. Che'jachbä tyi yälol wä'i, li kamara le senalores mej ichajpañ yajachbä mi' k'äjñi'bäye li xoty mulil tyi lejislasión.

Cha'añ mi' mejle tyi chajpãntyema li mul pereralixbä otsäbilbä cha'añ li kobernalores tyi estarus, che'ba liputaros lokales, majistrarus ya' tyi tribunales superiores tyi justicia li tyi estaros, che'bä jiñ, li much'li'o' aj kañtisyasajo' ya'tyi jurikaturas lokales, mej tyi cha' bejk'ãñoma albibä isujm wä' tyi artikulo, tyi yälojachbä wä'i, tyi su'bol cha'añ mi' chajpãntyema cha'añäch mi k'äjñi'bäye isu'beñma año' tyi lejislaturas lokales, cha'añ mi' cha'leñ bajche' yom ikotyañ ibäj je'el.

Li isu'bol yik'oty uts'aty ichajpãntyel (las, sic DOF 28-12-1982) li kamara le liputarus (y, sic DOF 28-12-1982) ojiñ Senalores mach mejo' tyi tyuk'olo' ity'añ.

Tyi yälol isu'bol li mulil mejäch tyi cha'chajpãntyema jiñi pajtyäbilbä ich'ik ibäj mej tyi tsu'chibeñtye itoñel che' ya' ba'tyo chukul tyi k'elol ixoty imul tyejche. Ta'ixki ujtyi bajche' tsäts kächäl tyi meyel li pajtyäbilbä mejäch icha'tyaj itoñel bä'äch tyi cha'le. Ixku li che' tsäts kächäl añ mi' ma tyi junyajlel ojiñ otsäbilbä mulil icha'añ che'ñak chunkoty icha'leñ toñel, mach mej mi' yäjk'el tyi wokol tyi kächol cha'añ mi' p'uñtyäntyel.

Tyi su'beñtye imul cha'añ li kixtyañojo' chajpãbilbä icha'año' mu'bu iyotsañtyak jiñi serbilores puwliko mach mejix mi' k'äjñi'bäyetyak cha'añ mi' sujbetyak tyi cha'chajpãntyema.

Otsäbilbä ixoty' imul mi' k'äjñe bajche' yom mi' cha'leñtye ya'tyi lejislasión tyi xoty' muli, che' jiñ k'äjkemixbä mul mij käla k'o'ojiñ aj ñunsaj ty'añ yujilbä tyi ñunsu ibäj tyi majtyañ tyak'iñ k'o' añ ta'bä iyäsityak otyi lu'asi käytyäl machbä lu'cha'añik, yom mi' ñank'ejle lok'el bajche' k'ãñäl tyajlemtyak cha'añ mi' sujmiñe tyi k'äjñi'bäye ta'bä iyäsityak yik'oty chu'bu tyi lu'asi k'äytyältyak itsukulel cha'lebilbä icha'añ.

Otsäbilbä imul tyi kaj ik'elol tyak'iñ mach mej tyi ñunsuñtye tyi uxp'ej baje' yäl mi' tyaj ich'äme' k'o' ya'ba tyi yäsityak k'o' jiñ lu'asibilbä käytyäl.

Cha'läjämp'ej wäk'al (Artikulo 112). Mach yom icha'leñ tyi leklerar ya' tyi kamara tyi liputalo che' ya' año' tyi pejtyelel x-e'trelo' mu'bä ipäso' tyi'

tyejchi'bal parajpo tyi jump'ejlel artikulo tyi III mi yotsañ mulil che' bajñe tyoxol tyi ye'tyel.

Tyi pejtyel yaj e'tyel añ sutki tyi tyojel bajche' bajñe chunko opä'ká tyi botasióñ cha'añ mi' cha' tyaj yambä ye'tyel, pe tyi' tsiklel artikulo III, ya' mi' melo' akueru yomächbä tyi tyojel.

Uxläjämp'ej wäk'al (Artikulo 113). Li tsätsbä ty'añ ambä tyi wenta bajche' mi ka itoñe li servilore publukos, ma'añ mi käyo' obligadojäch mi lotyo, ilerechu, tui tyojel, lealtaty, yotsañ-ibäj yik'oty bajche' ikäjñibal itoñel oye'tyel che' xik'i majlel; li xoty mul melebä icha'añ o käyälbä icha'añ yotsañ, che' bajche' mi mel yik'oty ili año'bä ye'tyel cha'añ mi yäkbeño'b. Ili mulil, mu'bä ipäs tsätsbä ty'añ, mej tyi lajmisaño' omach ch'ujbi, che' bajche' mulil ch'añbä xujch tyak'iñ yik'oty yäk'o che' bajche' benefiadojbä tyi tyak'iñ chämäbä icha'añ tyi' wenta, yik'oty li añbä imelel machbä weñ tyi tyojlel ipamilia okäyälix icha'añ mi yäl ila tyi praksióñ III tyi artikulo 109, mach ch'ujbi ak'beñtyel tyi yuxp'ejlel ambä imelel machbä weñ yik'oty che' päk'al imel machbä weñ.

Jiñäch añ tyi iwenta li estarus chuki mi ñik'i yujtyel, cha'añbä tyi' tyojel itoñel tyi tyojlel ye'tyel bajñe añ ilerechu, tyi pajñel yik'oty mi' be kajel. Ili che'jachbä año' ch'ujbä ty'i imajñaño' ilerechu che' bajche' añ, baki chili yik'oty che' bajche' ilñi tsätsbä ty'añ.

Chänläjämp'ej wäk'al (Artikulo 114). Tyojel li juisio politiku tsolo chujbijach tyechol che' mi'chäm ye'tyel li serbilores publiku yik'oty che' tyax ñumi jump'ej ja'. Ili mulil mi yäk'eñtyel ixoty' tyi jump'ej-ja' tyi tyejchi'bal majlel tyi tyojel.

Ambä tyi wenta ili mulil tyi pejtyelel oraj tyi ye'tryel yañtyak'bä serbilore publikus, mi wel xijk'el tyi jayp'ejlel uj mi' xijk'el tyi tsätsbä ty'añ, ma'añ ba' oraj tyoj-a tyi yuxpejlel ja'. Tyi' tyempujle bajche' xik'il mi' jejmlel yik'oty je'el li serbilores publikus mi' tyoj-isaño' li e'tyel mu'bä yäl tyi artikulo III.

Ili tsätsbä ty'añ mi' päs ili chukiyes añ ixik'il tyi' bajñe tyojlel mi lak k'el bajcheli melio ambiente yik'oty ambä imel yik'oty che' bajche' yäl ila tyi praksióñ 109. Che' mi yälo' ili ta'bä ujtyi tsäts mi' yäk'beñtyel imul mach ch'ujbi ak'beñtyel ixoty' imul tyi yuxp'ejlel-ja'.

IJOP'EJLEL IK'ABA'

Estarus cha'añbä tyi Pereración yik'oty
tyi Listritu Pereral.

Jo'lajämp'ej wäk'al (Artíkulo 115). Estarus mi' päyo', cha'añbä réjimen tyi pamilia, che' bajche' mu' tyi' e-tyel li kobiernu republikanu, tyi'bajñel, pejtyelex, mi' tyajbeñ baki chilil li territorio yk'oty tyi muchtyälex politika yik'oty bajche' mi' pansionariñ ibäl, libre chuki mi' mel munisipiu, che' bajche' añ:

I. Tyi yañtyak munisipiu añ yaj e'tyel tyojach mi tyi säklaño' mi yochel juntyiki presirente munisipal, yik'oty itsiklelex rejilores yik'oty sinliku mu'bä yujtyisañ tsätsbä ty'añ. Mi' laj ibäj bajche' wä'bä añ ila tyi kosntitusión, mi yäl imel ili kobierno municipal icha'añ ili ayuntamiento yik'oty ma'añ aj e'tyel ma'añ jal che' bajche' ili yik'oty kobiernu tyi estarus.

Iliyo' presirentes munisipales, rejilores yik'oty sinlikus tyi ayuntamientos, tyi tyojach tyi päjk'iyó', mach chäch ch'ujbix tyi orajach. Kixtyañujo' tyi tyom päk'älö'bä, ojiñtyo mi' su'beñtyelo' ojiñtyo che' mi su'beñtyelo' cha'añ año'bä ye'tyel cha'añ añ ik'äjñi'bal, ba'ikabä ka'bälex mi yäkbeñ, mach wa' se' ch'ujbi botariñtye tyi orajach. Tyi' pejtyelex ili tyaxbä ijubilariyo'-ibä tyax ñaxañ ajliyo', che' bajñe añ chuki mi' mel, mach chäch ch'ujbix ipäk'o' cha'añbä icha'tyiklelex x-e'tyel, jiño' año'bä ye'tyel bajche' tyi cha'tyiklelex cha' se' ch'ujbi päjk'el che' tyi' bajñel chuki mi' mel ya' tyi estarus.

Li bajñe tyempayajbä, mi yomäch tyi cha'tyiklelex oyuxtyiklelex ipiälo', mej tyi lajmisañtyel ayuntamiento, mi ma isu'b chukoch añ ilajmisayo' oxik'ilo' tyi yambä kixtyañuj, che' ñoj tsätsbä mulil añ tyi wenta tsätsbä ty'añ, che' bele' yik'oty ipi'äl añbä ak'ebil itoñel cha'añ mejlex imel chuki yom, yik'oty che' mi' cha'aleñ loty mi' laja tyajo' ity'añ.

Che' mi' mejlex ikäy ye'tyel li ipi'älo'. Aj-käytyä cha'añbä suplente, oyomäch mi' k'el che' bajche' mu'bä yäk li tsätsbä ty'añ.

Che' mi' cha'leñ ty'añ che'añ ilajmisayo' jump'ej ayuntamiento otyi käyayo' añ tyo yom majchki mi' cha'leñ e'tyel, si mi chä'äch mi yäl tsätsbä ty'añ mach ch'ujbi tyoj ñijkäñtyel li suplente, mi mu'ik ise' säkläñtyel yambä, jiñtyo mi yäl ity'añ li lejislaturas tyi estarus ya'bä laja añ yik'oty konsensos munisipales mi yujtyisaño' li ye'tyel: ili consejos ya' xä' tsikil yik'oytyo' bajche' mi yäl li tsätsbä ty'añ majchki mej ikumpliriñ ili welxik'ilbä isäklaño' cha'añbä rejilores;

II. Lix munisipiu yom añ icha'año' kixtyañu yokebä iña'tyayo'äch jiñi tsätsbä ty'añ imiki' chajpaño' iwenlex bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ.

Jiñi ayuntamientos miki' mejlelo' ijak', bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ tyi munsiptiu mu'bä ilok'o' tyäle jiñi lejislatura-le estarus, jiñix toñelo' polisiya, e'tyelo' reklamentutyak, juntyak mi' kãn bajche' päk'älo' mi' mejlelo' ik'el baki muk'o' tyi toñel ya'i tyi juriliksióñ mu'bä ichajpaño' jiñi pujkiyaj tyi munisipal yik'oty mu'bä ik'elo' cha'añ toyj mi' imelo', k'äjñibätyak yik'oty jiñi toñel tyi e'tyel añtyakbä meleläch mi' yälo' ity'añ kixtyaņu yik'oty ipi'älo'.

Jiñi bajche' yom iyäl ili ty'añ miki' mejle icha'lentyel:

a) Li wenlel jiñi pujkiyaj publika munisipal ibajche' mi' mejlel jiñi pujkiyaj, mi' yoche je'el bajche' mi' mejle ich'ujbintyel yik'oty bajche' mi' toyj-isäntyte jiñi ty'añ ya' tyi alministrasióñ yik'oty bajñebä añ, añbä iyuts'utylel ba' lajalbä, lu' kãno', mu'bä iyu'bintyel, yiko'ty uts'atyäch mi' chajpantyel.

b) Jiñi ty'añ yombä mi' jak'o' li cha'uxtyikil ty'oxolo'bä año'bä tyi toñel tyi ayuntamiento cha'añ mi' k'ejele ches mach weñ chonkobä tyi chajpantye tyi munisipiu o cha'añ mi' mejle k'iñijel ba'mi mejle ilajo' ty'añ cha'añ mi' yotsañ ibäj jiñi munisipiu che' ñoj añ iyorojlel bajche' mi' yäl jiñi ayuntamientu.

c) Li normajle bajche' mi' chajpantye jiñi lajo' ty'añ bajche' mi' yäl li praksióñ III yik'oty IV ila tyi artikulo, bajche' li cha'pejele parapo tyi praksióñ VII tyi artikulo 116 ila tyi konstitusióñ;

d) Li bajche' añ yik'oty ches mi' k'ajtyintye cha'añ mi' ch'äm itoñel tyi munisipiu che', ma'añ mi' ña'tyantyel, cha'añ jiñi lejislatura estatal mi' ña'tyañ che' jiñi munisipiu bakibätyak mach mej icha'leñ o mach mej imajñañ; jiñ che' añ bajche' añ, mi' k'ajtyiñ ijuñ tyi ayuntamientu ba' mi lok' ity'añ, che' mu'äch ijak' jiñi cha'pej uxp'ej ty'oxyäl bajche' much'ulo' yik'oty;

e) Li ches yom ichajpantye tyi bakibä munisipiu ma'añbä ts'äkäl imuch'lel obajche' ireklamentuj;

Jiñi lejislatura estatal miki' lok'o' li norma mu'bä iyäl bajche' mi' cha'lentyel ba'mi melo' k'elo' jiñi keraj mu'bä ipästyäl ya' tyi munisipiu yik'oty ya' tyi kopiernu-le estarus, obakibä, bajche' mi' yäl lok'embä tyäle tyi insisos c yik'oty d ñumeñixbä;

III. Jiñi munisipiujo' año' tyi' toyjlel ik'elo' bajche' mi' icha'leño' toñel yik'oty mi' yäk'e' kotyänntyel bajche' iliyi.

a) Jiñi ja' chukulbä tyäle tyi tubo, baki mi' choko ilok'i kixtyañujo', ñumi' ja' yik'oty ik'ejllel tyi uts'aty bajche' mi iyäjk'el machbä weñix jiñi ja'.

b) Jiñi lus mu'bä ik'echkäk'añ ilumal xchuñtyälo'

c) Imisuñtyel, ilotyol, ich'ämo majlel ik'elol tyi' yujtyi'bal bajche' mi iyäjk'e jiñi chockolixbä basura.

d) Otyoty baki mi' cha'leñtye choñoñel yik'oty baki mi' mejlel ich'ämo' jiñi ichoñoñelo'

e) Mukoñi'bäl cha'añ jiñi x-sajtyelo'.

f) Baki mi itsän säñtyel wakax.

g) Ik'ajo'oj kixtyañujo' imi' lu' päk'beñtyel itye'el k'otyajaxyakbä yik'oty tyi itsäkyälel yombä añ icha'añ jiñi k'ajo'o.

h) Xkäñtyayajo', bajche' mi iyäl iyujtyi'bal jiñi artikulo 21 ilayi tyi konstitusíon, x-chukoñelo' che' añ chä'bä me iyujtyel, yik'oty x-k'ebijo' tyälemo'bä tyi munisipiu.

i) Yik'oty yañtyakbä mu'bä ik'ele' jiñi lejislatura lokal bajche'-äch ilumo' itoñelo' o -ityak'iño' tyi' pejtyelelo' munisipiu, che' bajche' je'el mi imejlel ik'añ jiñi tyak'iñ.

Cha'añ ma'añik mi' mejlel iñusubeñ ip'ätyälel ili konstitusíon jiñäch bajche' mi' cha'leñ e'tyel yik'oty cha'añ mi' yäk' jiñi toñel ojiñi kotyäñtyel, tyi' tyojleläch iye'tyel, tyi' pejtyelel jiñi munisipiu mi ik'elo' ts'ijbubillbä icha'añ jiñi tsätslel ty'añ pelerales yik'oty estatalesbä.

Jiñi munisipius bajche' akuerru mu'bä iyäk'o' tyi' pejtyelelo' jiñi iyajtroñelo' mi imejle ixik'o'-ibä tyi jumujch'cha'añ mi' yäk'o' tyi weñ jiñi ikotyäñtyel tyi ipejtyelelo' kixtyañujo' o-ik'añol tyi uts'aty jiñi iye'tyelo' año'bä tyi' tyojlel imelo'.

Che' bajche' ili imuch' chokoñtyelo' ibä tyi' pejtyelelo' jiñi imunisipiu tyi cha'p'ej o-uxp'ej estarus jiñäch yom kãñbilo'bix ya' tyi ilejislatura li' estarujo'.chä'äch mi tyi iy'añ jiñi ayuntamiento, cha'añ mi' wersa mejlel, ch'ujbi mi iyäk'e' jiñi konbeñu yik'oty jiñi estaru cha'añ ke ili tyi tyojach

otyi' tyojle li orkanismu añbä tyi' wenta, mi ch'äm tyi' tyojle tyi ma'añ jal jiñi yaño'bä omi' k'äño' tyi uts'aty tyi jiñi estaru otyi icha' tyojlel jiñi munisipiu.

IV. Jiñäch jiñi munisipiu mu'ächkbä inijkañ bajche' yom lä' icha'añbä, ba' bä mi mejle icha'añ p'ojlisäntyel bajche' aňtyakbä icha'añ, che' bajche' bi' tyi ochi tyak'iñ je'el yaňtyakbä otsäyi'al iyantyakbä ochiyi tyak'iñ jiñi lejislatura mi iyäk' tyi iwenta, je'el tyi pejtyelex alol:

a) Mi k'elo' jiñi bi'tyi ak'alächbä, yäch xäk' pejtyel bi' tyi tsäk'tyäyi' muk'bä yäk' jiñi Estarus cha'añ bajñel cha'leňtyel, cha'añ bä'äch icha'añ, jap'isil, ba'äch ak'al ip'isol, iñusäntyel je'el uts'aty-isäntyel che' bajche' ambäj icha'añ bä'äch xäk'alächbä jiñi k'extyäntyel icha'añ jiñi ba' xäk'li ajñi.

Jiñächo' jiñi munisipiu mel ichajpañ konbenio yik'oty je'el jiñi estarus cha'añ jiñ ili mi icha'leňtyel tyi iwenta ba'ächbä añ tyi ilu' iwentaj yik'oty jiñi alministrasióñ jin jiñi muk'bä aj-k'el.

b) Jiñi komoñ cha'leyaj pererales, ba'bä mi ilu' mostlyäl ya' tyi pererasióñ ya'bä tyi Munisipiu tyi chajpäntyel ba'äch tsäy chäkul, pejtyelex je'el p'isil iyorurel ja' buj ja' mi iyujlel ya'ächbä tyi lejislatura icha'añ jiñi Estarus.

c) Jiñi ochi tyak'iñ tyälembä tyi majañ icha'añ sebisios públicus ambä tyi iweñta.

Jiñi tsätsbä ty'añ pererales ma'añ mi mi iyäl ba'jach ixik' icha'añ jiñi Estarus cha'añ iyäk' kotyayaj ba' bäj mi iyäñ jiñi insiso a) y c), mi jiñik jiñäch ba' buj imulañjach bajche' añ yik'oty lajal. Jiñi tsätsbä ty'añ Estatales ma'añ mi iyäk'e' jiñäch ba'bä yom jach o kotyaya añbä tyi ikotyajyaj jiñi kixtyaňu oba'añ x-e'tyelo' bajch jintyakbä alol bä kotyaj. Bajñel mi yajñel kojlel jiñi kotyayaj icha'añ icha'tyälel publiku icha'añ jiñi pererasióñ, icha'añ jiñi Estarus ojiñi munisipius, melexbä ba'bäj bajche' jiñ añbä icha'añ mi ik'äjñel bajche'-äch icha'añ estatales otyi yaňtyakbä ye'ba ba'ikaj k'abälex, cha'añ yujtyibal alminsitratibas obajche' mi ñojpel tyi k'äñol bajche' añ tyi ye'tyelel.

Jiñi ayuntamiento, bajche' äch bä'añ bä tyi iñatyibal, mi yälo' ya' tyi lejislaturas estatales jiñi tyijoñel je'el ak'al bä icha' impuestu, tyojbä, ak'albä cha'añ weñ-isayaj je'el bajche' jäch p'isil icha'añ tyojtyäl jiñi lum je'el päjtyel jiñi ñäki otyoty bä'äch mi yajñelo' muk'bä ikajelo' tyi ch'äjmel jiñi tyak'iñ icha'añ jiñi ambä icha'añ ambä tyi iwentaj.

Jiñi lejislatura icha'añ Estarus much ich'amo tyi ty'añ jjiñi tsätsbä ty'añ icha'añ tyak'in cha'añ jiñi munisipiu, mi kaj ik'elo' inätyañ bajchiska yom cha'añ ik'añol. Jiñi jayp'ej-lel añ tyak'in mu'äch iläj ich'ujmel tyi ty'añ yä'äch ya' tyi ayuntamientu bajche'-äch jayp'ej-lel añ jiñi tyak'in cha'añäch tyi k'añol, mejläch iluj xik'e' pejtyelel lajallächbä, bajche'-äch lu' laj bejl ts'ijbubil muk'bä k'ejlel cha'añäch jiñi ta'bäj ajk'ij cha'añäch ik'äjnel cha'añ toñel cha'añ lumal, tsäy chukuläch bä'äch ak'al ya' tyi wukp'ej iwuk'al artikulo 127 icha'añ ili konstitusiön.

Jiñi tyak'in muk'bä jopchokoñ jiñi tyak'in munispal mi kaj tyi k'äjnel bajche'-äch tyojbä ya' tyi ayuntamientu, oche' je'el, jñntyakbä ba'bäj mi yäl ity'añ, bajche' äch mi iyäl jiñi tsätsbä ty'añ.

V. Jiñi munisipiu, ya'bä yäch ts'ijbubil icha'añ tsätsbä ty'añ pererales je'el Estatales alälbä, mi ikaj tyi cha'añ:

a) Chajpäñtyel, ch'äjmel je'el nijkäntyeñ jiñi pejtyelel bä'äch añ je'el muk'bä iyälo' cha'añ ikojli pamil munisipal;

b) Komoñ cha'leyaj ya' tyi chajpäñtyel je'el alministratiba tyi icha'añ känätyäbillä ba'añ ilumal;

c) Komoñ cha'leyaj ya' tyi päjtyel icha'añ komoñ ty'añ cha'añ ikojli ba'äch joktyälel ilumal, ba'äch lajal mejl ichajpaño' yik'oty ikomoñ ty'añ ba'ächbä alol. Che' jiñi Pelerasiön ojiñi Estarus mi chajpaño' proyektu cha'añ ikojli' joktyälel lumal mejlo' ixäktyesaño' icha'añ jiñi munisipius;

d) Mi-iyujlel, xäktyesäntyel je'el k'ejlel jiñi ik'ujnel jiñi lum, ba'äch iyajñi icha'añ ba'bä yantyakbä ya' tyi jurisliksiön ba'añ ilum.

e) iyots'año'-ibäj cha'añ ya'jach añ icha'añ jiñi ba'bä añbä ilum;

f) Ajk'el lisensia je'el yäjk'el ty'añ cha'añ mejlel jiñi konstruksiones:

g) komoñ cha'leyaj cha'añ päjtyel je'el almisnitratiba icha'añ ba' bäj añ joy mukul jiñi matye'el je'el chajpäñtyel je'el yäjk'el prokrama cha'añ wel xijk'el cha'añ mi ch'äjmel tyi ty'añ ili;

h) Oyots'año' ibäj tyi chajpäñtyel je'el yäjk'el icha'añ prokrama icha'nächbä jiñi k'ächli icha'añ pejtyelel kixtyaño che' jiño' mi tyä'läntyel bä'äch chumulo';

i) Chajpaño' kombenios cha'añ jiñi nijkäntyel je'el kotyãntyel icha'añ ba'äch añ pejtyel lum icha'añ pererales.

Wäkp'ej ichak'al artikulo 27 icha'añ ili Konstitusióñ, mi chojkel maj jiñi xik'ol je'el bajche' añ alministratiba bajche'-äch yom;

VI. Che' cha'p'ej okälux ixinil ch'äjbilbä ba'bäj añ tyi ilum minisipales tyi cha'p'ej okälux entilares peleratibas ichajpañ omi jalijel cha'añ mejlel jump'ejbä bele' añ ip'isol, jiñi pererasióñ, jiñi entilares pereratibas je'el jiñi Munisipius ba'äch añ, ik'ele, mij ikaj ik'elo' yä'äch añ jin che lajal je'el k'eleläch jiñi ikojli ili alälbä ixinillbä yik'oty k'uxbiyaj ya' tyi tsätsbä ty'añ pereral icha'añ ili ty'añ.

VII. Jiñi polisia kuñätyaj mi yajñel cha'añ ik'äjñel icha'añ presilente munisipal bajche'-äch alälbä tyi tsätsbä ty'añ cha'añ Sekurilaty Publika icha'añ estarus. Jiñtyakbä ch'äjbiñ jiñi xik'ol muk'bä iyäl jiñi kobernalor icha'añ Estarus mi inäsañ maj jintyakbä chaleya muk'bä ityaj bajche' mi p'aj bajche' chañbä ip'ätyälel omuk'bä iyäsiñ jiñi bajche' añ jiñi pamil ba' chumul jiñi kixtyañu.

Jiñi ejekutibu peleral mi tyaj jiñi chajñel icha'añ ip'ätyälel Publika tyi pañumil ba'äch chumtyäl ñumulächbä onume numejachmaj;

VIII. Jiñi tsätsbä ty'añ icha'añ Estarus mi yotsañ jiñi ñaxañbä icha'añ pus-ibäj lajal je'el che' mi säklaño' iyaj e'tyelo' icha'añ ayuntamentu tyi pejtyelel munisipiu.

Jiñi bajche' komoñ toñel ya' tyi munisipiu tyi jujuntyikil iyaj toñelo', mi xijk'el tyi icha'añ tsätsbä ty'añ ba'bä mi chok majlel jiñi lejislatura icha'añ Estarus ba' tsäy chäkul bä'äch ak'al bajche'äch ak'al ya' tyi uxp'ej iwäk'al artikulo 123 ili konstitusióñ, je'el bajche' lu' ak'al bajche'-äch xik'il.

IX. (Tax lajmisãñtyi)

X. (Tax lajmisãñtyi)

Wäkläjämp'ej wäk'al (Artikulo 116). Jini ip'ätyälelo' jiñi publiku añbä tyi estarus mi ke' ty'oxyäl, cha'añ mi' mejlel, jiñi ejekutibu yik'oty lejislatibu yik'oty judicial, machmejle imäch'kiño' tyi cha'p'ej o-uxp'ej ili poleres tyi juñtyikil kixtyañu o-korporasióñ, mach mej iyotsañ jiñi lejislatibu tyi jujuntyikil kixtyañu.

Jiñi x-e'tyelo'bä año'bä tyi estarus mi' k'el mi much' chokoño'-ibä che' bajche' mi yäl jiñi Konstitusiõn tyi jujuñtyiklelo' mi ke' chuko' ibä bajche' mi' yäl ili.

I. Jiñi kopiernu año'bä tyi estarus mach mejlo' tyi jalejel tyi toñel che' ñumeñix tyi wäkp'ej-ja'.

Jiñi iyajkäntyel jiñi kopiernu cha'ano'bä estarus yik'oty lejislatura lokales tyojach mi ke' mel chä'äch bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ ojiñi elektorales.

Jiñi kopiernu año'bä tyi estarus, che' yajkabiläch lok'etyi eleksiõn, taxki tyaja tsätsbä wokol tyi' toñel mach chäk ak'ebelix jiñi toñel añbä tyi' weñta mach chäkmejlix tyi päk'ol tyi' e'tyel.

a) Jiñi ik'exol kopernu konstitusional mi k'e yochel yujtyisäbeñ itoñel yik'oty che' ka'bätyobä päyäl.

b) Jiñi kopiernu yä'ächbä año' tyi toñel, mi' ke' ch'ämo' juntyikil kixtyañu yä'ächbä chonkol tyi e'tyel cha'añ mi chäm tyi' wenta ye'tyel tyi' kopiernu yik'oty cha'añ mi' chäm tyi' wenta tyi chap'ej yujtyi'balja' cha'añ mi yujtyel jiñi e'tyelyi kopiernu.

Mejlo' jach-bä tyi ch'äjmel tyi e'tyel cha'añ kopierno konstitusional jiño' jachbä ch'ok'ejemo'-bä tyi mejiku yik'oty che' wächbä chumul tyi lak lum mejiku yik'oty che' 30 a ja'bilel pe maxtyo tsäkyisa jiñi 30 ja'bilel pe chä'ächki tyi' yälä jiñi konstitusiõn politika añbä tyi entidad pererativa ma'añ iwokolel.

Artikulo 116. Praksiõn

II. Jiñi numeru x-e'tyelo'bä año'bä tyi lejilaturas tyi Estarus lajakñabí bajche' añ laj chäntyäl tyi jujump'ej Estarus; cha'añ tyi pejtyelex kasu, machbi ba'añ mi jubel tyi 7 e'tyielob tyi jujump'ej Estarus jiñi mach-bä k'otyem tyi 400 mil aj chumtyälo', jiñi 9 bä bajche ñoj colembä aj chäntyul jiñi machbi ba'añbi ñumen tyi 800 mil aj chuntyul, jiñi 11 tyi Estarus jiñi añ-bä icha'añ yoñlel aj chäntyul bajche' mi iyäl.

Aj e'tyelo' cha'añ jiñi lejislatura tyi Estarus mach-bi kaj icha päk'o' che' ujtetyo muk' iyujtyel tyi ye'tyel.

Jiño' liputarus k'exolo'bä tyok'el ipujk'elo che' tsiji ilok'elo' mi yochelo'

cha'añ liputarus yumul mi käytyälo', machbi ba'añ yanbä iyetyelib, jiño' liputarus yumulo' machbi tyok'el ichayochel cha'añobä iye'tyel baje jiñi liputarus k'esholul.jiñi lejislatura tyi Estarus tyi tyempejtyel mi much'kiño'ibä jiño' jiñi liputarus päk'älo'bä tyi pejtyelex aj-chämtyäl yik'oty jiñi päk'älo'bä baje' añ tyi ityojlex yonlebä aj-chumtyäl che'bi mi yäl jiñi itsätsä ty'año'.

Tyi tyojlex añ jiñi lejislatura tyi estarus mi käyo' jiñi tyak'in muk'bä ik'äño' jujump'ej ja'bil mi su'bo' ityojolo' jiño' aj-e'tyelo' muk'bi ich'ujbiño' jiñi chäbä mi iyäl jiñi artikulo 127 tyi konstitusióñ.

Jiñi Poleres Estarus Lejislatibu, Ejeckutibu yik'oty Jurisial, bajche' jiñi orkanismujo' bajñe muk'o'-bä tyi toñel kãñälo'bä tyi Konstitusióñle ilumal, muk'bi iyochel tyi malil jiñi iproyectule tyak'in muk'bä k'äño', jiñi tabulalores ba' mi lu'yäle ityojolo' jiñi muk'bä iyäl baje' yom ich'ämo' tyojol jiñi ye'tyelo'. Ili ty'añ-tyi yombi mi kolema jiñi ts'jbäbibä ty'añ chan bajche' mi käyo' jiñi tyak'in mäk'bä ik'äño' tyi Estarus, ña'tyäbi icha'año baje' ts'ijbäbi tyi Konstitusióñales yik'oty ilerechu k'ãñbilbä.

Jiñi lejislatura tyi estarus yik'oty entilares tyi estarus tyi piskalisasióñ, jiño'bä e'tyeyijib yik'oty autonomía teknikabä yik'oty chajpañtyel che' muk'o' tyi toñel yik'oty bajche' mi iyäl icha'leño' tyi malil orkanisasióñ, bajche' mi mejlex tyi toñel yik'oty bajche' mi yujtyel, jiñi baje' mi yäl ili tsätsä ty'añ.

Jiñi toñel cha'añbä piskalisasióñ mi cha'leñtyelma bajche' ts'ijbubil tyi prinsipijs tyi posteriorilaty jajabilbä ilerechule, imparsialilatyle yik'oty Konpiabililaty.

Jiñi yumbä toñel tyi e'tyijible piskalisasióñ tyi jujump'ej Estarus, muk'bi iyajkañtyel tyi tyojlex cha'buxty'ox jiñi ipejtyelex yabä año tyi lejislatura tyi lumal, jiñi jabilex machbi caj simi ma'añ mi tyaj 7 año muk'bi ik'ajtyiñtyel ili tyi che' ta'ix icha'lex toñel tyi kontrol, auditoria tyak'in yik'oty kuchiyijib.

III. Jiñi Poler Juricial cha'año' Estarus mi cha'leño' iyetyel yatyi tribunales muk'o'-bä iyäle tyi Konstitusióñes tyi jujump'ejlex.

Jiñi bajñe toñel tyi majistrarus yik'oty jueces tyi yujilex tyi toñel che' jiñi mi iyäl ya' tyi Konstitusióñes yik'oty je'el tsätsä ty'añ Orkanikas tyi Estarus, ya'bä mi yälo' chuki mi k'ajtyiltyel cha'añ mi yochelo', mi kãño' yik'oty iyajñi'ob jiñi muk'obä tyi toñel tyi tyojlex jiñi Poleres Jurisiales tyi Estarus.

Jiñi majistrarus tyi pejtyelex añobä tyi Poleres jurisiales Lokales, muk'bi much'kiño' jiñi mäk'bä k'ajtyintyel ba'mi iyäl jiñi fracksioñes I tyi V jiñi wiñik-ixik ta'bä icha'leyo toñel tyi sekretario olajkñabä toñel, Prokurarlor tyi Justisia otyi liputarus tyi lumal tyi jujump'ej Estarus, ya' bä jiñi k'iñi mi päk'o'.

Ipäk'älo' ili majistrarus yik'oty jueses muk'o'-bä tyi toñel ya' tyi Poleres Jurisiales Lokales muk'bi icha'leño' tyi tyojlelo' jiñi kixtyañäjo' tsa'bä ichaleyo' toñel tyi weñ uts'aty tyäle weñ yujilobä ichaleño tyi toñelintyel jiñi tsätsä ty'añ tyok'elobi ochel je'el che' machbä ichaleyo' loty, weñ yujilobä tsätsä toñel ityäläl che' ta'ix ichaleño' toñel tyi yañtyakbä toñiyijble jiñi jurílika.

Jiño majistrarus mi jalelo' tyi toñel jiñi baje mi yäl tyi konstitusioñes lokales. Tyok'elbi icha' päjk'elo', che' mi yäl yatyi konstitusioñes yik'oty tsätsä ty'añ cha'añ aj toñelo' tyi Estarus.

Jiño majistrados yik'oty jueses muk'bi ich'ämo' ityojol tyi uts'aty machbi ba'añ mi käyo', imachbi ba'añ mi ju'belo' ityojol che' ya'tyo año' tyi toñel.

IV. Ili konstitusioñ yik'oty tsätsbä ty'añ ila tyi estarus cha'añbä tyi materia erektoral mi yäk'beñ ili;

a) Che' mi' säkläñtyelo' kobernadores, ipiälo' año'bä tyi lejislatura yik'oty ty'oxol año'bä tyi ayuntamiento mi' pätyo' tyi' kotyayaj universal, ma'añ mi su'bo' tyi tyojach yik'oty mi choko' majlel, tyi tyejchi'bal lominko tyi julio mismu jiñbä ja'bil. Estarus añ tyi' tyojlel che' mi yujtyel botasioñ cha'añbä tyi pereral, pe mach jalal cha'añbä tyi pereral ma'añ wel xik'ilo' bajche' iliyi.

b) Che' mi yujtyel botasioñ, añ tyi' tyojlel x-e'tyelo' che' bajche' li ñoj yumäl cha'añbä sekurujbä, tyojbä, añbä ilechu yik'oty xä'ochembä;

c) Ili año'bä ye'tyel, añ tyi tyojlel mi' much'kiño' cha'abä botasioñ yik'oty munisipales, mi' tyoj-isañ li matarya cha'añ mi' ñusaño' ibäj tyi yoke ty'añ;

d) Ili mu'bä ilajo'-ibäj x-e'tyelo' cha'añbä xts'ijbuyaj ch'ujbi tyälik cha'añbä instituto pereral erektoral añ tyi tyojlel mi' much'kiñ li botasioñ tyi bajñelbä;

e) Ili partiru politiku mi yajñel bajche' li kistyañojo'b pe ma'añ much'ulo', che' jach lu tye año'b yik'oty ma'añ jumujch'o'. Ceh' bajche kãñäl ili lak lerechu ch'ujbi lak k'ajtyiñ cha'añbä kanlitatu cha'añ mi lak botarintyel,

che' bajche' mi yäl ili artikulo 2ffl tyoxolbä tyi A, praccioñ III yik'oty VII, ila tyi kosntitusiõñ;

f) Jiñjach ch'ujbi tyäliko' ili x-e'tyelo'b cha'añbä patilo che' bajche' ili muk'bä ipäs;

g) Ili partirus politikus mi' chäm, tyi' pejtyelel, pinaciamientu cha'añ ityojel itoñel yik'oty mu'bä ipreokuriñ cha'añbä boto che' yorojlel li botasiõñ. Mi mismu lajal mi yajñel cha'añbä ityojel li patirus mu'bä isäty yik'oty che chäch tyälem oyik'oty tyox chämbebi icha'añ;

h) Mi' k'ejlel bi'tyajiñächbä cha'añ ba'tyak mi yajñel ityijk'lel ipujkisäñ ity'añ jiñyo' li partirus politikus ya' mi ñaxan säklañ ñumel iwiñiko' k'ojiñ che'añix säkläbil iwiñiko' jimbä k'iñ mi' yujtyel li päk'oñel, che'bali jaip'ej lok'em tyi k'añol cha'añ mi yä'beño' mu'bu ity'uño'ñumel tyi ajñel, ts'äkälbä lok'em tyi k'äjñol ma'añ bajche' ñumeñ mi k'año' tyi dies porsientu ba' tsikijach a'bebil lok'el li tyak'iñ cha'añ mi' säklaño' li wiñiko' numel ya'ixbä k'iñ mi yotsaño li kobernalor; bä'äch tyejchem tyi chajpäñtye cha'añ mi tyijk'elo' tyi k'elol baje' mi k'año' li tyak'iñ aña'bä ich'añ jiñi mu'bu ipi'leñoñumel laj politikujo'; jiñ mi chajpañ ik'el ochembä mul cha'añ ma'añ tyi cha'le baje' kãntisäbil lok'em wä'tyi ña'al ty'añ;

i) Jiñi partirus politikus mi' päso' ibä tyi raliu yik'oty tyi telebisiõñ, chä'äch bajche' mu'bä ipäs tyi tsätsbä ty'añ ya' tyi apartaru B tyi yuxp'ejlel base tyi artikulo 4I yä'tyi konstitusiõñ.

j) Mi' k'jlel bajche' mi' mejlel jiñi prekampaña yik'oty jiñi kampañas cha'añ päke'tyel ba'bä partidus politikos, che' bajche' je'el mi' k'ejlel imul jiñi mu'bä iñäsañ tyi' tyojlel tsätsbä ty'añ. Che' mi' päjk'el jiñi kobernalor , jiñi campaña mach mejl tyi jalejel o tyi ñumel tyi 90 días, ñi tyi sesenta días mi' mejlel tyi jalejel che' liputado local o ayuntamiento jach mi' päjk'el; jiñi prekampaña tyak mach mej tyi jalejel tyi' cha'chajp'el jiñi kampañas cha'añ päke'tyel (campañas electorales).

k) Mi' yäjk'el tsätsbä ichujki' cha'añ añ isujmilel yik'oty Instituto Pereral Elektoral tyik'oty x-e'tyelo' elektorales lokales tyi material tyi piskalisasiõñ cha'añ pinansas cha'añ partirus politikus, chä'äch balche' mi' päas tyi' cha'p'ejlel iyujtyi'bal parrapo tyi' jo'p'ejlel base tyi artikulo 4I wä' tyi konstitusiõñ.

l) Mi' yälk'el jump'ej sistema machbä yom k'ejlel cha'añ che' bajche' tyi' pejtyelel mu'bä imejlel yik'oty mu'bä ityoisäñtyel xpäk' e'tyelo' mi' chujekel tyi ñaxambä lekalilaty che' bajche' je'el mi' pästyäl jiñi reglas cha'añ imejli'bal tyi' tyojele alministratibu yik'oty jurisliksional, cha'añ itsijkel tyi' pejtyelel jiñi botasiõñ.

m) Mi' k'ejlel chukoch añ botasiõñ machbä añ itsijkel cha'añ ipäjk'el kobernalor , liputados locales yik'oty ayuntamiento, yik'oty iyorales cha'añ mi' tyo'isañ ibä tyi' pejetyel che' bajche' ta'bä Ñumi, che' bajche' je'el mi' yäk tyi' ña'atyibaj che' tex ujtyi jiñi päke'tyel, yik'oty.

Mi' pästyäl jiñi mulil yik'oty mi' k'ejlel ba'tyobä yom ma'añ tyi mejli' che' tyij päjk'i x-e'tyelo', che' bajche' je'el jiñi mulil mu'bä iyä'k'e'.

V. Jiñi konstitutusiones yik'oty tsätsbä ty'añ cha'añbä estaru mi' mejlel iyä'k'e' tribunales mu'bä icriticariñ administrativos año'bä tyi' bajñe wentaj cha'añ mi yälo' ba'bä tyi' k'axtyäyo', año' tyi' wentaj cha'añ mi' tyoisañ jiñi machbä weñ mu'bä ipäs ibä tyi' tyojlel jiñi administrasiõñ publika Estatal yik'oty ma'añbä chukul tyi kobiernu, mi' yajk'el normas cha'añ much'tyäyaj, ik'äjñel.

VI. Jiñi ilaja' tyoñel jiñi estarus yik'oty iyaj toñelo' chukulo' tyi tsätsbä ty'añ mu'bä ipäse' jiñi lejislaturas cha'añtyak estadus che'bajche' mi' päse' jiñi artikulo 123 cha'añ konstitusiõñ politika tyi li estarus unirus mejikanujo' yik'oty jiñi ityojlel reklamentu.

VII. Jiñi pererasiõñ yik'oty estarus, tyi' tyojlel jiñi tsätsbä ty'añ, mi' mejlel iñäsañ ibä tyi' tyojlel iliyi ejesisio bajche' mi' ñijkañ ibä, ichujkel yik'oty ikejlel obras, yik'oty majaan e'tyel, jiñtyo añ iletse tyak'iñ, yik'oty jiñtyo jayp'ej oraj mi' mele'.

Jiñi estaru año' tyi' tyojlel cha'añ mi' melbeño' ik'iñejel cha'añ bajche' mi' yäk' kotyayaj tyi' munisipius, che' mi mäk'äch iyäk'o' iserbisio, yik'oty mi' k'elo' bajche' mi' kajel tyi e' tyel bajche' mi' yäl jiñi parapo taxbä ñumi.

Wukläjämp'ej wäk'al (Artikulo 117). Mach mejlo' ili estarus, mi yañtyak.

I. Mi' pätybeño' ik'iñlel li aliansa, chä'äch bajche' mi yäl koalisi'oñ tyi estarus mi jiñik li potencias li tyälemo'bä tyi ñajty.

II. (mi yäjpel)

III. Xik' chokol wechebä tyak'in, yik'oty juñbä mach jiñ seyarujbä juñ.

IV. Mi krabarintye li transitu tyi yambä kixtyañuj mu'bä iñume tyi yambä pamil.

V. Mach ch'ujbi grabarintyel che' mi yochel majlle tyi yambä lum, mi yä'äch tyi lok'el mi jiñik kuchäl tyälembä tyi najty.

VI. Mi' ñuk x'ijklel igrabariñ tyi cha'añbä li wä'bä ch'oyolo' otyälemo'bä tyi yambä pamil, che' añäch ityoñel añ ilerechu baika yotsañ ibäj wä' tyi chuty lum, yom iregistrariñ ibäj bajche' mi mulañ yik'oty mi' k'ajtyibeñtye ijuñ cha'añ mi' mejle ityaj chuki yom.

VII. Mi' kajtyiñ mi mu'äk imajtyañ k'ejlel, tyi pätyälel tsätsbä ty'añ ak'al icha'añ li piskales mi yäk ba'ikabä yom, cha'añbä chukijach yom ila ty nasióñ otyi yañtyak pami, oba'ikabä mi' yäk'beñ iweñlel cha'añ mi be kole majlel tyi lumal oyik'oty'oyum ba' mi' ñik'i mejlel.

VIII. Tyoj omach tyoj mi' tyälel che' tyax wa' su'beñtyi mi' nuk xik'il tyi tyojlel kobiernu tyi yañtyak pamil, mismu ipiälo' ibä obajñe tyälemo'bä tyi yañbä pamil, che añtyo yom ityojo' omach wä'ix tyi lak lum baki ch'oyoloña.

Tyi estarus yik'oty munisipius mach ch'ujbi iwel xik'o' tyi kotyäñtyel jintyo che' mi' k'extyañ tyi pejtyelex proluke, iña'tyañ majchki mi cha'tyel tyi pejtyelex cha'añbä tyi orkanismo tyaxbä ñumil yik'oty yañtyak empresas, che' bajche' mi' päx lejislatura tyi jump'ejlel tsätsbä ty'añ yik'oty iña'tyibal tyi jump'ejle ja' mi' k'el jayp'ej mi' lok. Li ejekutibu mi' tsiktyisañ jayp'ej tyak'in tyi' kãnal tyi pejtyelex.

IX. Mi' krabariñ mu'bä ika imel, omi loty ichoñ juñ, pe ba'ikabä che' lets ityojol che' tyax yälä konkresu tyi uñoñ.

Li konkresu tyi uñoñ yik'oty lejislaturas tyi estarus mi yäl, wajali yai, li tsätsbä ty'añ mi be luchariño' li alkoholismu.

Waxäkläjämp'ej wäk'al (Arttikulo 118). Mi jiñik ch'ujbi, che' ma'añ iña'tyäbal li konkresu tyi uñoñ.

I. Añ ilerechu bajche' yoñe, mi jiñik yambä mu'bä yäkbeñ, mi mu'ik yäk'beñ ikäjñibal ilerechu omi' che' mi' chok majlel.

II. Jiñ che', ma'añ ityempu, ma'añ mi much'kiño'-ibä mi mu'ik isäklaño' kera.

III. Mi' cha'leño' kera che' añ tyälembä tyi yambä pamil, mi' wel xik'o' majlel yik'oty mi' tyi oraj tsänsaño', ma'añ mi yäk'o' ñume majlel. Tyi oraj mi yäk'beño' iña'tyañ presirente tyi republika. Mach mejlik ichajpaño' che' ma'añ mi yu'bino' jiñi konkreso ambä tyi uñoñ.

Bolomläjämp'ej wäk'al (Artikulo 119). Jiñi uñoñ añ tyi' weñta ikänätyañ jiñi estarus tyi' pejtyelel wokol yik'oty tyä'läñtyel. Mi tyi ujtyi kerra, mi'kek käk'eñtyela juñlaja la' kotyänñtyel, yik'oty mi' kotyañoña ili lejislatura ambä tyi estarus yik'oty ejecutivo cha'añ mi' tyoisäñla kwokol tyi lak-lum.

Tyi Jujump'ej estarus yik'oty jiñi distrito pereral año' tyi' weñta yik'oty' iyorolel jiñi xmulilo' Cha'añ mi' ñumelo'b majlel cha'an mi' säklabeñtyel imul taki tyajbeñtyi imul mi ke' yak'eñtyel isentencia jiñi x-e'tyelo tyi meleyo' jump'ej akuerru yik'oty jiñi prokuraloría generales cha'añbä justicia mi' yochel i tyoisä wokol añbä lak cha'añ che' je'el jiñi estaru yik'oty listritu pereral yik'oty kopiernu pereral mi ke' lu'chok majlel jiñi wokol añbä lakcha'añ tyi Prokuraluría Jeneral tyi li Repùblika.

Jiñi extranjeru tyälembä tyi yambä lum añ tyi' wenta jiñi ejekutibu pereral cha'añ mi' k'elo' bakí mi' majlel mi ke' melo' majle che' jach bajche' mi' yäl ili kostitusióñ. Taxki yäk'ä ty'añ jiñi jues jiñi extranjeru che' chukulix añ cha'añ sesenta días cha'añ mi' säkläbeñtyel jiñi mul.

Wäk'al (Artikulo 120). Jiñi Kobernaloires tyi li Estarus xik'ilo' cha'añ mi su'bo' yik'oty mi yäk'o' tyi k'añol li tsätsä ty'añ pererales.

Jump'ej wuk'al (Artikulo 121). Tyi jujump'ej Estarus tyi li pererasiöñ mi yäjk'el tyi pety kãñol yik'oty mi yäbentyel ijuñilel, mi chujkel tyi juñ yik'oty tyi k'ejliyijib tyi jurisiales cha'añ yaño'tyakbä. Li konkresu tyi li uñoñ, tyi kaj tsätsä petyälbä, mi kaj ik'el iña'tyañ baje' yom kãñol jiñi mu'bä icha'leño', chukol tyi juñ yik'oty baje' mi yäjk'ejmaj, yik'oty icha'liyajo', bajche' mi kaj tyi alol ilaj:

I. Jiñi tsätsbä ty'añ cha'añ-bä jump'ej estaru añ jach ikäjñibal tyi mali ilumal, yik'oty, bajche' mi yäl, mach tyok'ej xijk'el che' ma'añ tyi mali ilumal.

II. Tyi pejtyelej chä'bä añ icha'añ mi kãñbentyel tyi tsätsä ty'añ ba'añäch añ iyajñi li chä'bä añ icha'añ.

III. Li xoty' mulil alälbä tyi tyojle tribunales tyi jump'ej estarus tyi kaj ilerechus iwenlebä ochä'bä añ icha'añ tyi yambä Estarus, añ ikäjñibal jach ilayi, chä'äch baje' mi yäl li tsätsä ty'año'.

Li xoty' mulil tyi tyojlel ilerechu tyi bäj mi k'äjñe che' añ tyi yambä Estaru, che' jiñi kixtyañu xi'k'il- bä ixoty' imul ba' tyi bajñe otsa ibäj otyi kaj ba' chumul, ta'bä iyälu jiñi aj-e'tyel, yik'oty mi tä'äch k'oty juñ tyi tyojlel cha'añ mi majlel ya'bä oraj mi k'ebeñtyel imul.

IV. Jiñ mu'bä icha'leñ li estarus sivil chäkulbä tyi tyojle tsätsä ty'añ cha'añbä jump'ej Estaru, añ ikäjñibal tyi yañtyakbä.

V. Jiñi ajuñ mu'bä iyäbeñety tyi tyojlel aj-e'tyel tyi tyojlel jump'ej Estaru, baje' chäkul tyi tyojlel itsätsä ty'año', ma'añ mi (serán, sic DOF 05-02-1917) lu' tyälañtye tyi yañtyakbä Estaru.

Cha'p'ej wuk'al (Artikulo 122). Mi yä tyi artikulo 44 ili tyoj-isäbibä tyi tyojejl juridika tyi listritu pereral, li yumäl añ tyi tyojlel x-etyelo' cha'añbä pereral yik'oty piälo'b iejecutivo, legislatibu jurisial cha'añbä munisipal, che' bajche' tyi yujtyi'bal ili artikulo.

X-e'tyelo' wä'i tyi Listritu Pereral, cha'añbä tyembä lejislatibu, li iyum ili kobernu tyi Listritu Pereral yik'oty li tribunal cha'abä justisia.

Tyälembä tyi lejislatura ila tyi listritu pereral mi yotsañ itsikle li päk'äbä cha'añ liputalos jiñtyo yu tyi' pejtyelel kixtyaño yik'oty mi' päso' ya' ba' tsoltsijbubi tyaxbä votariyo' tyi' jump'ejlel listritu plurinominal, tyi' yujtyi'bal mi' päso' ili tsätsbä ty'añ yik'oty mu'bä yäl ili kobernu.

Iyum li koberno tyi listritu pereral añ tyi' tyojlel ejecutivo yik'oty li pejtyelel koberno ili tyi entilaty, mi' yajle juntyi kixtyaño, mu' päk'e' tyi botasiöñ baika, tyi lekretu imach yu'bil.

Ili tribunal superior tyi justisia yik'oty li konsejo jirikatura, añtyakbä

yambä tsätsbä tyi ty'añ li koberno, mi' k'el mi chunkoläch puncionariñ ibä cha'añbä iña'tyibal mi mel tyi listritu pereral.

Tyi tyoxyäl ili che' mi' lajo' año'bä ipoler ya' tyi uñoñ yik'oty li x-e'tyelo' tyi listritu pereral m' mäk'tyañ ili yambä mu'bä yäk:

A. Añ tyi' tyojlel Konkresu- le Uñoñ:

I. Mi' uts'aty k'eje jiñi Listritu Pereral, jiñ jach mi' ch'ämbentye isujm ta'bä ajli ya' tyi Asamblea Lejislatiba;

II. Mi' lok' jiñi Estatuto le Kopiernu cha'añ jiñi Listritu Pereral;

III. Mi' k'eje jiñi betyäl cha'añbä jiñi Listritu Pereral;

IV. Mi' lu' yäjle che' yoke meleläch mi' k'eje, saj oraj yik'oty che' uts'atyäch chonko tyi chajpäntyte ya' tyi poler- le Uñoñ; yik'oty

V. Li yambätyak mu'bä iyäl ili Konstitusiõñ.

B. Añ tyi' tyojlel jiñi Presilente le Estarus Unirus Mejikanus:

I. Mi' tyeche jiñi tsätsbä ty'añ ya' tyi Konkreso-le Uñoñ cha'añ mi' k'el jiñi Listritu Pereral Elektoral;

II. Mi' su'bentyel jiñi Senaru maxki yom mi' k'extyäntyte, che' mu'uch iñijkaño' lo'kel, jiñi yoke yumul tyi Kopierno le Listritu Pereral;

III. Jaja'bil mi' chojke majlel ya' tyi Konkresu-le Uñoñ, jayp'ej mi' pensalintye cha'añ jiñi betyäl cha'añ mi' k'eje jayp'ej mi' yä'bentyel jiñi Listritu Pereral. Che' jiñi li ñoj yumulbä tyi Kopiernu le Listritu Pereral mi' k'el che' mu'uch ijak' jiñi Presilentej-le Republika bajche' chonkobä ik'ajtyintye, bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ;

IV. Ya ba' much'ulo' muk'o'bä tyi toñel yoke uts'aty mi' ch'uj k'eje jiñi tsätsbä ty'añ mu'bä ilok' jiñi Konkreso le Uñoñ bajche' jiñi Listritu Pereral; yik'oty

V. Yämbatyak mu'bu iyäl ili Konstitusiõñ, che' jiñi Estatuto-le Kopiernu yik'oty li tsätsbä ty'añ.

C. Li estaru cha'añ kobiernu tyi Listritu Pereral mi' mele' bajche' ili:

JUÑ K'AJK JUÑ. Aluluchbä ya' tyij Asamblea Lejislatura

I. Jiñi liputarus ya tyij Asamblea Lejislatura mu'äch ipäjk'el jujuñyajle tyi uxp'ej ja'bil tyi boto pejtyelo' kixtyañu, ba'äch yomo', toj yik'oty mukul yä'äch bajche' mi iyäk' jiñi tsätsbä ty'añ, ba'äch bä mel ich'um tyi ty'añ, cha'añ ityem much'kiño'- ibäj icha'añ eleksiones, jiñi ak'ol maj jiñi konstansias je'el bajche' mi chäkiñtyel ya' tyi chajpäñtyel, jiñi chajpäbil ya' tyi artikulo jump'ej iyuxk'al(41), (60) yik'oty bolomlujump'ej ijok'al (99) icha'añ ili Kosntitusiõñ;

II. jiñi juñ mukbä ik'ajtyintyel cha'añ k'otyel cha'leñtyel liputaru ya tyi asamblea ma'añ ju'beñ ija'bile ba'mi ik'ajtyiñ cha'añ chaleñtyel Liputaru Peleral. Mi kaj yäjk'el ya' tyi Asamblea Lejislatiba yik'oty pejtyelo' yäch bä laj año' ba'äch mi tyi ch'ujmel, jiñi mi yäjk'el laj añbä ya' tyi artikulo junlujump'ej iyuxk'al (51), bolomlujump'ej iyuxk'al (59), jump'ej ichänk'al 61, cha'p'ej ichänk'al (62), chämp'ej ichänk'al (64) yik'oty wuklump'ej ichänk'al (77), praksioñ IV icha'añ ili Konstitusiõñ;

III. Ba'äch jiñi partiru polítiku che' che'äch jiñäch k'äx añix itsijkel icha'añ ikonstansia icha'añ pejtyelo' yik'oty je'el che' mach iweñtyaja lujump'ej ichak'al (30) porsientu cha'añ botasiõñ ya' tyi Listritu Pereral, mux iyäk'eñtyel jiñi itsijkel icha'añ Liputarus icha'añ mi junlaja pästy'añ cha'añ ityaj pejtyelel icha'añ asamblea:

IV. Mi yäjk'el jiñi yorojlel cha'añ cha'leñtyel cha'yajlel icha'año' ba'äch mi tyeño much'kiño'-ibäj jujuñ ja' yik'oty tyem mäch'kibil je'el muk'bä bi tyi ajk'el icha'añ Orkanu Internu icha'añ kobiernu ba' cha'lentyel ijaliyel jiñi ts'iñ k'aj oraj. Jiñi su'beñtyel cha'añ tyem much'kiño'- ibäj k'otya'ächbäj jiñuchbä icha'añ x-e'tyel icha'añ alol órkanu internu, tyi k'ajtyibal icha'añ pejtyelo' icha'añ tyem yä'ächbä año' je'el iye'tyele jiñi kobiernu icha'añ Listritu Pereral;

V. Jiñi Asamblea Lejislatiba, bajche' yujtyibal icha'añ xik'ol jiñi kobiernu; mi ch'um jiñtyakbä ili xik'ol:

a) k'ajtiñtyel itsäts bä ty'añ, ba'äch bä mi kaj tyi chokol maj ya' tyi ye'tyelel kobiernu icha'añ Listritu Pereral cha'añ jiñach mu'ix iyäjk'el ixik'ol tyi kãñol:

b) Natyãñtyel, k'ãñol yik'oty ich'ujmel ja'bä ja' jiñi tyak'iñ icha'añ yik'oty

jiñi tsäts bä ty'añ jiñi tyak'in icha'añ Listritu Pereral, ch'amulächbä tyi ty'añ ñaxañbä jiñi tyak'in yombä cha'añ pety k'äjñel jiñi presupuesto, ipästyäl jiñi lu' laj yombä cha'añ ik'äjñel publikus mel itsäy chokoño ibäj yä'äch ba' mi yäl ya' tyi wukp'ej iwuk'al artikulo (127) icha'añ ili konstitusiõñ.

Jiñi órgano icha'añ Listritu Paereral, ejecutibu yik'oty julisial che' bajche' jiñ bajñel tyeme mäch'olo' kãñolo' yä'äch bajche' año' ibajñe ye'tyelo', mejläch ixäktyesañ ba'äch iproyektu icha'añ k'ãñol tyak'in, jiñachbä bajche' lalal bel ts'ijbäbil bajche'-äch mi yäjlel cha'añäch ik'äjñel. Ili alol yom ik'ejlel bajche' mi chaleñtyel cha'añäch mä'äch ich'äjmel jiñi tyak'in mä'äch ich'äjmel jiñi Listritu Pereral. Mu'äch iyäjk'el icha'añ ik'äjñel cha'añäch jiñi Kobiernu bajche'-äch lu'añ tyi juñ omij yäjk'el.

Tyi imalil jiñi tsäts icha'añ bi tyä tyak'muk'bä bi tyi oche, mach mel tyi ak'ol tyi käläx bajche' äch xik'il tyi ak'al Konkresu icha'añ jiñi Uñoñ cha'añäch ik'äjñel jiñi tyak'in icha'añ inkreso ichajpañ Listritu Pereral.

Jiñi ñäk bä iyetyelel bajche jiñi ichap añ tsäts bä ty'añ cha'añ Inkreso yik'oty jayp'elel añ jiñi tyak'in jiñachbä cha'añ ye'tyelel Kobierno icha'añ Listritu Peleral. Jiñi tsikbäbil iyorulel cha'añ pästyäl mi yujtyel tyi jumlujump'ej ichak'al (30) icha'añ nobiembre, che' je'el jiñixtyo jiñi ja'bilel jiñixtyo mi k'ajtyäl jiñi eleksion tyejchembä icha'añ jiñi ye'tyelel Kobiernu icha'añ Listritu Pereral, bajche' jiñ iyorolel ak'al jiñäch jiñi junk'al (20) icha'añ lisiembre.

Jiñi tyeme much'olo' x-e'tyelo' Lejislatiba mi kaj icha'leño' ja'bä ja' jiñi proyekto presupuesto mi chok maj yä'äch ya' tyi ye'tyelel Kobiernu icha'añ Listritu Pereral cha'añäch yä'ix mi xäk'tyal tyi tyejchi.

Mu'äch cha'leñtyel ya'ya'i tyi asienla icha'añ Listritu Pereral, ya'äch ma'añ lajal bajche' añ yik'oty bajche'-äch lä' añ ikobiernu, bajche'-äch ak'al ya'äch tyi párrapo cha'p'ej icha'añ tyejchibal ya tyi insiso c) icha'añ jiñi praksión IV icha'añ jiñi artikulo jo'lujump'ej iwäk'al (115) icha'añ ili konstitusiõñ;

c) K'ejlel jiñi jayp'ej añ tyak'in jiñi ja'bil tax bä ñumi, cha'añ yujtyibal icha'añ jiñi ñatyibal jiñi piskalisasiõñ icha' Listritu Peleral icha'añ jini Asamblea Lejislatiba, bajche'-äch jiñ ak'älbä ya' tyi paksiõñ VI icha'añ artikulo chänlujump'ej ichänk'al (74) jiñtyo ku mij ichaleñtyel.

Jiñi tyak'in Publika icha'añ ja'bil tax bä ñämij melbi chokl maj ya tyi Asamblea Lejislatiba jiñtyo tyij lujump'ej k'in icha'añ mes jiñi junio. Ili

ak'al bá iyorulel. Che bajche' ak'álbä cha'añ pästyäl jiñi iniciatibas icha'añ tsätsbä ty'añ icha'añ tyak'in yik'oty jiñi proyecto icha'añ tyak'in cha'añ ocheñbä. Jiñach mejl yäjk'el che' mi chajpäntyel jump'ej bá k'ajtyiñtyel icha'añ Ejekutibu cha'añ Listritu Pereral kulux yaji k'elel ya tyij juisio cha'añ tyi komoñ chajpaya;

Jiñi titular ya' tyi entilaty cha'añ pískalisasion icha'añ Listritu Pereral mä'äch päjk'el tyi chap'ejlel uxp'ej shäjty tyi icha'añ yä'äch bä año' ya' tyi Asamblea Lejislatiba che' ijaliñel mach ju'beñ tyi wukp'ej ja'bil yik'oty yom añ iñatyijbal jiñi jop'ej ja'abil cha'añ mejl icha'leñ otoñel, ya' tyij lojtyi tyak'in yik'oty añ bá ityojlel.

d) Päjk'el maki mi kaj pästyañ che' añtyo yom, jiñi ye'tyelel kobiernu cha'añ Listritu Pereral;

e) K'ajtyiñtyel jiñi ajk'el bajche'äch añ tyi juñ cha'añ chajpäntyel jiñi asienla pública, presupuesto, jiñi tsikol yik'oty jisäñtyel icha'añ listritu Pereral yik'oty jiñi ñatyäñtyel jiñi ch'äjmel cha'añäch ich'äjmel jiñi bajñel cha'leñtyel yik'oty je'el jiñi chaleñtyel jiñi bityi ak'ol, cha'uñuch bajche chajpäbil yä'äch ba'año', iñijkäñtyel je'el icha'yuytyibal. Jiñi ik'äjñi'bal jiñi pískalisasióñ mij icha'leñ bajche'äch lä'añ ba'äch ityejchibal jiñi xik'ol, tyojol, icha'leñtyel, tyojuchbä yik'oty bajche' ñumijeñ.

f) K'ajtyintyel jiñäch ak'álbä mu'ächbä iyäl ity'añ ya' tyi Listritu Pereral bajñel eleksióñ yik'oty päsbäbil, che'i kotyätyel pejtye pamil, bajñel, mukäl ityojuchbä; tsäy chäkul ba'äch ye'tyelel muk'bä yujk'el ya tyi p'ätyälel jiñi Kobiernu, ba'ächbä mi cha'leñtyel bajche'-äch ts'ijbäbil ya' tyi insiso
b) jiñtyo tyi **n)** icha'añ praksióñ IV tyi icha'añ jiñi artikulo wäklujump'ej iwäk'al (116) icha'añ ili konstitusióñ ba'ächbä mi yälo' tyak jiñi insiso
j) yik'oty **m)** mi cha'leño' jiñi Kobiernu, Liputaros, ya' tyij Asamblea Lejislatiba yik'oty iyumo' jiñi lelekasiones;

g) Trijbäño'ibäj yä'äch ya' tyi Alministrasióñ Pública bä'äch chumulo', iye'tyelo' bä'äch año' chaleño' itoñel;

h) Ts'ijbäñtyel yä'äch ya' tyi sibil yik'oty ye'tyelel; je'el ichajpäntyel jiñi natyäñtyel muk'bä ikäñätyañ jiñi Lerechus Umanus; komoñ cha'leñtyel kixtyañu, kotyayaj cha'añ toñel, ya' tyi notariu yik'oty jiñi rejistru publiku icha'añ jiñi ambä icha'añ jiñi muk'bä tyi choñijel;

i) Chajpäntyel jiñi kääñtyäñtyel sibil; lajabä cha'añ añtyo yom jiñi aj

känätyaj yik'oty uts'aty kobiernu; jiñi serbisiu cha'añ sekuridad majnäbil tyi empresa bajnel icha'añ; jiñi känätyäntyel yik'oty cha' sujtyel nämijel pejtyelel jopty kixtyaññ; jiñi saluty yik'oty koyäntyel pejtyel kixtyañu; yik'oty kãnutya pejtyej kixtyañu;

j) Ajk'el tyi materia cha'añ komoñ chajpäntyel jiñi lesarroyo urbano; ya' tyi lesarroyo urbano, jñjach ik'ãñol jiñi lum; känätyäntyel jñi matye'el je'el kotyäntyel ekolojía; ajñibäl; päjtyel ñäki otyoty yik'oty icha'leñtyel; bijlel pejtye kixtyañu, transito yik'oty ajñibäl; chojñibäl yik'oty tronel kixtyañu; yik'oty kälax toñel, k'äjñi yik'oty k'äjñel icha'añ añtyakbä icha'añ jiñi Listritu Pereral;

k) Junlajatyisäntyel jiñi majnäntyel yik'oty jiñi xik'ol cha'añ jiñi k'äjñel publiku; lejislar cha'añ jiñi k'äjñel jiñi k'ächli kixtyañu urbano, cha'añ sujkuyaj, turismo yik'oty k'äjñel jiñi lok'el, merkaru, rastro je'el abastu, yik'oty je'el kampäsantu;

l) Yäjk'el maj jiñi tsätsbä ty'añ Orkanika yä'äch ya' tyi pomento Ekonomiko yik'oty kãnutyäntyel jiñi empleo; cojlel aj-toñelo' tyi lum; ba'äch mi lojtyel tyak'iñ; kãñuñtyel icha'añ jiñi animal; k'iñijel ba' weñ añ kixtyañom; ch'aleñtyel k'iñijel cha'añ ñusak'iñ yik'oty muk'bä icha'leño alas; yik'oty bajche' äch añ muk'bä yijk'el tyi päs juñ bajche juch mukbä ilaj yäl ya' tyi praksiõñ wukp'ej, icha'añ atikulo uxp'ej (3). Icha'añ ili konstitusiõñ;

m) Ajk'el jiñi tsäts bä ty'añ Organica icha'añ x-tribunales añobä tyi ityojlel icha'añ k'äjñibal Julisial añobä tyi iwenta yä'äch ya' tyij Listritu Peleral, ba'äch my xäjk'el bajche' jñ añbä tyi tyojlel icha'añ serbilores publiku icha'añ alol Orkanikos;

n) Yäjk'el jiñi tsäts bä ty'añ Orkanika icha'añ Tribunal icha'añ mu'äch yujk'el tyi komoñ ty'añ tyi icha'añ jiñi Listritu Pereral;

ñ) Pastyäl naxañ tyejchäntyel cha'añ tsäts bä ty'añ oxik'ol tyi ajlä tyi Listritu Peleral, yä'äch ya'ba añ jiñi kongreso icha'añ Uñoñ; yik'oty

o) yantyakbä mukbä yujk'el laj tsijbäbplbä wä'uchbä ili konstiytusion.

CHA' K'ÄJK JUÑ. Icha'añ jiñi yumäl añbä tyi kopiernno ya' tyi distrito pereral.

I. Mi ke' jalejel tyi toñel jñäch chämp'ej ja', tyi 5 de diciembre jñächbä

mismo ja' mi' tyech toñel, mike' mel majlel jiñi itoñel chejach bajche' ts'ibubil ya' tyi lejislasion electoral.

Cha'añ mi la koche tyi yumãñ tyel cha'añ kopierno ya' tyi listrito pereral yom lak tyempañ lak juntyak bu'bã ik'atyĩntyel ya' tyi i reklamento añbã tyi kopierno mi' k'atyĩntyel mi wãch ch'oejemoñla Wã' tyi lak lum mejiku yik'oty che' uxp'ex ja' a chumtyã ya' tyi listrito pereral mej jeel Che' chumule' tyi yambã lum i ma' k'otyel tyi chumtyãl ya' tyi listrito pereral che' jop'e ja' akotyel tyi chumtyã ya' tyi listrito pereral ima'añ tyã' chãk yãñã a lum mej lãx lakch'ãmel jeel yik'oty mi' k'elo' mi ts'ãkalix jiñi 30 laka'bilel che' i yorole jiñi yakãntyel cha'añ yumãntyel tyi listrito mi ke' k'elo' jeel che' machãchtyo ñumety tyi kopiernojiñtyel ya' tyi listritu pereral ,mi' yãl jeel che' mach nojyom che' ñatyba' ma' chumtyãl cha'añ ma'añ ma' tyaj wokol tyi a toñel.

Jiñi yumãl añbã tyi kopiernojiñtyel ya' tyi listrito pereral taki ilok'oyo' otyimajli pe cha' tyalto o che' tyi' tyaja tsãtsbã wokol mi' k'atyĩñ i lok'i jiñi kopierno come jocho mi ke' kãy jiñi i toñel jiñi senado mi' pãk' tyi' k'aba' jiñi presilente juntyikil pe ya'tyotyĩ asamblea mi' ñojpak'o maxki bu'bã' ke' kaytyãltyi' k'exol jiñi yumãl cha'añ jiñi kopierno ya' tyi listrito pereral cha'añ mi' iyuntyisãñ jiñi tonel jiñi tsiji' pãk'ãlbã mi ke' melmajlel ili.

II. Jiñi yumãl añbã tyi kopernojiñtyel ya' tyi listrito pereral añtyi' wenta i mel majlel ili.

a) Mi' ts'ãktyisãñ imel majlel chãch bajche' ts'ibubil ya' tyi tsãtsbã ty'añ tyi' tyojlel jiñi listrito pereral mi' chok majlel ya' tyi kongreso de la unióñ cha'añ mi' se' ak'eñtyel jiñi itoñel.

b) Mi ke' su' majlel yik'oty mi' ke' ts'ibuñ majlel cha'añ mi' chokmajlel ya' tyi asamblea legislativa jiñi imelbal, mi much its'ãktyisãñ che' bajche ts'ibubil ya' tyi tsãtsbã ty'añ yai mi' choko' majle ya' ba'año' jiñi liputadojo' mi' yãk'eñtyel Lujump'ej k'iñ cha'añ mi yãlo' mi mãk'ãch ich'ãmel che' tax ilu' jak'ãyo' ojli mux i letsel tyi yumãltyel tyi kopierno añbã tyi listrito pereral.

c) Mux ipãs jiñi tsãtsbã ty'añ yujutyakbã ya' tyi asamblea legislativa

d) Mi' p'ak'o yik'oty mi' ñijkãntyelo' jiñi x-toñelo' publicojo'bã chukulo'bã ya' tyi ejekutivo local che' mi' cha' pãk'o o mi' lok'o, max tyo weñ ts'ibubil ya' tyi tsãtsbã ty'añ ya' tyikonstitusion

e) Mi' ke' mel majlel ya' tyi' tyojel x-toñelo añbä tyi seguridad publica ba' ma' yäl isu'mäch chäch bajche' mi'yäl ili tsätsbä ty'añ icha'añbä kopierno.

f) Pejtyel bu'bä' i yäk' ili constitución yik'oty ty'añ ts'ibubilbä tyi kopierno yik'oty tyi' pejtyeel jiñi tsätsbäty'añ.

UX K'ÄJK JUÑ. Che' jumujch' mij käla aj k'el juñ tyi puwlika local ya'tyi listrito pereral:

I. Mi' yäle' isujmiñema tyi pejtyeel cha'añ mi pujkema tyi tyojlelo' yik'oty ba' li jopolo' ixiniñ imuch'li'o, che' ñajayem yik'oty che' pukul lok'el;

II. Jiñäch mi yäle' ba' jopol imuch'kiño ibäj li politiko-aj chajpa juño' tyi junjunchajplel ityijk' li lum ba' chili ip'is li listrito pereral.

Che' je'el mi bi'tyi k'ejele cha'añ mi' mejle tyi p'isol ityijk' li lum tyi listrito pereral, yujilo'bä ba' ijoplio' imuch'li politiko-aj chajpa juño' jiñ año' tyi tyojle, isujmlel baje' mi yotsäñtyelo', mu'bu icha'leñ, che' bajche' je'el mi chuko'ibäj tyi joplio' imuch'li' yik'oty iyum li kobiernu ya'tyi listrito pereral.

Li año'bä tyi tyojle ya'tyi joplio' imuch'li' politiko-aj chajpa juño' mu'bu ik'el ba' chili ityijk' li lum che' mi yajkäñtyelo' jach tyi pejtyele, ibäjach, muku che'jach k'o tyojsu'bentyejach, jiñäch bajche' mi yäl li tsätsäty'añ.

CHÄÑ K'ÄJK JUÑ. Che' mi käla li tribunal superior tyi justisia yik'otyo' yäño'bä ijoplio' imuch'li' jurisiales iweñachbä yujil icha'leñtye:

I. Che' awom ochel tyi majistraro tyi tribunal superior mej a much'kiñ a juñtyak jiñächbä mi k'ajtyiñ li konstitution cha'añ li ministros tyi suprema korte li justisia; yomtyak, bajche', awujilbä amba'tyak tyi acha'le apäs k'oya' tyi xäk' cha'ambä jurisial, jiño'achbä ya'tyi listrito pereral. Li tribunal superior tyi justisia mi' yochel jaityikilo' añ li majistraros bajche' päsäl tyi tsätsäty'añ orkanika mij käla.

Cha'añ mi tyajtyäl yombä toñel ya'tyi majistraros tyi tribunales superior li justisia, li yum li kobiernu tyi listrito pereral mi' yotsañ yombä iyäl ity'añ cha'añ mi ch'äjme tyi ñatyäñtyel ba' mi much'o'ibäj tyi ty'añ lejislatura. Li majistraros mi' yäl ity'añ ta'bä icha'le tyi ñumi li ja'bil 6 imej tyi alol ya'ba mi' much'o'-ibäj tyi ty'añ; mi che'chä'ächi, che'jach muku año' tyi toñel bajche' albi tyi titulo cuarto wä tyi konstitution.

II. Li aj k'el juñ, wen k'elel ixuk'ujach ya'tyi tribunal superior li justisia, ba'li juskalo yañtyakbä ijoplio' much'li jurisiales, jiño' mi kätyäl tyi tyojlel aj kãñtyisaj ya'tyi jurikatura tyi listrito pereral. Li aj kãñtyisaj ya'tyi jurikatura mej añ iwiñik siete, tyi juntyikle tyakbä jiñ li presirente tyi tribunal superior tyi justisia, jiñbä je'el mejo' tyi kãñtyisaj. Li kälemo'tyobä mi majlel bajche': juntyikil majistraros ichatyikil kues sajkäbilo' icha'añ ta'bä yäk'äyo' ik'ä' ya'ba jopolo' tyi cha'yuxchajplel ya'ba' li majistraros; juntyiki otsäbil tyi toyjle yum li kobiernu tyi listrito pereral yik'oty yambä cha'tyikil sajkäbil ya'tyi much'lio' ichajpa ty'añ lejislatibu. Ipejtyelelo' aj kãñtyisajo' mej imuch'kiñ ik'äjñi'baltyakbä ijuñ che' yom ochel tyi majistraros jiñächme kixtyaño tsikilbä yujilbä tyi ñatyibal yik'oty aj chajpa juño', wenzuk'ul yik'oty wen kajtyisäbil mu'bu imel icha'leñtyak, che'ba jiñ otsäbilbä ya'ba li majistraros mej iñuñsaj ibäj, che'ba', mi käjñe iña'tyibal ke yujiläch ya'ba' yajñi' jurisial. Mujach ijaliel cinco ja'bil iye'tyel, che'jach mi' bele' k'extyãñtyelo'majel imach mejo' tyi cha'päk'olo' tyi yambä ja'bil. Aj kãñtyisaj mi' päk'e kueses ya'tyi listrito pereral, ya'tyi yujtyi'bal ba' wäy su'bul li ña'alty'añ tyi karera jurisial. Je'el mi yäle' jaityikilo' yujilo'bä li ña'alty'añ ya'tyi xiñil imal li tribunal yik'oty li meloji'bäl ya'bä yik'oty li poler jurisial tyi listrito pereral, bajche' äch albi su'bul tyi chujbiñtye ba'año' aj kãñtyisaj.

III. Jintyo mi' yäle' p'ätyälbä tyi tyojle a xik'oñel yik'oty bajche' yom xuk'chokol aj kãñtyisajo' tyi jurikatura, iñan ch'ämo' tyi ty'añ yombä tyi artikulo 100 wä'bä añ tyi konstitusion.

IV. Mi bi'tyi k'ejelel isujmile bajche'äch su'bulbä tyi tsätsäty'añ orkanika cha'añ bajche' mi chajpaño'ibäj yik'oty ibeño'po'letse li yajk'ämbalo'e'tyel, che bajche' li karera jurisial mi tyoj'añkolema.

V. Jiñäch mi k'äjñi'bäye tyi tyojlelo' much'ulo'bä xkãñtyisajo' tyi jurikatura, che' bajche' li majistraros yik'oty li kueses, tyi tyuk'suñtyel li ty'añ yik'oty tyi xoty'ol li mulil wäykãñäliz ya'tyi artikulo 101 tyi konstitusion;

VI. Li aj kãñtyisaj tyi jurikatura mi chajpañe' jaip'ej ta'bä k'ãñäyo' lok'el jiñiyo' tribunales tyi justisia ya'ba chukulo' jiñ mi ki tsiktyisañma iyum li kobierno tyi listrito pereral mi ñansu'b tyi chajpãñtye lok'el ta'bä k'äjñi cha'añ mi ch'ujbiñtyel tyi päsol ya'tyi much'lio' xchajpty'año' lejislatibu.

JO' K'ÄJK JUÑ. Añ juntyikil tribunal mu'bä diskutiriñ xtoñelo' mu'bä ibajñe al cha'añ mi' tyoj-isañ ili mu'bä cha'leño' tyi diskutir ili yantyak x-etyelo'b muk'o'-bä tyi toñel tyi listrito pereral.

Mi' yujtisañ ili tsätsbä ty'añ cha'añ mi yotsañ ibäj yik'oty tyi' tyoxyälel, laja melebä tyi tsätsle ty'al orkanika.

D. Tyi pejtyelex ili ministerio tyi listritu pereral mi yäk'eño' ye'tyel tyi juntyiklex Procurador General tyi Justicia päk'älbä tyi tyojlex tsätslex koberno; ili tyoj-isäbilbä yik'oty ili tsätsbä ty'añ mi' lajmisañ ili muchk'iyaj bäj, yik'oty bajche' mi' cha'leñ ibä tyi puncionar li tsätsbä ty'añ.

E. Ya' tyi listritu pereral mi' k'äño' tyi tyojlex presirente tyi estarus unirus mejikanus, che' bajche' mi yäl tyi praksioñ VII tyi artikulo 115 ila tyi konstitucioñ. Che' mi' päjk'el yik'oty che' mi' ñajtisaño'b tyi' pejtyelex servilores añ tyi tyojlex che' mi xijk'el tyi' peejtyelex pätyälel mi' mel che' mi' päx ili kobernu.

F. Kamara cha'añbä señalores tyi konkreso tyi uñoñ, mi' käyo' che' mi' k'ijk'elo'b majlex, ch'ujbi inijkañ ibäj li yumäl cha'añ koberno tyi listritu pereral che' aña imele ñoj tsätsbä mulil yik'oty aj e'tyel vha'añbä tyi uñoñ o tyi' ty'añ tyi' pejtyelex yämäl tyi listritu pereral. Ili u'bä ik'ajtyiño'b mi' ty'ox päso' tyi' tyojlex ja e'tyelo'b cha'añbä tyi kamara tyi senalores o jiñ xik'ilbä majlex, ceh bajche'.

G. Cha'añbä li tsätso'bä ye'tyel tyi mu'chtyälel obaikabä aj e'tyel ya' tyi minisipiu ya' che', yk'oty ila tyi pereracioñ yti listritu pererral cha'añbä mi' melo'b ya' baki chukulo' tyi' zona konrbadas yik'oty tyi listritu pereral, che' bajche' mi yä tyi artikulo 115, tyi praccioñ VI ila tyi konstitucioñ, li baki mi' chuko' ibäj li kixtyañoj; mi k'otyañ tyi läk'älel li ambiente; mi' känätyaño' yik'oty mi' cha' tyoj-isaño' li cha'añbä ekologiko; xänijji'b, yajñi' ja' yik'oty ñumi' tya'al; mi' lotyo', ichäm majlex tratamoentu yik'oty mi' säklaño' li cha'añbä solidu yik'oty tyi' pejtyelex sekurilaty, li yaj e'tyelo' ch'ujbi itsijbuño' che' mi' lajo'b li tya'añ cha'añ mi' melo'b li xik'ilo'bä majlex li kixtyañojo'b li mu'bäyujtisaño'b yik'oty mi' cha'leño' ty'añ tyi tyojlex tsätsbä ty'añ.

Ili xik'ilo'bä majlex mi' tsojlelo'b tyi' pejtyelex li choñkolo'bä tyi toñel. Mu'bä ik'äjñel mi melo'b che' mi yujtyel bajche' mi' tyox ochelo'b tyi' muchtyälel yik'oty bajche' chunko mejlex.

Ili xik'ilo'bä mi' majlex:

a) Ya' baki mi' lajo' ity'añ, ili xik'ilo'bä majlex, che' bajche' mi' käytyälo'b tyi acuerdo ila tyi lak lumal yik'oty bajche chunkol tyi toñel majlex cha'añbä

tyi ejekusioñ yik'oty ches mi' mejlel, mu'bä yäk'o' ikä' tyi majtyañ toñel tyi pejtyelel chuki mi' mel'ob bajche' mi yäl cha'añbä tyi materias ila tyi tyejchi'bal parrajpo;

b) Ila baki añ li mu'bä ityoj-isañ tyi tyojlel ili xik'ilbä majlel, che' bajche' mi' cha'leñ ibäj tyi puncionarli materias, che' bajche' ili u'bä yäk recursos ili materiales, cha'anbä kixtyañojo'b yik'oty bajche' mi' mejlel yombä itoñel; yik'oty

c) Ili yañtyakbä tsätsbä ty'añ cha'añbä tyi' pejtyelel ityojel yik'oty imu'chtyälel bajche' mi' be kolel majlel ila tyi zona conurbadas, mu'bä yäk'ob itoñel yik'oty mi' melo'b bajche' mi k'otyelo'b tyi acuerdo li ochemo'bä cha'añbä xäñi'bäl.

H. Mach mej tyi alol yik'oty mi' be chuty-isañ ili konstitucioñ ambä icha'añ estarus mi yäk'beño' li aj e'tyelo' tyi listritu pereral.

IWÄKP'EJLEL IK'ABA'

Cha'añbä toñel yik'oty cha'añ prebisióñ sosial

Uxp'ej wuk'al (Artikulo 123). Pejtyelex jiñi kixtyaño añ ilerechu cha'añ mi' cha'leñ troñel tyi uts'aty kome jiñäch añbä ik'äjñi'bal icha'añ; tyi kaj iliyi mi' yäjk'el jiñi troñeläl yik'oty baki mi ichajpäñtyel tyi jumujch' cha'añ jiñi tronel, chä'äch bajche' mi' yäl tsätslel ty'añ.

Jiñi konkreso tyi uñoñ, cha'añ ma'añ mi its'aleñ ili chukulbä icha'aleñ mu'bä ke laj k'ele añäch tyi' tyojlel iyäk'e tsätslel ty'añ cha'añ jiñi troñel.

A. Yik'oty' jiñi xpätyoñelo', xtyoñelo', muk'obä tyi toñel tyi otyotylel, artesanojo' ityi' jumujch'lelo', tyi pejtyelex jiñi baki jach mi lak cha'leñ troñel.

I. Waxäkp'e oraj jachbi mi lak cha'leñ troñel.

II. Che'tyi a'bälel muk'oñ la tyi toñel wukp'ej jachbi ora mi lak cha'leñ troñel.

Mu'bi ikäjyex tyi juñyajlel: pejtyel toñel wokolbä tyi melol mu'bä imejlel ityäl'lañoñla, jiñi troñel tyi a'bälel tyi pabrika tyi' pejtyel yañtyakbä troñel mu'bä imelo' tyi ñumix tyi a las yes de la noche jiñi yesiseis jaxtyobä ija'bilelo'.

III. Mu'bi ikätyäl tyi juñyajlel ik'äjñelo' tyi toñel jiñi sejelo'tyobä ija'bilel bajche' chäñlujump'ej bä ija'bilelo'.jiñi ñumeño'ixbä ija'bilel bajche' iliyi yik'oty jiñi sejelo'tyobä bajche' yesiseis bä ija'bilelo' wäkp'ej orajachbi mi' mejlel icha'leño' toñel.

IV. Tyi jujump'ej bajche' mi' ts'äkyäye wäkp'ej k'iñ mi icha'leño' troñel mu'bi imejlel ik'ajo' iyoj jum'pej k'iñ.

V. Jiñi x-ixiko bajche' jalel mi' käntyaño' iyalo'bil mejl icha'leño' toñel baki mi' yäk'o wersa tyi käläx imejlo' tyi tyajtyä tyi wokol cha'añ jiñi aläl käntyäbilo'bä icha'añ;mi' cha'leño' k'aj owäkp'ej semana che' añtyoki mach k'oty ik'iñile bajche' mi' ch'ok-añ aläl iyambä wäkp'ej semana che' ta'ix ch'okä li alp'eñal,mu'uch imejlel ich'am ityojol tyi weñ yik'oty ikäntyañ ityoñel che' je'el ilerechu ch'amälbä icha'leñ ya'i baki a'bebil ityoñel.ch'e'bä yorolel ñoj alätyo li aläl che' choñtyo ich'am ichu' mi' cha'leñ cha'sujtye k'ajo tyi jujump'e k'iñ melia ora tyakbä cha'añ mi' yu'sañ iyalo'bil.

VI. Jiñi its'itya' tyojolo'mu'bä imejle ityajo xtoñelo' mi ich'ämo' tyi juñlajal jach tyi' pejtyelelo' o che' bajche' k'äjkemo' iñopbalo'.

Jiñi ñaxaño'bä mi' k'elbeñtyelo' iñajtyel baki año' tyi toñel, li' cha'achajplelo'bä mi' yäkbeñtyelo bajche' chuki toñel muk'o o tyi' k'añol iñopbaló.o chá'bä jach yujilo' pätyol o toñel especialbä.

Jiñi ityojolo' tyi' pejtyelejach xtoñelo' letsemixtyo yom ich'ämo' cha'añ mi ijastyäyel chuki yom mi imäñe' jiñi tyatyäl tyi otyoty bajche', mu'bä ik'äjñel, ik'uxyäl, yik'oty cha'añ mi yäk'e tyi k'ējuñ iyalo'biló.ityojolo' ibajñe k'äjkeño'bä ik'ējuñ mi' k'ejlel sekuñ chuki toñel muk'ocha'añ mi yäkbeñtyelo' ityojol.

Li Ts'itya'ityojolo' mi k'ejlel yä'äch ya' tyi komisióñ nasional yik'oty iyaj-e'tyelo' jiñi xtoñelo', yumulo'tyakbä yik'oty je'el kobierno, mu'bä imejlel ikotyañó' bajche' jiñi komisiones especiales ya' baki mi' k'elo ityojol xtoñelo cha'añ mi' yäl tyi weñ bajche' uts'aty mi' cha'leñ toñel.

VII. Mi lak mejle lak ch'am lak tyojol tyi juñlajal che'ki mismo lajal jachbä troñel mi lak mel kik'oty lak pi'äl, mach mejik mi' p'ajtyäl chuki yesoñlaj x-ixikonla owiñikonla mi jiñik bakibä lum ch'oyolonla.

VIII. Jiñi lak ts'itya' tyojol mi' käytyäl ts'insaj ty'oxol ya' tyi x-e'tyel cha'añ impuesto che' muk'onla tyi toñel.

IX. Lix troñelo' año' ilerechu tyi participación cha'añ ik'äjñi'bal jiñi empresajtyak pätyäl chá'äch bajche tsätsbä xik'oñel.

a) Jump'ej komision nacional,much'ulo' yik'oty iyaj-e'tyele xtroñelo', yumulo' yik'oty kobierno,jiñäch mi' k'elo' jayp'e its'itya' k'äjñi'bal icha'año' mu'bä imejlel ipäk'beño' ibäj jiñiyo' x-toñelo'

b) Li komision nasional mi' wersa cha'leñ investikaciones yik'oty mi' mel esturios tyi' tyojlel cha'añ mi' kãñe' bajche' añ ityak'iñ tyi ipejtyelelo' jiñi lak lumal mejiku.Mi' ch'äme' je'el tyi' tyojlel cha'añ mi' k'el bajche' mi ibe k'äjkisãñ jiñi chá'bä mi imele'jiñi lak lumal mejiku,cha'añ mi' mejlel ik'el letsel ityak'iñ yombä añ icha'añ omi' mejlel icha' ok'isañ ityak'iñ.

c) Li cha' Komisióñ je'el mi' mejlel ik'ele iyoñel na'tyäbillä icha'añ che' añki tsiji'b esturiu yik'oty inbestikasióñ mu'bä ikotyañ omi yäle'.

d) Li tsätslel ty'añ mi' mejlel ikäye' jiñi xik'olo' iwenta cha'añ me' päk'beñ jiñi mu'bä ik'ãñe' li tsiji' meletyobä empresa k'älä bajche'jach chili ja'bil

mi' mejle yäk'e', cha'añ mi' k'äjñe o yañtyakbä mu'bä imele' che'ki mu'uch ikotyañ bajche' yilal choñ imajlel.

e) Cha'añ mi' yäjlel bajche' yoñel mu'bä ik'äne' li jujump'ej empresa me' ch'äjmel bajche' ichujki' jiñi betyäl ak'älbä tyi uts'aty bajche'äch ts'ijbubil icha'leñ li tsätslel ty'añ cha'añ li impuesto che' me iyäjk'e tyi majañ chuki tyak jach.lix troñelo' mi' mejle ipätyo' tyi tyojle jiñi ojpisina secretaria le hacienla cha'añ li betyäl tyi' pejtyel kixtyañojo' pejtyel tyojbä ty'añ mu'bä' tyoj-isañ li wokol mu'bä iyujtyel tyi' tyojle iliyi, mi' mejle tyi melol chä'äch bajche' mi' yäl li tsätslel ty'añ.

f) Ilerechu li x-troñelo' cha'añ mi' icha'aleño' ibä tyi partisipar baki añbä ik'äjñi'bal mach yajk wälä cha'añ mi' tyäle ikotyañ jiñi lireksión o-alministrasióñ cha'añ li empresajtyak.

X. Jiñi lak tyojol tyi troñel mi lak mejle tyi tyojbeñtyel tyi tyak'iñäch, mach mejik mi la käk'beñtye tyi määñoñejach, mi jiñik tyi vale, juñtyak o yañtyakbä chuki tyak bä mu'bä ipästyañ ibä bajche' tyak'iñ cha'añ mi ilotyisañoño'la.

XI. Che' chokoloñla tyi troñel ta'ixki tsäkyäyi bajche'jach oraj mi laj käktyañ mi ta'tyoki bej xijk'iyonla tyi numeñix tyi p'is, mi' mejlel mi' mejlel iyok'isäñtyel bajche'äch lak yoke tyojo mu'bä lak mele' tyi ñumeñix bajche'jach mi laj käktyañ.mach mejlik mi ñume tyi uxp'ej ora mi jiñi troñel extra mu'bä lak mel, ñumeñik tyi uxsuptyel mi lak bej käk'beñtye. jiñi sejelotyobä yesiseis año bä ija'bilelo' mej imelo ilibä troñel.

XII. Pejtye jiñi empresa cha'añ päk'a'bä, pabrika, mu'bä ilok' tyak'iñ oroptyak tyi mali lum, xik'bilo tyi weñ chä'äch bajche' mi yäl tsätslel ty'añ cha'añ mi' yäkbeño' tyi uts'aty baki me iwäyelo' jiñi iyajtyoñelo'. Ili xik'ol me itsäkyäyel tyi' tyojlel jiñi kotyayaj bajche' tyak'iñ mu'bä iyäk'e li empresa cha'añ li iyotyoty' xtroñelo' cha'añ mi ikotyañtyelo' tyi weñ yik'oty je'el mi iyäk'o jump'e sistema cha'añ mi' yäk'beñ tyi bety tyi ju'be jiñi li otyoty pätyälbä icha'leñ li empresa cha'añäch iyajtroñelo'.

Me' yäjlel cha'añ k'äñol tyi jumujch' jiñi iyäk'ol jump'ej tsätslel ty'añ cha'añ ipätyol tyi bajñe jumujch' che' lu' chukul tyi x-e'tyelo' cha'añbä kobierno peleral, xtroñelo', yumulo'tyak, mu'bä ik'elo' jiñi tyak'iñ cha'añ li otyoty tyi ipejtyele lak lumal mejiku. Li tsätslel ty'añ mi' yäle cha'añ bajche' mi' mejle ich'ämo' tyi cha'añ jiñi otyotyle pätyalpä icha'añ li empresa.

Jiñi nekosiación mu'bä iyäle' jiñi ñaxañ parapo ilibä praksión, ya'bä añ tyi its'ejtyäle xchuñtyälo', xik'ilo' tyi weñ cha'añ mi' yäk'o' otyoty x-k'ejuño', baki mi' yujtye tsäk'äntyte iyañtyakbä kotyäntyel ñoj añbä ik'äjñi'bal icha'año' xchumtyälo'.

Che' je'el, yä'äch baki me iyujtyel li troñel, che'ki li xchuñtyälo' ñumeñix tyi p'is tyi loscientu, mu'ix imejle tyi käyol jump'ej jocholbä lum, ke ma'añ chuty bajche' sinko mil metros wakralos, cha'añ iyajñi' jiñi choñoñi'bäl, ba' mi ipäjtye jiñi ñejp'a otyoty cha'añ jiñi e'tyiji'bäl yik'oty baki mi' icha'leñtye tyijp'ej o-alas.

Mi' käjyel tyi juñyajlel tyi ipejtyele baki mi' icha'leñtye troñel, jiñi iyajñi' baki mi' ichojñe lembal yik'oty otyoty baki me icha'leñtye alas.

XIII. Itoñeltyak ili empresa yom mi' wel xijk'ob yaj toñel omi' kãntyisãntyelo'b tyi toñel. Che' bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ ili yumälo' yom mi' cha'aleño' tyi kumplir ili mu'bä isu'beñtyelo';

XIV. Jiñi x-empresariujob oño' tyi' wentaj cha'añ chukiyes mi' yujtyel tyi toñel yik'oty ik'ameñtyel xtyoñelo' tyi' kajob ityoñel; che' jiñi yumälo' mi' mejlel ityojo' ikuxtyäle iyajtyoñel, jiñäch chuki tyi' cha'ale jiñix toñel mi' tyi chãmi' o tajach lojcuí ba' ma'añ mi' mejlel kotyel tyi toñel tyi orajech, chã'äch bajche' mi' yäl jiñi tsäts ty'añ. Jiñi xik'ol jiñäch mi' k'el jiñi yumäl che' añ majch mi' tsuk päy tyi toñel;

XV. Jiñi yumäl añ tyi' wentaj cha'añ mi' k'el, ch'ä'äch bajche' mi yilal jiñi ichajpayaj jiñi ty'añ ch'añ legalidad cha'ñ pokosäk'äyel yik'oty ik'ãñtyãñtyel ba'añ, yik'oty mi' k'ejlel bajche' mi' k'ejlel bajche' ma'añ mi' yujtyel wokolel ch'añ mi' k'äjñel maquina , instrumentos yik'oty tyi' pejtyelel mu'bä ik'äjñel tyi toñel , che'meko mi yäkbentyelo iyutsatyel ikuxtyälelo' x-toñelo' yik'oty ikotyãñtyelo' jiñi ixiko' año'bä tyi kistyañu. Jiñäch jiñi tsätsbä ty'añ mu'bä ik'el o yäk'eñ xoty mulel tyi jujump'ej;

XVI. Tyi' pejetyelel x-päty otyoty' yik'oty x-empresariujo'b año' ilerechu cha'añ yajk'elo' ikotyãñtyel cha'añ ba'bä yomo', mi' mi' chajpaño' sindicatos, asociaciones profesionales, yik'oty yañtyakbä;

XVII. Jiñi tsätsbä ty'añ mi' kãñe bajche' lerechu x-mel otyoty' yik'oty yumälo' , yik'oty welgas yik'oty paros;

XVIII. Jiñi welkas mi' ch'äjmel tyi uts che' añäch isujmilel chuki mi tyajo'

ip'öjlemal, mi' k'ejlel jiñi lerechu le capital. Jiñi servicios públicos año' tyi wentaj cha'añ mi' su'beño' jiñix toñelo' tyi lujump'ej k'in tyi juntaj cha'añ consiliacion yik'oty arbitraje, jiñi yorajlel ba' ma'añ muk'o' tyi toñel. Jiñi welgatyak mi' yajlel mach weñ che' mi' melo' jats' o keraj jiñi xwelgajo'b tyi' tyojlel kobierñu;

XIX. Jiñi welkas mi' ch'äjme tyi weñ che' ónix produksión che' mi' läme' toñel cha'añ mi' jajityisäntyel ityojol che'ix bajche'jach añ chilil, añ ijuntajlel cha'añ reunióñ de konsiliasióñ y arbitraje;

XX. Jiñi yäjñel keraj cha'añ tya'k'in yik'oty toñel chukul tyi warsajlel junta de consiliacion yik'oty arbitraje, chä'ach bajche' yoñelo' jiñix toñelo' chä'äch yoñelo' je'el jiñi yumälo' jik'oty juñtyikil kobernu;

XXI. Che' jiñi yumälo' mach yom iyotsaño' ibä tyi' yänäl pensal su' mul yik'oty mi' jak'e' chuki mi yäjlel tyi juntaj, mux yäjlel tex ujtijij jiñi kontyatu cha'añ toñel, añ tyi' wentaj cha'añ jiñi x- toñel tyi uxp'ej uj mi' tyojtyäl, yik'oty mi' tyoj añ jiñi wokolel. Iliyi melbä mach mejl mi' k'äjñel iliyi bu'bä iyäl fracción añbä ila tyi eñtyäl. Che' añ tyi mul jiñi x-toñelo' mi' yäjk'el tyi ujtjel jiñi kontratu cha'añ tyoñel.

XXII. Mi' yäk'eñtyelo' imajñañ tya'k'in jiñi x-toñelo' tyi yujtyi'bal ja'bañil, añ yambä ikotyäñtyelo che' año' tyi wokol oma'año' ityak'in;

XXIII. Jiñi x-toñelo' año'bä ibety tyi tyojlel yumäl ba' añ asosiarus, lak pi'äl oyañtyakbä, jiñjach añ tyi wentaj jiñi x-toñelo' mach mejl iwersaj k'ajtyiñ jiñi ipiäl tyi chuñtyäl mach majl tyi k'ajtyiñtyel betyäl mi numenix bajche' ityojol x-toñelo' tyi jump'ej-uj.

XXIV. Jiñi serbisio cha'añ x-toñelo' majtyañäj jach icha'añ, mux iyochel tyi opisinas munisipales, ba'tyak toñel yik'oty yañtyakbä instituciones opisial opartikular.

Jiñi ipästyäl iliyi serbisio mi' yäjk'el tyi kuenta jiñi ity'año' x-toñelo' añ cha'añ mi' meyel ich'ämo' jiñi chujijñjach bä mi' k'ele' ipamilia;

XXV. Tyi' pejtyelex kontratu cha'añ toñel chokolbä mejlel yik'oty mejikanu yik'oty empresarios tyälemo'bä tyi yambä pamil, mi' mejlel isubentyel tyi x-e'tyel munisipal año'bä ip'atyälex cha'añ cónsul cha'añ nasióñ ba' jiñi xtoñel mi' majlel tyi ty'añ che' tyi' tyojlel clausas orlinaria, mi' k'ejlel tyi uts'ats kastu cha'añ mi sujtjel añ tyi' tyojlel jiñi empresario ambä tyi' wentaj.

XXVI. Mi' läjmel yik'oty ma'añ mi' wersaj xijk'el jiñix ojtsajbä , bajche' mi yäl tyi kontratu.

a) Mu'bä yäk'o' akueru tyi jump'ej jornala tsätsbä akä, mi yäkbeñ itoñel.

b) Mu'bä ikuxniñ ityak'iñ machbä ba'añ mi' mejlel ik'año' ambä tyi tyemtyäl otyi' tyojlel juisiu.

c) Mu'bä yäkbeño'n jump'ej semañaj tyi' ña'tyibal ili tyembä tyi' pejtyelex.

d) Mu'bä ipäs jump'ej lum ba' mi' ch'ujbiño' cha'añbä kajpe, oya' baki mi' chojñel serbesa otyi tyentaj cha'añ mi' mejlñel ityajo'b ityak'iñ, che' ma'año' itoñel ya'jach año'bi.

e) Mu'bä iwel x'ik tyi tyojlel ili atikulo cha'añbä tyeñtaj oyañtyakbä lukar.

f) Mu'bä ipi'tyañ ityaj ityak'iñ mi' multarintyel.

g) Muxbä iyäl jiñix tyoñel ke mach yomix ich'äme' añ ilerechu cha'añ ich'am tyak'iñ che' chuki mi' cha'leñ tyi' toñel, k'am añ oche' ma'añ mi' joloñel itoñel.

h) Tyi' pejtyelex jiñi yombä melol mu'bä iyäl iläm ilerechu kãñälbä tyi tyojlel x-toñelo' cha'añ mi' kotyãñtyelo' tyi' pejtyelex x-toñelo'b.

XXVII. Li tsätsbä ty'añ mej iyäl ches yom ikãñätyäntyel tyi pamilia, ches mach mej tyi k'extyäntye ches mach mejo' ichuko'ibäj che' ma'añ melol me jiñik che' mi' lu' pojbyentel ches añ, che' mi' mejle iyäk'entye ik'aba' che' uts'atyäch mi' chajpäntyel bajche' mi' k'antyintye bajche' mi' mejle.

XVIII. Tyi pejtyele luma ñ ik'äjñi'bal jiñi tsätsbä ty'añ tyi Sekuro Sosial, ya' tyi juñ añme ikãñätyäntyelo' kixtyañu ma'añ ñoj uts'aty tyälemo'bä tyi mulawil, che' ñoxix, cha'añ ikuxtyulel, che' mux iläjme li toñel che' k'am-añ o yambä wokol, cha'añ baki mi' lotyo' aläl bajche' yambä mu'bä tyi kãñätyayaj cha'añ jiñix muk'o'-bä tyi toñel, x-cholejelo', ma'añbä ityojol yik'oty yambätyak sektor, pamiliar;

XIX. Che' je'e miki' k'ejele che' añ ik'äjñi'bal, jiñi mu'bu imuch'kiño'-ibäj kixtyañu che' mi' mejlelo' ipätyo' otyoty machbä ñoj letsel ityojol yik'oty che' uts'atybä, cha'añ mi' tyaj iyum, cha'añ jiñix xtoñejelo' añjach iyojlel mi' ch'ämo'; yik'oty

XX. Añ tyi' tyojlel e'tyel Estarus, che' mi' cha'lentye toñel, ba'añ iyotyotylel toñel, che' yoke añ tyi' tyojlel e'tyelob pereraleso'bä cha'añ ili:

a) Yotyotylel inlustria yik'oty ba' muk'o' tyi toñel:

1. Ba' mi' mejle pislel;

2. Lustyak;

3. Sinematokrafia;

4. Ba' mi' mejle uli';

5. Ba' mi' mejle asukal;

6. Mineratyak;

7. Metalurjika yik'oty silerurjika, che' mi' k'ejele che' mi' k'äjñe jiñi bityi' mineral, jiñi iwenlel yik'oty bajche' mi' k'äjñe, che' jiñi mi' ch'äjme yerroj metaliko yik'oty aseroj tyi pejtyele bajche' añ che' mi' lok'etyäle pätyälixbä tyi lataj;

8. Irokarburopyak;

9. Petrokimika;

10. Ba' mi' mejle semento;

11. Ba' mi' mejle ty'añ;

12. Ba' mi' mejle xäjñijib, mi' yotsäntyte mekanika o che' mi' ts'uy chujke tyi lus;

13. Kimika, mi' yotsäntyel kimika parmaseutica yik'oty ts'ak;

14. Pätyälbä tyi selusosaj yik'oty juñ;

15. Aseitebi yik'oty lew bejetal;

16. Jiñ mu'bä imel ibäñäk'al, che' mi' ñoj k'ejele ba' mi' mejle bäk'älbä, añbä tyi lataj ojiñi ñup'ulbä che' bajche' jach mi' k'äjñe;

17. Ba' mi' mejle chuki yes mi' jajpel añbä tyi lataj o ñup'ulbä;

18. Perokarilera;

19. Tye' mach ñoj añ ik'äjñi'bal, che' mi' weñ p'el jiñi itoñelächbä che' mi' mel triplall o yambätyak melebä tyi tye';

20. Ba' mi' mejle limetyel, käxlabä, tyojachbä, obajche'bä añ saj oraj mu'bä ityojp'el; yik'oty

21. Ba' mi' mejle k'ujts, mu'bä ikäy tyak'iñ ochuki yestyakbä mi' lok'el che' mi' mejlel k'ujts;

22. Ba' mi' lojtye yikoty ba' mi' yäk'o' tyi k'ex tyak'iñ;

b) Empresaj

1. Añ bä tyi' tyojlel jili Koperasierno Pereral mi' k'el ojiñ machbä iwentaj;

2. Jiñ mu'bä ich'ujbiñ che' mu'ix ijak'o' ityañ otax iyälä ity'añ lix e'tyel pereral yik'oty jiñi industria mu'bä ich'ujbiñ ty'añ je'e; yik'oty

3. Jiñ mu'bä icha'leño' toñel tyi lum pereral ojiñ añbä tyi' tyojlel pereral, jiñi ja' cha'añbä li Nasioñ ba' mi' lok'etyäle tyak'iñ.

Che' jiñ yoke añ tyi' tyojlel e'tyel pereral, cha'añ mi' k'el cha'añ ma' mi' cha'lentye keraj tyi yambä ipi'älob tyi chuntyul tyi Entilaty Pereratiba lajalixbi ty'añ welxik'ilbä icha'lentyi tyi jujump'ej Entilaty Pereratiba cha'añ mi' k'ejle juñ, bajche' mi' k'ajtyiñ li tsätsbä ty'añ; yik'oty che' mi' kãño' imi' ñuk-isaño' ik'äjñi'bal itoñelo', yik'oty mi' kãñätyäntelo' cha'añ weñäch ba' mi' cha'leño' toñel, che' jiñi lajal mi' cha'leño' toñel Pereral yik'oty Estatal jiñix e'tyelob, che' yajach añ itoñel tyi lumal, bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ.

B. Tyi poler uñon, jiñi Koperasierno le Listrito Pereral yik'oty itoñejelob:

I. Li toñel añjach iyorolet tyi k'iñil tyi a'bälel che' ocho o siete oraj mach yom mi' ñumel. Che' mux iñume yorolet ñoj uts'aty miki' tyojtyä che' letselix ityojol. Mi' jump'ejlik toñel mej tyi ñume uxp'ej oraj tyi jujump'ej k'iñ me jiñik che' uxp'ej k'iñ säk'añ säklañ;

II. Che' mi' cha'lentye toñel wäxp'ej k'iñ, jiñi aj toñel yom añ jump'ej k'iñ cha'añ mi' k'aj iyoj, che' jiñ yom mi' tyojtyäl je'e;

III. Jiñi x-toñejelob miki' yä'bentyelo' mi' k'ajo' iyoj che' mi' ñume junk'al k'iñ tyi jump'ej ja'bil;

IV. Jiñi ityojolo' x-toñelo' miki' yäjle jaxp'ejki che' ma'añ mi' ju'bu ityojolo' che' mux iñume iyorolel ili juñ, mi' ch'am-eñ isujm ity'añ bajche' mi' yäl artikulo 127 ila tyi konstitusioñ yik'oty ili tyi tsätsbä ty'añ.

Tyi pejtyele toñejelob lajal ityojolo' ya' tyi Listrito Pereral yikoty tyi Entilaty le Republika.

V. Che' lajal jiñi toñel lajal mi' tyojtyälob, ma'añ mi' k'ejele mi wiñikety o ixikety;

VI. Mach mej tyi tyojtyäl, o ts'itya' pojbeñ ityojol, ñoj pojbentye ityojol, jin jach mi' cha'lentye che' mu'uch iyäl ili tsätsbä ty'añ;

VII. Che' mi' säkläntyel jiñi x-toñejelob miki' uts'aty k'ejele che' yujilo'äch cha'añ mi' tyajo' itoñel. Jiñi Estarus miki' chajpañ yotyoty x-k'ejuño' cha'añ jiñi Atministrasioñ Publika;

VIII. Jiñi x-toñelo' miki' be letsemajlel iye'tyele che' ñoj iyujilo'äch mi' päso', ches mej imelo' che' añix iyorolelbajche' muk'o' tyi toñel. Che' lajaläch, añ iwenlel maxki ñoj yumul mu'bä iyäk' tyak'iñ tyi Pamilia;

IX. Jiñi x-toñelo' mej tyi chilbentye olajmisänty che' mi' su'b chukoch mi' käy itoñel; bajche' mi' yäl jiñi tsätsbä ty'añ.

Che' mach mej iyäl chukoch mi' lok'el añ ilerechu cha'añ mi' cha' otsäntyel tyi toñel omux ityojtyäl bajche' tyi cha'le toñel, bajche' mejläch tyi chajpänty. Che' mux iñoj pojbentye itoñel, jiñi x-toñelo' añ ilerechu cha'añ mi' yäk'entye yambä bajche' ñaxambä tyi cha'le o mux ityojtyä bajche' tyi cha'le toñel che' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ;

X. Jiñi x-toñelo' añ ilerechujö' cha'añ mi' bajñe kãñätyaño'-ibäj. Mejlo', icha'leño' welka che' ma'añ mi' yä'bentyelo' ches mi' subentyelo' bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ, baki jachbä e'tyel mi' majlelo' ik'ajtyiño' che' mi' jak'entyelo' ity'añ, che' ma'añ uts'aty mi' k'ejelelo' yik'oty tyi lerechu bajche' mi' yäl ili tsätsbä ty'añ;

XI. Li pejtye kãñätyayaj mi ki' chajpäntyel bajche' mi' yäjle ila:

a) Mi ilä' tyioj jiñi k'am-añ yik'oty jiñi lojwel x-toñelo'; jiñi k'añ añ mach x-toñelo' yik'oty añbä iyal; yik'oty jiñi taxbä käyuyo' itoñel, che' bajche' jiñi mach mejl nijakaño'- ibäj, ñox- añ yik'oty chämel.

b) Che'añ jiñi k'am- añ yik'otyo je'el xujlel, mi yajñel jiñi ilerechu aj-toñel jiñäch bajche'-äch ijaliyel bajche' mi iyäl jiñi tsätsbä ty'añ.

c) Jiñi ixik'o' ijaliyel che' jiñi kãñutyäbil iyäl ma'añ mi kaj icha'leñ itoñel mäk'bä ik'ajtyiñ kälächbä p'ätyälel yik'oty muk'bä ipäs jump'ejbä wokolel cha'añächbä iyalbäl; mi kej tyeij k'añ jum'ej uj jiñi k'aj oj che' muxkaj tyi albäl yik'oty yambä chap'ej uj che tax icha'le albäl mä'uch ich'ume ityojol bajche juch mij ich'um yik'oty je'el ma'añ mij pojbeñtyel itoñel ipejtyel ilerecho ta'bä ich'ujmi yä'uch ya'ba'añ itoñel. Che'iyorulel koñsañ iyal mi yäk'eñtyel chap'ej yajlel jujump'ej k'iñ ijaliyel jiñuch xiño oraj jujump'ej, cha'añ yäk'eñ bãñäk iyal. Je'el k'ãñe' cha'añ iyajñel ya tyi loktor yik'otyo ich'äme itsak, chaañ kotyãñtyel cha'añ jiñi alul yik'otyo jiñi k'ujñibäl cha'añ lojtyij jiñi alul.

d) Jiñi pejtyelel ijopyälel tyaty, na', ijñabäl, al p'eñal icha'añ x-toñelo'añ icha'añ ilerechu cha'añ mi yajñelo' tyi tsäkãñtyelo' yik'oty ich'ämo' tsak, che' tyak bajche' mi iyäl jiñi tsätsbä ty'añ.

e) Mi yäjkel ajñi cha'añ k'aj-oj je'el cha'añ cha'tyaj che' bajche' jiñi chojñibäl ba'äch ma'añ lets mi ñik'ij chojñel cha'añäch kotyãñtyel jiñix x-toñelo' yik'oty pejtyelo'yä'ächbä añ tyi iyotyoty.

f) Mi kaj yujk'eñtyelo' jiñi x-toñelo' saj ityojol iyotyoty, tyij chajpäñtyel je'el tyi choñol bajche'-äch añ tyi prokrama ta'bä ch'äjmi. Che' je'el, jiñi Estarus bajchejuch ibätyi ak'ol mukbä icha'leñ, cha'añäch iyäk jump'ej kojli' mejiku cha'añ chumli' cha'añäch k'otyiel tyi chajpäñtyel jump'ej iyajñi'o' jiñi x-toñelo' yik'oty i-yäjk'eñtyelo' jump'ej juñ cha'añ mejlo' imi tyi tyojo'maj mel ich'ämo' jump'ej bä iyotyoty k'otyaj uts'atyi, oche' je'el cha'añäch ipätyo', chajpaño', uts'atyañaño' je'el xäk'al tyi tyoje majlel tyi icha'añ ta'bä imãñuyo'.

Jiñi bi'tyij ak'ol mukbä icha'leñ cha'añ jump'ej bä tyiak'iñ mä'uch iyäjkel añbä tyij ityojlel cha'añ seguridad social k'eleluch ya' tyij tsäts bä ty'añ ba'uch ak'al, cha'añuch mi icha'leñtyel bajche yom jiñuch mij iñijkãñtyel bajche lu'añ yik'oty bajche mi yujkel jiñi tyak'iñ jiñuch bajche lu'añ.

XII. Jiñi kera jujuñtyikilo', tyeme much'olo' je'el tyijyetye'el toñel mi iyochelo' ya' tyi Tribunal Pereral icha'añ Konsiliación yik'oty Arbitraje k'ajtyäbil bajche' tyälem ya tyij tsätsbä ty'añ bajche'- äch ts'ijbubil.

Jiñi kera yä'ucho ya'tyij Poler Judisial icha'añ Pelersion yik'oty iyaj toñelo mä'uch iyujtyiysaño' yä'uch ya tyij Congreso icha'añ Judikatura Peleral; ba'uch bä ityech yä'uch ya tyij SupremaKorte icha'añ justisia yik'oty iyaj toñelo' mi isäkluñtyel iyujtyibal wä'uch wä' tyij yujtyijbal.

XIII. Jiñi x-solaru, yä'ächbä año' tyi ja', x- toñelo' muk'bä tyi toñelo' lok'emo' wäwäi' tyi tyäk'iñ läm, x-e'tyel cha'añ ministeriu publiku, Weñ chajpäbilo'äch ya'ya'i baki año' jiñi x-känätyaj cha'añ kixtyañu, yä'äch ibajñel xik'o'-ibäj tyi abajñelo' tsätsbä ty'añ.

Jiñi iye'tyelel cha'añ Ministeriu Publiku jiñi sajbə orajobä yik'oty yä'ächbä año' cha'añ jiñi instituciones känätyaj icha'añ jiñi Peleración, jiñi Listritu Pereral, jiñi Estarus je'el jiñi Munisipius, mejl tyij loksän'tyel tyij iyetye'el che' mach weñ mi icha'leñ itoñel bajche'-äch mi k'ajtyiñ jiñi tsätsbä ty'añ che' jiñach choñkol icha'leñtyel cha'añ mi käytyä ya tyij institucion o mij ñijkäñtyel cha'añ ma'añ ätsatyi mi cha'leñ iye'tyel bajche juch xik'il. Che'jiñi x- etyele jurisdiksional mij ichaj'pañ jiñi ty'oxyäl, loksän'tyel, ajñisän'tyel lok'el, o yañtyakbä bajche mi yujlel jiñi ye'tyelel bajche ta'bä cha'leñtyij, jiñi Estaro jiñach xik'il jach ityoje jiñi ityojoljach yik'oty majañ yik'oty jach majañ cha'añäch añ ilerecho, cha'añäch mach cha'mejl tyi ochel cha'añ icha'chaleñ itoñel. Ba'ika jach iyujtyijbal jiñi juisio o ixiniljiñi kotyän'tyel ba'juch tyi säklän'tyij.

Jiñi x-e'tyelo' cha'añ xik'ol pereral, estatal, icha'añ Listritu Pereral yik'oty munisipal, cha'añäch k'otyel tyi ñäk-isän'tyel jiñi sistema cha'añ sekurilaty sosial icha'añ jiñachó' jiñi Ministerio Publiko, icha'añ Korporaciones aj känutyaj yik'oty k'ujnibal jurisial, cha'añ iyotyoty yik'oty ba' chukul. Mi k'äño ik'ujñibal cha'añ känutyañ jiñi kixtyañoñ.

Jiñi Estarus mikaj iyäk jiñi yäch bä añ ya' tyi Ejesitu, juersa Aeria yik'oty Armada, jiñi majñän'tyel muk'bä iyul jiñi insiso f) icha'añ praksión XI icha'añ ili apartaru, bajche' iyujtyijbal lajalbä cha'añächbä orkanismu ambä tyi ityojlel jiñi sekurilaty sosial icha'añ jiñäch yä'äch mu'k'oj tyi toñel ya' ya'ij ba'añ iyajñi'.

XIII.BIS. Jiñi lotyo tyak'iñ añbä tyi ixinil mexiku yik'oty jiñi entidades icha'añbÄ Admimistrasion Publica Peleral yä'uchbä lu'laj chäkulo'bu'j tyij

lotyo'tyak'ĩn jiñäch mij k'elo' bajche mij icha'leño' itoñel yik'oty itoñelo'
bajche lä' ak'al wá'uchbä añ tsijbäbil.

XIV. Jiñi tsäts bä ty'añ jiñachbä mi iyäl jiñi iye'tyelel mäkbä iyäjk'el
känälixbä. Jiñix kixtyañojo' mukbä icha'leñ itoñeñ añäch ityojlel pejtyelel
yätsutylel jiñi känätyäñtyel jiñi jiñi tyojtyäl yik'oty añ icha'añ jiñi benefisio
cha'añ känätyäñtyel pejtye kixtyañoñ.

IWAXÄKP'EJLEL TY'AÑ

Tyi' pejtyelel ikotyãntyel

Chämp'ej wuk'al (Artikulo 124). Jiñi xik'ol ba'äch bä ma'añ päsälbä icha'añ wä'ächbä tyi Konstitusiõn obajche' x-toñelo' pererales, mi ñatyañtyel che' bajche' jiñi kãñtyäbil icha'añ jiñi Estarus.

Jo'p'ej wuk'al (Arikulo 125). Ma'añ majch kixtyañoñ mejl icha'leñ cha'p'ej itoñel pelerales cha'añ jiñi eleksion popular, mij jiñik jump'ej icha'añ jiñi Pelerasion yik'oty yañtyakbä icha' añ jump'ej bä Estaru jiñachbä je'el jiñi eleksiõn; jiñku jiñi ak'bebilbä ipäk'ol mejl mel iyajkañ tyi chap'ejlel ba' bä yom icha'leñ.

Wäkp'ej wuk'al (Artikulo 126). Mech mejl tyi tyojtyäl jiñtyobä machbä ya' bäj añ ya' xäk ochembä o che' bajche mi yul jiñi tsäts bä ty' añ yujtyibal tyel.

Wukp'ej wuk'al (Artikulo 127). Mu'bä ichajpaño' tyi pererasiõn, cha'añ li estarus, tyi li Listritu Pereral yik'oty munisipiujo', entilares tyi iyotyoty aj-e'tyelo', chä'äch bajche' itoñiji'o' paraestatales yik'oty paramunisipales, pileikomiso públikus, instituciones yik'oty orkanismos autónomos, yik'oty yañtyakbä tyälembä tyi públiku, uts'aty mi ki ichä'mo' ityjojol imach mejl ikäyo' tyi kaj itoñel, bajche' ba'ikajbä toñel tyak, chä'äch bajche' ñuki e'tyeliñtye okomisiõn, lajakña mi ch'ämo' baje' muk'o' tyi toñel.

VIII. Tyi jujuñtyil aj toñelo' miki' mulañ k'ãño' lerechuj mu'bä ki i yäjk'el cha' añ ña'tyibalo'. Cha'añ juñlajal iyä'beñtyelo' iye'tyel cha'añ imäklaño' ipamilia.

XI. (IX, sic 05-12-1960) Cha'añ mi' imejle ilojk'elo' jiñi aj-toñelo' jiñ che' iyum- mäch mi' yäl i ty'añ ke ya' jach mi' yujtyel tyi toñel.

Che' ma'añ mi' yubiño' mi lo'sañtyelo' tyi toñel añ imelolo' cha'añ icha' abeñtyelo' jiñi itoñel. Che' mi' pojbeñtyelo' iplasa jiñi aj-toñelo' año' ilerechu cha'añ icha'abeñtyelo'.

X. Jiñi aj-toñelo' año' ilerechu cha'añ imuch'k'ino'-ibä cha'añ imelo' ibä tyi aj e'tyel.

XI. Cha' añ ikãñtyañtyelo' jiñi aj-toñelo' yom ichajpañtyel bajche' tyakbä ili juñ:

Che'añ chex mi icha'año' jiñi aj-toñelo' bajche' k'am-añ, yajlel tyi xäwäji' oché' año'bä iyal x-ixiko' jiñ aj-etyel mi iyäk'ibä ityoje'-tyak cha'añ itsäkañtyelo'.

Che' yajlel tyi xāwāji' ok'am-añ mi' yu'biño' ma'añ chukoch ipojbeñtyel itoñelo' añ ilerechu bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ.

Jiñi x-ixiko' año'bä iyal ma'añ chukoch iweñkajlo' tyi toñel, mej itsäñsaño' iyal. che' muk'ix ki i k'ok'año' mi iyä'beñtyelo' jump'ej-uw chañ itsu'saño' iyal añki ma'añ choñkol tyi toñel añ lerechu ityojtyäl che' ñämi jiñi uw muk'ix icha'kaj tyi toñel bajche' pejtyek'iñ. Añ ilerechu ich'am its'ak tyi loktor cha'añ k'ok' mi kolel jiñi aläl.

Ipiälo' jiñi aj-toñel año' ilerechu cha'añ mi imajlel tyi loktor je'el bajche' mi' yäl li tsätsbä ty'añ.

Mi' yä'beñtyelo' ik'ajo'- iyoj cha'añ ma'añ mi iweñ k'am-año' imi imajlelo' yik'oty ipiälo' tyi xämbal.

Cha'añ jiñi aj-toñelo' mi ki' yäbeñtyelo' omi' ki' choñbeñtyelo' weñ baratubä otyoty cha'añ bajche' uts'aty mi ichumtyälo' yik'oty iyal ip'eñel.

XII. Che' añtyak keraj tyi aj-toñelo' año' imelol cha'añ tsätsä ty'añ pereral jiñ mu'bä ilu' k'el bajche' mi' yujtyel.

I. Che' mi' majlelo' tyi ak' juñ omi' xijk'elo'-maj cha'añ iyum mi' iyä'beñtyelo' cha'añ ikastuj.

II. Ma'añ chuchoh ijuñtyiklelik-bä aj-toñelo' mi' mas tyojtyäl bajche' presilente tyi li republikaj che'jachäch mi yäl li tsätsbä ty'añ.

III. Ma'añ chuchoh ijuñtyiklelik-bä aj-toñelo' mi' mas tyojtyäl bajche' k'äjkeñbä iye'tyel. Jiñ jach mi añtyakbä yambä itoñel tyi yañtyakbä lepenlensia.

IV. Jiñi ajtoñelo'bä bajche' mu'jachbä itsuk' ochelo' tyi toñel ma' añ chuchoch iyä'betyel ijol ityak'iñ.

V. Li tyojol ba' mu'k'oñlaj tyi toñel yik'oty ba' jiñi ts'ijbubil ak'ol tyi kãñol, yik'oty uts'aty mi lu' su'be' yik'oty mej iña'tyañ tyi pejtyelex tyojbä tyi ak'ol yik'oty yañtyakbä baje' mi chämo' baje' tyak'iñ otyojolo'tyak tyi bälo'iñuk.

VI. Li Konkresu cha'añ uñóñ bajche' estaru yik'oty listritu pereral cha'añ mi' yäjk'el li tsätsä ty'añ tyak cha'añ mi' imejlelo' jiñi mach-bä uts'aty mi icha'año'.

Waxäkp'ej wuk'al (Artikulo 128). Pejtyej aj-toñelo' tyi e'tyijib, ma'añ mi käytyäl mi juntyikilik, che' mu'tyo ki chämo' itoñel mi ch'ujbiño' iloty li konstitusión yik'oty ya' ba' tyälem li tsätsä ty'añ.

Bolomp'ej wuk'al (Artikulo 129). Che' iyoroel tyijikñuyel, mi juntyikilik iye'tyel solaru tyok'ej ibe cha'añ toñel baje' aläl yik'oty baje' päsäl ya' tyi solaru. An jach juñmuch' solaru machbä ba'añ mi ñijkañ ibä yik'oty ya'bä año' pejtye k'iñ ya' tyi kastiyus, ambä ip'ätyäl yik'oty ñuki lojtyi'bäl ambä tyi tyojlel jiñi kobiernu tyi lio uño; otyi Campamentus, yajñi' solaru oba'añ lojtyibäl ba'añ, käylembä tyi ityi' aj-chumtyälo', mi yäjk'el cha'añ ba'añ mi jety chokoño' ibä jiñi solarujo'.

Läjämp'ej wuk'al (Artikulo 130). Tyi tyejchi'ba yälol wajali li bajche' tyi käyäyo'ibäj li estaro yik'oty li yotyoty xch'ujel jiñ ya' lu'añ mi su'b ba' xuk'chokobil wäle'libä artikulo. Li yotyoty xch'ujelo' yik'oty yañtyako'bä mi much'kiño'ibäj xchuijyelo' yä'äch lu'chukul tyi tsätsäty'añ.

Jiño'äch añ tyi tyojlelo' li konkreso tyi unión mej ichajpañ tyi ña'alty'añ xch'ujyelo'bä tyi pejtyele kixtyaño yik'oty li yotyoty aj ch'ujelo' yik'oty je'el mu'bu much'kiño'ibäj xch'ujyelo'. Jiñäch me mi sujmytesañma yombä'yäl li tsätsäty'añ, tyojächbä chuyes tyi pejtyele kixtyaño, ityoj'añ kolema yik'oty li weñtyoj'isañma li päsälbä tyi yambä:

a) Li otyoty chuji'bäl yik'oty ba' li much'kiño'ibäj xch'ujyelo' año'äch ye'tyelo' mu'bu melo' bajche' li asociaciones xch'ujyelo' ta'ixki tyaja tyi junyajlel icha'añ li chujki'. Li tsätsäty'añ mi ju'subeñ ip'ätyäle jintyakbä asociaciones yik'oty mi yäle' bajche'añ kälem yik'oty ik'äjni'baltyakbä cha'añ jiño' mi yäk' tyi chukolo'ibäjtyak.

b) Lix e'tyelo' mach mej iyotsan ibäj tyi tyojlel kixtyaño ba'año' li asociaciones xch'ujelo';

c) Li mejikanujo' mej icha'leñ k'añ li ministerio bakityakbä ch'ujel. Li mejikanujo' che'ba li tyälemo'bä tyi yambä pamil mej, cha'an jiñiyo', ityijwäye päs ik'äjñi'baltyakbä juñ tyuch'ulbä cha'añ li tsätsäty'añ;

d) Ya'bä mi yäl sujmytesäbil tyi tsätsäty'añ, li xch'ujelbä ministros mach mej icha'leñ e'tyel bajche' li kääñtyañ kixtaño. Bajche' li kixtyañojonla mejäch añ lak lerecho cha'añ jpäk'laj e'tyel, pe ma'añ cha'añ mi acha'leñtye tyi päk'ol ochel tyi e'tyel. Ta'ixbä käyäyo' cha'leñ e'tyel tyi ch'ujel k'o mi wäysu'bul icha'añ tyi tyoj-isujm bajche'äch mi yäle' li tsätsäty'añ, mejo'bi tyi päk'olo'.

e) Li ministros machbi mejo' iyotsaño'ibäj tyi kajach li politko mi mu'ik isora ak' iwokol tyi tyojle k'o ma'añ tyi tyojle li mu'bu ki yochel tyi e'tyel, partiru k'o li asociación politika ambä majch tyak. Ma'añ majch mej imuch'kiño' ipäso'ibäj tyi wutyul, mubu cha'leñtye tyi ch'ujel k'o tyi pujkisäntye tyi tsiktyäye li xchujiyelo', mi jiñik ya'i mi petysubjel bajche'yel li xchujelo', ch'iko'bäj ba' li tsätsäty'añ tyi laj kpais k'o jiñtyak li instituciones, mi mu'ik a ñik'i a'leñ, che' sora yom, li pästyäji'b iyäxlal lak lumal.

Chäkibil tsäts kälem cha'leñtye ichajpaño'ibäj tyi pejtyele mu'bä much'kiño'ibäj politikas jimbä título ambä k'ämbalel k'o yombä yäle' ba'tyabä lajaltyak ba' mi su'bo ibäj xchujelo'. Mach mej imuch'obäj tyi ik'iñijel xch'ujelo' tyi kaj bajche' yel politko.

Mi chejach sora yom iyäle' tyi melem imi muk'uch icha'leñ ta'bä tyaja tyi tyojle, chukuluch mu'bu icha'leñe', ta'kibi käya ibäj tyi tyojle xixi, li mulil mu'uchkibi tyoj bajche' su'bul tyi junyajlel tyi tsätsäty'añ.

Li ministros bä xch'ujelo', ba' tyejchemtye, käylembä tyi tyojel, yuskuño' yik'oty li pi'äl, che' bajche' li asociaciones xch'ujelo' jiño'bä yä'ächbä año', mach mejo' ilu'tyajo' tyi kätyäl yik'oty li testamento, icha'ambä li kixtyaño majkiyetyakbä tyi bajñel ministros ta'bä su'bema k'o tyi kotyā ch'ujityesañma mi ma'añ majch icha'añ ba'li tyi kuarto krado.

Mu'bä cha'leñ che' bājō'axtyo li kixtyaño jiñäch añ tyi tyojle yujilbä cha'leñtye lix e'tyel xchajpa juño' ya'ba yom yäle' li tsätsäty'añ, yik'oty mi tyaje' ip'ätyäle yik'oty ik'äjñi'baläch bajche' mejle cha'leño'.

Lix e'tyelo' pererales, tyi estarujo' yik'oty ba' chukulonla mej wä' tyi ña'al ty'añ icha'leñ itsätsle yik'oty li yomächbä tyoj icha'leñ mi yäle' li tsätsäty'añ.

Junläjämp'ej wuk'al (Artikulo 131). Jiñächme bajñe mej icha'leñ itsätsle li pererasion ichuke' li p'olmäletyak mu'bu chojketye oche k'o jiñ mu'bu chojkelok'ema, k'o ya'bä mi ñumel tyi transito ba' li tyijk' laj chumji'la, tyi pejtye k'iñ che' mi cha'leñ sujmityesañ k'o che' ma'añ baje' mi yäk' ñumel, cha'añ wexuk'ul mi' kääñtyäñtyel k'o tyi tyojlelo' li polesia, tyi ñumetyak tyi malil li repuwlika tyi pejtyeletyak ilo'säntye, ba'tyabä yel tyälemtyak, pe ma'añme tyi tyojlelo' li pererasion mejo' ijop'isu'b, mi mu'ik ijop' its'ijbuñ, ya' tyi listrito pereral, li tyojtyäl yik'oty li mu'bu yäl li praksion VI yik'oty VII tyi artikulo 117.

Li ejekutibo mej cha'añ mi yotsäntyte ya' tyi konkreso tyi unión cha'al mi ñuk-añma, mi ju'bel k'o mi läme' li chuty tyojtyäl li ñumi' li mu'bu chojkelok'ema yok'oty li mubu chojketye oche, ya'bä mi yä'beñtye tyi bajñe li konkreso, yik'oty cha'añ mi mel yambätyak, che' ba' li chilbeñtyak yik'oty che' mi chäkiñtye ochel, li chojkelok'ema yik'oty li träsito mu'bu k'el iwutyixbä toñel, mejlemtyakbä yik'oty li m'bu ilo'säñtyetyak, che' k'äjñi'baläch mi wa' yilañ, cha'añ mi mero letse tyi chojñe li p'olmal ba'tyak ya, li k'ele tyak'iñ li país, li weñixbä kolityesäbilbä li toñel tyi laj chumji'la, k'o mi cha'leñ ba'tyakbä yambä k'otyel, cha'añ ikolityesañ li país. Tyi bajñelo' li ejekutibo tyi choko'ma tyi Konkreso li Presupuesto Fiscal li jaja'bil, mi yochel tyi wenchajpäñtye tyi k'elo li k'äjñel yambätyak mejlem a'bebilbä tyi tsätsle.

Cha'läjämp'ej wuk'al (Artíkulo 132). Li p'ätyältyakbä, li yajñi'bältyakbä, li much'li yajñi'bältyak iyañtyakbä acha'añtyak a'bebilbä cha'añ kobierno tyi unión ikotyañ li puwlíko ojiñ che'jachbä mi k'äjñejach, yajach chukulo' tyi meloji'bäl ba'li poleres pererales ba' albisu'bul tyi yujtyi'bal tsätsäty'añ mu'bu yäk'lok'el li konkreso tyi unión, cha'añäch junlajal jiñächbä mi bele' tyaj ba' ityjik' li lum ba'tyakya li estaro, jiñäch ñanyom ik'ajtyibeñtye yombä'yäl li lejislatura.

Uxläjämp'ej wuk'al (Artíkulo 133). Ili konstitusion, li tsätsäty'añ tyi konkreso ya'tyi unión jiñ ba' tyejchem lok'e tyi pejtyele yombä cha'leñtye tyi chajpäñtye yä'äch ba'año', k'iñijilbä ojiñ mu'bu ñunsubeñ ik'iñijel li pesirente tyi repuwlika, jiñtyo mi mejle tyi chujbiñtye tyi senalo, jiñächme li tsätsäty'añ suprema tyi pejtyele li unión. Li kueses tyi junjunchajp li estaro ya' mi tyoj-isäntyte ba' li konstitusion, li tsätsäty'añ yik'oty yombä chajpäñtyetyak, che'ba' li pásälbä tyi tyojlel k'o añ yäñälbä li tyi konstitusion che'ba li tsätsäty'añ tyi estarytyak.

Chämläjämp'ej wuk'al (Artíkulo 134). Li tyak'iñtyak mu'bu tsijkel tyi k'änol jiñ mi yäk'o ty'añ tyi tyojlel li pererasion, li estarujo', li li chujki' chumli', li listrito pereral yik'otyak li joplio' much'li politiko-aj chajpa juño' ba'chili ityjik' lum, tyi wenlejach mi chajpäñtye tyi k'äjñel, k'äjñi'baläch, k'el tyak'iñ, iwenlejach yik'oty tyi wentyojeyach cha'añ mi tyijwäye junlajalbä tyi ña'tyä cha'le tyi ä'beñtyi.

Li lok'emixbä tyi cha'leñtyel tyi k'äjñol mi käla che' mi ñank'elo' ba' li k'ajtyibil yulo'bä ba' albisu'bul, yombä käle'la, li pererasion, li estarus

yik'oty li listrito pereral, yik'oty cha'añ wenjunlajal ikotyañmajel li mu'bu k'äjñeltyak li tyak'iñ mi yä'beñtyel ba' li yombä yäl k'äjñemlok'e ba' albi tyi yuytyibal li parapo ñaxambä. Li ñaxambä, ma'añ mi yäsiñtye li chajpäbilbä wä' li tyi artikulo 74, tyi praksion VI yik'oty 79.

Tyi k'ajtyiñtyel, tyi majñäñtyel yik'oty tyi welotyñtyema tyi pejtyele chu'bu añ icha'añ, majtyañ kotyañ ba'ikabä yom icha'leñ yilaltyak yik'oty bajche' mej itsu'chaeñ toneltyak, mi' lajama k'o mi ch'ämo'ma tyi tyoja-añ tyi tyojle li puwlikas ya' mi tsiktyisibeñtyelo' ba' pätyäl juñ tyi puwlika cha'añ mi tyijweñ päso' ñup'ul tyi juñ wenyomo'ächbä chajpaty'año', yä'äch mi jajmel tyi kañtyäle wutyäl, cha'añ tyojäch mi' kätyäl ba' li estaro li weñle baje'añ mi k'äjñeläch ambä tyojol, wenyajachbä añtyak, much'kiyay tyak'iñ, ityaj imajtyañ yik'oty yambä jala mi' yuytyel yañ.

Che' mi cha'año' konkurso li mu'bä iyäl li oño' parrapo mach iweñlel iwa'al baje' iyom icha'leñtyel, li tsätsbä ty'añ mi yäl baje' mi cha'leñtyel, juñ mu'bä iyäl baje' mi cha'leñtyel, pejtyel juñ mu'bä ik'ajtyiñtyel yik'oty yañtyak-bä bajche' yom ak'ol li tyak'iñ, uts'aty-le, weñ uts'aty melol, ya' ba' ma'añ mi yotsañ-ibäj yano'tyak-bä, yik'oty mach-bä yuji xuch' cha'añ iweñlel lak Estaru.

Tyi ñijkäñtye ik'äñol li tyak'iñ pererales ya'tyi estarus, ba'chukulonla, li listrito pereral yik'oty ba' li joplio' much'li pilitko- aj chajpa juño' ba' chilil ityijk' li lum p'isil, yä'äch chukul tyi tyejchi'bal artikulo yik'oty ba' li sujmm tsätsäty'añ. Li chajpañtyel tyi alol icha'leñtye li mu'bu ik'äjñel mij käla ya' mi ña'tyak'ajtyiñtyel ba' kähnäl-isujm tyi entidades pereratibas ya'ba mi yäl tyi parapo sekunru wä' tyi artikulo.

Lix k'ämbalo' tyi pejtyele kixtyañojo' jiñächme añ tyi tyojlel icha'leñ li ba'tyejchem iyäl li Titulo Cuarto wä' tyi konstitusióñ.

Lix k'ämbalo' tyi pejtyele kixtyañojo' tyi pererasion, li Estaros yik'oty laj kchukli', che' je'el li Listrito Pereral yik'oty li delegaciones, jiño'äch añ tyi tyojle k'el pejtye k'iñ icha'leñ wen tyojbä ña'tyñtyel tyi k'äjñol tyi pejtyele li kixtyañojo', ma'añ bajche' mi ch'ik ibäj junlajalbä yujil icha'leñtye ba'li partirus politiko.

Li pujkisäñtye, ba'ika yom yäñäl isujm mi su'b li ty'añ tyi lak pejtyele, mi sub'ñumel baje'äch añ, li pätyäle pejtyele kixtyaño, jiñiyo' ijopli' much'li ba' mi bajñe mel ichapaño' kixtyaño, li dependencias yik'oty li entidades ba' li aj k'el jun tyi lak pejtyele yik'oty ba'tyakbä yañ tyi yuxchajlel ba' tsa'se'ebil

tyi kobierno, jimbi yom bajche' yel iwenle li institucional yik'oty isujm mi' tsiktyäye li ty'añ, mi ch'am ikãntyisãntyete k'o je'el mi tyijk'el bajche' komla ajñel ba' jopoloñla. Ma'añ bajche' tyi pujkisañtye li ty'añ mi' majle a k'aba', yaxñäle, yuk'i aty'añ k'o jiñ li tsäy ts'ijb ba' mi xiñch'ik ipäso' jiñtyako'bä xk'ämbal tyi pejtyele kixtyaño.

Li tsätsäty'añ, yombä'yäl mi k'äjñel ba' li ya'ba yajñi', mi submejlem ijuñil tyi wen tsäts ichaleñtyel albil ya' tyi ñaxambä chap'e parapo, yik'oty je'el añ iyajñi' li rejimen ba' mi xojty'el li mulil.

IWAXÄKP'EJ IK'ABA'

Cha'añbä repormas tyi konstitusiõñ

Jo'läjämp'ej wuk'al (Artikulo 135).

Ili wäbä añbä Konstitusyoñ tiok'el ibejts'ijbuño otyi k'estyantyel. Tyi bele' ts'ijbuñtyel otyi k'estyantyel cha'añ mi yoke k'otyel tyi tyojlel, jiñ bi yom li Konkreso tyi li Uñon, tyi kaj bi ibotole chap'ej uxpejty kixtyañujo' ya'bä año' tyi Konkreso, cha'añbi mi k'eloma baje mi käytyäl jiñi muk'bä ik'estyaño' omuk'bä ibej ts'ijbuño' yik'oty-bi cha'an mi k'ajtyisaño' käytyäl tyi tyojlel yoñlel Lejislatura tyi Estarus.

Jiñi Konkreso tyi li Uñoñ otyi li Komisyoñ Permanente, mi tsijkema li botos tyi li Lejislaturas yik'oty ba' mi su'bo' sitä'äch ich'ujbiyo' cha'añ mi bej ts'ijbuño otyi k'estyäñtyel.

IBOLOMP'EJLEL IK'ABA'

Cha'añbä inbiolabililaty tyi li konstitusiõñ

Wäkläjämp'ejwuk'al (Artikulo 136). Ili Konstitusyoñ ma'añ mi sätyik'äjñibal yik'oty itsätsäle, anke añ kera' tyi tyojlel aj e'tyel, ba' mi wa'chokoñtyel tyi k'añol. che' tyi kaj aj asiyaj pamil, mi päk'o juntyikil aj e'tyel machbä ityel mi chaleñ baje añ yatyi prinsipiu muk'bä yäk' tyi tyioj mulilel, jiñ-bi che' mi cha' tyiaj ityijikñel lak lumal, mi cha' ochel tyi k'añol, yik'oty cha'añ mi tyoj'esañtyel yik'oty li tsätsä ty'añ añbä ik'äjñibal tsabä ik'ajtyiyo, mi yäk'o tyi xoty' mulilel, je'el tyälemo'bä tyi tiojlel kobierno yik'otyobä aj otsaj mul, ochemobi' je'el tsabä iyotsayo' ibä ikotyaño' aj otsaj mul..

ÑUMJACH-BÄ ARTIKULOS

Ñaxañbä Artikulo. Ili Konstitusyoñ mi yäjk'el tyi kãñol yik'oty mi yäjk'el tyi ch'ujänki ajk'el tyi k'ãñol yik'oty mi yäjk'el tyi k'añol tyi petytyäle Mejiku, peru mi kajyel tyi k'añol li tsätsä ty'añ cha'añbä eleksyoñ tyi li Supremos Poreres Pererales yik'oty tyi Estarus, muk'tyo-bi iwi'il ochel tyi k'añol, maxtyo-bi jiñik wa'li mi k'äjñel jiñtyo tyi jump'ejle Mayo tyi 1917, ya'bä oraj mi petyo'ibäj tyi Konkreso Konstitusyonal yik'oty mi yäk' tyi alo' itsätsä ty'añ jiñi kixtyañuj muk'bä ikajel tyi päjk'e käytyäl cha'añ mi yochel tyi toñel baje' lak Presirente tyi li Republika.

Tyi li eleksyoñtyak añbi ba' mi sujp'el, baje mi yäl ili artikulo, ba' ma'añ mi k'äjñel li fraksyoñ V tyi artikulo 82; che' mi yäl ili mach-bi ba'añ chu'ilom añety tyi toñel tyi Ejersitu, cah'añ mi a k'el awochi' tyi Liputarus otyi Senalor, jiñ wentaj ma'añ toñe muk'ety ya'tyi tiojel alistritu electoral ba' ts'ijbäbiletty, je'el mach-bi chubä mejl imäktyañety cha'an mi päk'etyo tyi x-e'tyel tyaltyobä iyujilel cha'añbä Konkreso tyi li Uñoñ, li Sekretariujo' yik'oty li Subsekretariujo' tyi Estarus, jiñ wentaj yabä' oraj mi lok'el jiñi Konbokatoriaj ma' käye' atoñel..

Cha'pejbä Artikulo. Jiñi añbä tyi tiojlel Porer Ejekutibo tyi li Nasyoñ, yabä oraj mi yäk'o' tyi kãñol ili Konstitusyoñ mi wa' kajelo' tyi eleksyoñ cha'añ Poreres Pererales, che' mi' chäleñtyel baje' iliyi' cha'añ li Konkreso weñ utsaty mi käytyäl tyi yorolel, ch'e taix-bi ujtyi itsiko' li boto caha'añ eleksyoñ Presirencial, mi su'bo maxki tyi käle cha'añ Presirente tyi li Republika, jiñ wentaj mi cha'leñtyel baje mi yäl tyi artikulo ujtyiebä tyi k'elol.

Uxp'ejbä Artikulo. Jiñi iyorel Konstitusyoñal tyaltyobä mi tiech itsijkel, cha'añ Liputarus yik'oty Senalores tyi jump'ejle sewtyemre tyalbä peru ñumeñixbä. Yik'oty icha'añbä li Presirente tyi li Republika mi tiejchel itsijkel tyi jump'ejle Liciembre tyi 1916.

Chämp'ejbä Artikulo. Li Senalores che' tyi yañtyakbä eleksyoñ tyaltyakbä mi tyajo' iñujp, cha'pej jabil jach mi jalijelo' tyi x-e'tyel, cha'añbi li Kamara tyi Senalores tyok'el icha' k'estyaño', tyi xiñty'oxlel, tyi cha'chap'le ja'bil.

Jo'pejbä Artikulo. Jiñi Konkreso tyi li Uñon mi kajel ipäk'o li Majjstrarus tyi li Suprema Korte tyi Justisya tyi li Nasyoñ, tyi yujilel mayo tyalbä cha'añ laj ts'äkäloix, mi käytyäl tyi jump'ejle Juñoj.

Ili eleksyoñtyak ma'añ mi k'äjñel li artikulo 96 jiñi muk'bä iyäl cha'añ ity'año aj säklayaj e'tyiyijib cha'añbä Lejislaturaj lokaltyakbä; peru li laj

päp'äloixbä cha'añ jach-bi ñaxañ cha'p'ej ja'bil mi jalijelo' baje pätyäl yaty artikulo 94.

Wäkp'ejbä Artikulo. Jiñi Konkreso tyi li Uñon añbi jump'ej iyujilel ba' mi kajel ichaleño' jiñi sesión ñumeñbä tyi yorolel iliyi mi tiejchel tyi 15 le awril tyi 1917, cha'añ mi päntyiyel tyi Colejio Elektoral, ba' mi tsijkel li boto, yik'oty ya'ba' mi käyo' ity'añ baje mi käytyäl li eleksyoñ tyi Presirente tyi li Republika, mi yälo' maxki tyi käyle: yik'oty je'el mi k'eloma tyi tsätsä ty'añle li Orkanika Tyi Tribunales tyi Sirkuitu yik'oty cha'añ li Listritu, li tsätsä ty'añle Orkanika tyi Tribunales icha'añbä Listritu Pereral yik'oty Lumtyak, añ tyi wentaj li Suprema Korte tyi Justisia tyi li Nasyoñ mi wa' päk'e tyi oraj li Majistrarujó' tyi Sirkuitu yik'oty Jueses tyi Listritu, yik'oty-bi tyi cha' tyojlel li Konkreso tyi li Uñon añ li eleksyoñ cha'añ Majistrarujó', Jueses tyi ñaxañbä ñumel tyi Listritu Pereral yik'oty Lumtyak; mi lu' ak'o tyi pejtyelex tsätsä ty'añ muk'bä ikajel ik'añ li Porer Ejekutibo tyi li Nasyoñ. Jiñi Majistrarus tyi Sikuitu yik'oty Jueses tyi Listritu, yik'oty majistrarus yik'oty Jueses tyi Listritu Pereral yik'oty Lumtyak, muk'bi ikajel ich'umo itoñel che aňtyoyom mi k'otyel li iro le juliuj tyi 1917, muk'ixbi ilo'aňtyelo' tsabä otsäñtyio' tyi tiojlel añbä tyi wentaj wa'li li poler Ejekutibu tyi li Nasióñ.

Wukp'ej Artikulo. Kojach w'ali, mi ke' k'elo' jiñi botos icha'año'bä senalores mi ke' k'elo' jiñi ñaxämbä listritu elektoral tyi jujump'ej estalrus yik'oty tyi listritu pereral jiñi senalores yakäbilo'bä mi' yäk'o' ikrerensial ak'ebilo'bä. Cha'añ mi' yakäntyel jiñi liputarus

Waxukp'ej Artíkulo. Jiñi suprema korte tyi li justisia añbä tyilak nasióñ, mike' kotyañonla tyi lak wokol, che' jach-bajche' ts'ijbubil tyi tsätsbä ty'añ chonkolbä ik'año' majlel.

Bolomp'ej Artíkulo. Jiñi ñaxañbä yumäl cha'añbä ili konstitusionalista, mi' yäk'eñtye ltyi' wenta jiñi ejekutibu añbä tyi uñoñ, cha'añ mi' päsmajlel tyi tsätsbä ty'añ bajche' mi' mel majlel ili eleksión, ñaxañ mi' much' chokontyelo' yai mi' yajkäñtyelo' jiñi x-toñelo' cha'añ jiñi poleres tyi li uñoñ.

Lujump'ej Artíkulo. Jiñob ta'bä ipensaliyo' otya'bä ichaayo' toñel cha'añ kopierno taki tejchi tyi' contra jiñi kopierno konstitusional mi' ke' xik'el tyi suol ya' tyi tsätsbä ty'añ cha'añ che' tyi' ñunsä ibä che' tyi' chuku arma otyi' xiki' x-toñelo' cha'añ mi' ñiki' melo' tyi' tyolel jiñi kopierno konstitusional.

Jumlujump'ej Artíkulo. Jiñi konkreso tyi li uñiõñ yik'oty jiñi estarus mi' k'elo' lak wokol che' campesinojoñla yik'oty che' x-toñejoñjachla, chäch bajche' ts'ibubil ya' tyi tsätsbä ty'añ jiñi konstitution añ ip'ätyälel tyi pejtyelel lak lum mejiku.

Chalujump'ej Artíkulo. Jiño' lak piälo' ta'bä' i chaayo' toñel tyi soltaro yik'oty jiño alälo' yik'oty jiñi x-me'ba' ixiko' yik'oty tyi' pejtyelelta'bä' yäk'äyo' jiñii kotyaya cha'añ lak lumal mejiku mi ke' yakeñtyelo' cha'añ mi' tyajo' ilirechu cha'añ mi' yak'eñtyelo' ñik'iju'beñtyak che' mi' yäl ili praksion yik'oty ya' tyi artikulo 27 chäch bajche' mi yäl ili tsätsbä ty'añ.

Uxlujump'ej Artíkulo. Mux iyäppe pejtyelbe'tya' ta'bä' ityajayo' jiñi x-toñelo' tyi'ka itoñel. yik'oty' jiñii yumo' o imajchi'lo' che' mi' yäl ili konstitusiõñ.

Chämlujump'ej Artíkulo. Mux iyäpo' jiñi sekretaria de justicia.

Jo' lujump'ej Artíkulo. Añ tyi' wenta jiñi poler ejekutibu añbä tyi uñõñ cha'añ mi' yäk' añtyi' wenta cha'añ mi' tyoisãñ tya'bä iyotsäyo' ibätyi' contra jiñi konstitusional ya' tyi pebreruj de 1913 che' tyi' contrajiyoy' jiñi kopiernu konstitusionalista.

Wäklujump'ej Artíkulo. Tyi 1° de septiembre mi' tyejche junta ya' tyi konkreso konstitusional cha'añ mi' k'elo' jiñi tsätsbä ty'añ añbä ya' tyi konstitusiõñ yik'oty cha'añ mi' k'elo' tyi' yorole che' bajche' mi' yäl ya' tyi artikulo 6° che' jeel mi' ch'ämo' tyi' weñtaik'elo' tyiutsätyjiñiartikulo 30,32,33,35,36,38,107 yik'oty jiñi iyujtyi'bal jiñi artukulo III jiñtyak ili artikulo yom iyäl bajche' yom chumlikoñla tyi utsäty wä' tyi lak lum mejiku chäch bajche' mi' yäl ili tsätabä ty'añ.

Wuklujump'ej Artíkulo. Jiño' templo yik'oty iweñletyak añbä icha'añ lu' i cha'añ lak lum mejiku che' bajche' mi' yäl ya'tyi praksioñ II ya' tyi artikulo 27 chäch bajche' mi' yäl ya' tyi konstitution política ya' tyi lak estarus unirus mejikanus mi' cha' tyoisano' ili tsätsbä ty'añ cha'añ chä'bä añ ip'ätyälel ya' tyi tsätsbä ty'añ.

Waxäklujump'ej Artíkulo. Mux ilajmel ik'äjñel.

Bolomlujump'ej Artíkulo. Mux ilajmel ik'äjñel.

Mi yäk' ya' baki mi yujtye tyembä cha'añbä KonKreso konstituyente tyi

Querétaro tyi junlujump'ej icha'k'al eneru tyi 1917.-presirente: Luis Manuel Roja, liputalo tyi estaru tyi jalisko.- tyejchi'bal Vice-presirente: Gral, de livision Cándido Aguilar, liputalo tyi estaru tyi Veracruz.- icha'tyiklé Vice-Presidente: Gral. Brigadier Salvador González Torres, liputalo tyi estaru tyi Oaxaca.- liputalo cha'añ estaru tyi aguascaliente: Daniel Cervantes.- Liputalo cha'añ territorio tyi baja kalifornia: Ignacio Roel.-liputalo tyi estaru tyi cohuila: M.Agurre Berlanga, Jose Ma. Rodriguez, Jorge E. Von Versen, Manuel Cepeda Medrano, José Rodríguez González yaj e'tyel).- Liputalo tyi Edo. Tyi Colima: prancisko Ramírez Villarreal.- LiputaLos cha'añ Edo. Tyi Chiapas: Enrique Suárez, Lisandro López, Daniel A. Cepeda, Cristóbal Ll. yik'oty Castillo, J. Amilcar Vidal.- LiputaLo cha'añ Edo. Tyi Chihuahua: Manuel M. Prieto.- Liputalos tyi Listritu pereral: Gral. Ignacio L. Pesqueira, Lauro López Guerra, Gerzayn Ugarte, Amador Lozano, Félix F. Palavicini, Carlos Duplán, Rafael L. de los Ríos, Arnulfo Silva, Antonio Norzagaray, Ciro B. Ceballos, Alfonso Herrera, Román Rosas y Reyes (Yaj e'tyel), Lic. Francisco Espinosa (Yaj e'tyel).- liputalos cha'añ Edo. Tyi lurango: Silvestre Dorador, Lic. Rafael Espeleta, Antonio Gutiérrez, Dr. Fernando Gómez Palacio, Alberto Terrones B., Jesús de la Torre.- liputaloscha'añ Edo. Tyi Guanajuato: Gral. Lic. Ramón Frausto, Ing. Vicente M. Valtierra, José N. Macías, David Peñaflo, José Villaseñor, Santiago Manrique, Lic. Hilario Medina, Manuel G. Aranda, Enrique Colunga, Ing. Ignacio López, Dr. Francisco Díaz Barriga, Nicolás Cano, Tte. Crnl. Gilberto N. Navarro, Luis Fernández Martínez, Luis M. Alcocer (Suplente), Ing. Carlos Ramírez Llaca.- liputalos cha'añ Edo. Tyi Guerrero: Fidel Jiménez, Fidel Guillén, Francisco Figueroa.- LiputaLos cha'añ Edo. De Hidalgo: Antonio Guerrero, Leopoldo Ruiz, Lic. Alberto M. González, Rafael Vega Sánchez, Alfonso Cravioto, Matías Rodríguez, Ismael Pintado Sánchez, Lic. Refugio M. Mercado, Alfonso Mayorga.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Jalisco: Marcelino Dávalos, Federico E. Ibarra, Manuel Dávalos Ornelas, Francisco Martín del Campo, Bruno Moreno, Gaspar Bolaños B., Juan de Dios Robledo, Ramón Castañeda y Castañeda, Jorge Villaseñor, Gral. Amado Aguirre, José I. Solórzano, Francisco Labastida Izquierdo, Ignacio Ramos Praslow, José Manzano, Joaquín Aguirre Berlanga, Gral. Brigadier Esteban B. Calderón, Paulino Machorro y Narváez, Crnl. Sebastián Allende, Jr.- Liputalos cha'añ Edo. tyi México: Aldegundo Villaseñor, Fernando Moreno, Enrique O'Fárril, Guillermo Ordorica, José J. Reynoso, Antonio Aguilar, Juan Manuel Giffard, Manuel A. Hernández, Enrique A. Enríquez, Donato Bravo Izquierdo, Rubén Martí.- Liputalos cha'añ Edo. tyi Michoacán: José P. Ruíz, Alberto Peralta, Cayetano Andrade, Uriel Avilés, Gabriel R. Cervera, Onésimo López Couto, Salvador Alcaraz Romero, Manuel Martínez Solórzano, Martín Castrejón, Lic. Alberto Alvarado, José Alvarez, Rafael

Márquez, José Silva Herrera, Amadeo Betancourt, Francisco J. Múgica, Jesús Romero Flores.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Morelos: Antonio Garza Zambrano, Alvaro L. Alcázar, José L. Gómez.- Liputalos cha'añ Edo. tyi Nuevo León: Manuel Amaya, Nicéforo Zambrano, Luis Ilizaliturri, Crnl. Ramón Gámez, Reynaldo Garza, Plutarco González, Lorenzo Sepúlveda (Yaj e'tyel).- Liputalos cha'añ Edo. tyi Oaxaca: Juan Sánchez, Leopoldo Payán, Lic. Manuel Herrera, Lic. Porfirio Sosa, Lic. Celestino Pérez Jr., Crisóforo Rivera Cabrera, Crnl. José F. Gómez, Mayor Luis Espinosa.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Puebla: Dr. Salvador R. Guzmán, Lic. Rafael P. Cañete, Miguel Rosales, Gabriel Rojana, Lic. David Pastrana Jaimes, Froylán C. Manjarrez, Tte. Crnl. Antonio de la Barrera, Mayor José Rivera, Crnl. Epigmenio A. Martínez, Pastor Rouaix, Crnl. de Ings. Luis T. Navarro, Tte. Crnl. Federico Dinorín, Gral. Gabino Bandera Mata, Crnl. Porfirio del Castillo, Crnl. Dr. Gilberto de la Fuente, Alfonso Cabrera, José Verástegui.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Querétaro: Juan N. Frías, Ernesto Perrusquía.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi San Luis Potosí: Samuel M. Santos, Dr. Arturo Méndez, Rafael Martínez Mendoza, Rafael Nieto, Dionisio Zavala, Gregorio A. Tello, Rafael Curiel, Cosme Dávila (Suplente).- Liputalos cha'añ Edo. tyi Sinaloa: Pedro R. Zavala, Andrés Magallón, Carlos M. Ezquerro, Cándido Avilés, Emiliano C. García.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Sonora: Luis G. Monzón, Ramón Ross.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Tabasco: Lic. Rafael Martínez de Escobar, Santiago Ocampo, Carmen Sánchez Magallanes.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Tamaulipas: Crnl. Pedro A. Chapa, Ceferino Fajardo, Fortunato de la Híjar, Emiliano Próspero Nafarrete.- Liputalos cha'añ Territorio de Tepic: Tte. Crnl. Cristóbal Limón, Mayor Marcelino Sedano, Juan Espinosa Bávara.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Tlaxcala: Antonio Hidalgo, Ascensión Tépal, Modesto González y Galindo.- Liputalos cha'añ Edo. de Veracruz: Saúl Rodiles, Enrique Meza, Benito Ramírez G., Eliseo L. Céspedes, Adolfo G. García, Josafat F. Márquez, Alfredo Solares, Alberto Román, Silvestre Aguilar, Angel S. Juarico, Heriberto Jara, Victorio N. Góngora, Carlos L. Gracidas (Suplente), Marcelo Torres, Juan de Dios Palma, Galdino H. Casados, Fernando A. Pereyra.- Liputalos cha'añ Edo. Tyi Yucatán: Enrique Recio, Miguel Alonso Romero, Héctor Victoria A.- Liputalos cha'añ Edo. tyi Zacatecas: Adolfo Villaseñor, Julián Adame, Jairo R. Dyer, Samuel Castañón, Andrés L. Arteaga, Antonio Cervantes, Crnl. Juan Aguirre Escobar.- Secretario: Fernando Lizardi, Liputalo cha'añ Edo. Tyi Guanajuato.- Secretario: Ernesto Meade Fierro, Liputalo cha'añ Edo. Tyi Coahuila.- Secretario: José M. Truchuelo, Liputalo cha'añ Edo. Tyi Querétaro.- Secretario: Antonio Ancona Albertos, Liputalo cha'añ Edo. Tyi Yucatán.- Prosecretario: Dr. Jesús López Lira, Liputado cha'añ Edo. Tyi Guanajuato.- Prosecretario: Fernando Castaños, Liputalo cha'añ Edo. Tyi

Durango.- Prosecretario: Juan de Dios Bojórquez, Liputaru cha'añ Edo. Tyi Sonora.- Prosecretario: Flavio A. Bórquez, Liputalo cha'añ Edo. Tyi Sonora. Che' bajche' ili mi' su'b tyi imprimiriñtyel, che' mi' maj yik'oty mi' su'b tyi' pejtyelel republika cha'añbä mi lak kumpliriñ.

Ak'ä tyi Palasio Nasional tyi kolel lum keretaro, tyi' sinkoj-le (5) pebreru tyi 1917- **B. KARRANSA** – Rubrika.

Al C. Lic. aj-Manuel Awirre Berlanka, yaj ts'ijbuyaj tyi' lespachu kobiernu Mejiku.

Mu'bä k-cha'leñ tyi hónrame mik su'beñety cha'añ mi asu'beño' yantyak. Konstitusióñ yik'oty repormas.- Mejiku. Jop'ej-lel pebreru tyi 1910 yik'oty wukp'ej.- **AGUIRRE BERLANGA**.

Cha'añ kixtyañujo'.

GLOSARIO DE TÉRMINOS JURÍDICOS
EMPLEADOS EN LA TRADUCCIÓN DE LA
CONSTITUCIÓN POLÍTICA DE LOS ESTADOS
UNIDOS MEXICANOS

CH'OL DE TABASCO

A

Ajk'elñumel	'Ceder'
Ajmeloñelo'	'Jurídicos'
Ajñi	'Arraigo'
Ak'tyojel	'Garantía'
Ak'tyojel	'Garantía'
Alälaty'añ	'Dispongan'
Alty'añ	'Opinión'
Añtyobä k'äjñibal	'Vigencia'
Añtyobäyom	'Carencias'
Awäk'tyiñuk	'Creencia'
Awomächma	'Dispuesto'

B

Ba'año' chumul	'Hábitat'
Ba'kuxyäl	'Nación'
Ba'tyejchem	'Bases'
Bajche' yomonla, tyoj ma'cha'leñ, tyoj ma'päs-abäj	'Modalidades'
Bajche'añ	'Condición'
Bajñe ch'ämo' tyi ñuk-ity'añ	'Soberanía'
Bele ñumel	'Siempre'
Bele' k'uxul,	'Subsisten'
Bele'añ, ts'amäjach, yajach añ	'Permanente'

Ch'

Ch'oyoloñ	'Nacionalidad'
Ch'ubiñ tyik'ol	'Respeto'
Ch'ujuya	'Religión'
Cha'año'bä	'Tenencia'
Cha'chajpäntyel	'Procedimiento'
Cha'lenla	'Tradición'
Cha'leñtyel, chajpa mejle	'Ejercicio'
Chajpa k'uxbiya	'Conciliación'
Chajpa mulil, tyoj-isaj mulil	'Juicios'
Chajpäbilbä	'Dispuesto'

Chajpäntyel ty'añ	'Institución'
Chäkibil	'Prohibido'
Che'mi yäl	'Reiterada'
Che'mikäla	'Tratándose'
Chesbäk	'Objeto'
Chilbeñ	'Restringir'
Chujki'	'Distrito'
Chukul	'Municipio'
Chuyom	'Preferente'

C

Comoñ chajpa,	'Colectivamente'
---------------	------------------

E'

E'tyeji'bäl	'Ayuntamiento'
-------------	----------------

I

Ibäjaxtyo	'Estado civil'
Ikämbal icha'liyajo'	'Cultura'
Ipejtyele	'General'
Ipijtyal	'Aspiración'
Ityojlel	'Cuenta'
Ixik' wiñiko'	'Género'

J

Jak'	'Replica'
Jalityesaj	'Rezagos'
Jalityesañ	'Prorrogarse'
Jilemix, jalemix	'Plazo'
Jiñachbä	'Exclusivismo'
Jkotyanlakbä	'Contribuir'
Jomoñelo'	'Fraternidad'
Jop'cha'leñ	'Acción'

Jopolo'	'Social'
Joptyäle	'Audiencia'
Joptyäle	'Audiencia'
Ju'saj p'ätyäle	'Regular'
Ju'saj p'ätyälel	'Menoscabar'
Jumuch' k'uxbila	'Fraternidad'
Jumujk'	'Temporal'
Junlajal	'Equidad'
Junlajal	'Igualdad'

K'

K'ajtyibentyelo'	'Consulta'
K'änla	'Recurso'
K'än	'Ejercicio'
K'el tyak'iñ, tsik tyak'iñ	'Economía'
K'elelbä	'Operadas'
K'elmulil	'Tribunal'
K'emulil	'Juez'
K'ok'lel	'Salud'
K'uxbinlak bäj	'Respetar'
Kächol	'Penal'
Käjchel	'Encarcelado'
Kämbalo'	'Servidumbre'
Känlaj kbäj	'Identidad'
Känätyäntyel	'Preservar'
Känätyäntyel	'Protección'
Kaňtyäle	'Públicos'
Klumal ba' kolemonla	'Patria'
K-lumuch	'Patria'
Kojlisäntyel, cha'lisaj	'Libertad'
Kolech'okjemtyäle	'Nacionalidad'
Kolel ityajó' tyak'iñ	'Economía'
Kolem lum, kalem chumli', chumtyälo'	'Pueblos'
Komäch majlel	'Dispuesto'
Komoñ tyoj-isaj	'Coadyuvara'
Kotyajk'ämbal	'Servidumbre'

L

Laj kmelbal ñamäl	‘Costumbre’
Lajal ak’äl	‘Laica’
Lajalach	‘Igualdad’
Lajalbä	‘Conforme’
Lajk ña’al	‘Raíz’
Lak bajñe mel, kchajpanla	‘Autonomía’
Lak cha’añ	‘Propiedad’
Lämtyojlel	‘Menoscabar’
Lerecho, atyojle	‘Derecho’
Letsel	‘Acrecentamiento’
Liputaru	‘Diputado’
Lu’ pojbeñtye	‘Confiscación’
Lu’cha’añ	‘Bienes’
Lumajil, chutylum, bĩtyachumtyälo’	‘Comunidades’
Lumal	‘Comunidad’

M

Ma’ambä tyojó’	‘Discapacidad’
Ma’añ chuki tyi cha’le	‘Desistimiento’
Ma’añ k’äjñibal	‘Anular’
Ma’añ lok’tyisäñtye	‘Derogación’
Mach mej tyi sujtyisäñtye	‘Inalienable’
Majtyañ toñel, tyä’läñtye	‘Esclavitud’
Mäkäl, mach yäk’ä	‘Hostilidad’
Mañabäyiläl, jimbäyilal	‘Indiciado’
Mejlemixbä	‘Garantizado’
Mel tyojejachbä	‘Justicia’
Melbäl	‘Proceso penal’
Melbil, tyoj-isa	‘Formas’
Meloji’bäl	‘Jurisdicción’
Miristeriu	‘Ministerio’
Mu’bä ik’el laj k-mul	‘Pericial’
Mujachbä mulañ	‘Interés’
Muke’ mul	‘Omisión’

N

Naxañtyeche' 'Caso'

Ñ

Ña'al tye'el 'Materia'
 Ñ'tyaya 'Conciencia'
 Ñaxambä 'Primeró'
 Ñaxañ tyejchel 'Inicio'
 Ñaxañtyo-päsol 'Preceptos'
 Ñijkañ juñ, mu'bu k'el ichajpañ 'Administrativa'
 Ñik'isu'beñtye 'Ataque'
 Ñotychuku 'Sustentar'
 Ñumel, ñunsuntyel 'Acceder'
 Ñunsaj 'Acceso'
 Ñunsajbä 'Disfrute'
 Ñunsuñtyel 'Exceder'
 Ñup'ul 'Retenido'

O

Orajach 'Prioritario'
 Otsaj mul 'Delinquir'

P'

P'ätyälba ye'tyel 'Judicial'
 P'ätyälbä ye'tyel 'Ministerio'
 P'ätyälix 'Robustecer'
 P'ump'umbä 'Indígena'

P

Pajtyäbil 'Inculpado'
 Päk' e'tyel 'Democrático'

Päs mulil	‘Tipificado’
Päsäl tyi wutyäl	‘Pública’
Päsälixbä, ts’ijbälixbä	‘Decretar’
Pästsikilbä	‘Especificidades’
Pejtyäle kixtyañ	‘Público’
Pejtye pusk’al	‘Plenamente’
Pereral	‘Federal’
Publiku	‘Público’

S

Säklaj, tsaj päk’e	‘Democrático’
Säklantyetyañ	‘Inquisición’
Säklatyañ, tsiktyisaj	‘Información’
Senalores	‘Senadores’
Sojkisaj	‘Perturbar’
Submejlembä	‘Garantiza’
Subpäsoñel	‘Manifestación’
Sujmel, mu’bu chajapañ	‘Constitución’

T

Tä’äch k’eleyety	‘Flagrancia’
Tojbä ña’tyañ	‘Moral’

Ts’

Ts’ijbubilbä, albi su’bulbä	‘Establecido’
Ts’insaj ixujty’ilel	‘Organismo’
Ts’insajlel	‘Órgano’
Ts’u’bu, lok’otye	‘Sustraiga’

Ts

Tsätsbä ty’añ, p’isibä ty’añ, Tsiktyisañ	‘Ley’ ‘Fomentar’
---	---------------------

Tsiktyisäñtye	'Publicara'
Tsu'lojtyel	'Conservar'

Ty

Tyä'läñtye	'Abuso'
Tyäme lum	'Predios'
Tyejchi'	'Fundado'
Tyi ñunsuj	'Acredite'
Tyijikñayo'	'Privilegios'
Tyijk'lum, tyijklum	'Territorio'
Tyijwäye, ñänsajbäj	'Gozar'
Tyiklum, tyejlum	'Ciudad'
Tyoy much'ilonla	'Integridad'
Tyobjä melbä	'Físicos'
Tyojelbä	'Criterio'
Tyoy-isabil	'Específico'
Tyoy-itsäntyel	'Mejorar'
Tyuch'u	'Señale'

Y

Yejchi'bal	'Principio'
------------	-------------

U

Uts'aty	'Natural'
---------	-----------

W

Wa'wa'ñäyel	'Vagancia'
Wäi ñatyañ	'Prevea'
Wajleñtye, choko'b Ñaj	'Discriminación'
Wenle	'Dignidad'
Weñächbä icha'leñ	'Fuero'
Wiñik Ixik	'Sexo'
Wiñiko'bä ixiko'bä	'Género'

X

Xäk'tyäbity'añ	'Etnolingüística'
Xcholelo'	'Agricultura'
Xik'i	'Rigen'
Xik'ilo'ächbä	'Obligados'
Xintyejel	'Federativa'
Xñijkaló'	'Política'
Xuk'choko (ñ)	'Normas'
Xuk'li'	'Fundamental'
Xuk'ul tyi tyojle	'Independencia'
Xyambäpamilo', m'añch'oyolo'	'Extranjero'

Y

Ya' ba' chukul	'Entidad'
Yä'beñ tyi tyojle, awomäch yu'bil	'Disposición'
Yajibäl kotya	'Institución'
Yajk'ämbalo' kobiernu	'Funcionario'
Yajkañ	'Preferencia'
Yajñi	'Área, Ámbito'
Yäk'	'Establece'
Yäk'bal, ak'bal	'Otorga'
Yäk'o, kotyaya	'Participación'
Yälba ty'añ	'Expresión'
Yäle', lajalbä, chukulbä	'Relativa'
Yäl-ujtye	'Determinar'
Yäsiñ	'Atente'
Yomäch majel icha'leñ	'Comulgando'
Yujilbä	'Competencia'
Yujtyi' albi	'Termino'

KONSTITUSIÓN POLITIKAJ TYI LI ESTARUS UNIRUS MEJIKANUS
CONSTITUCIÓN POLÍTICA DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS
EN CH'OL DE TABASCO

Se terminó de imprimir en los talleres de Imprenta SGAMS,
1ra cda. de San Andrés Tetepilco núm. 6, col. San Andrés Tetepilco,
Deleg. Iztapalapa, C.P. 09440, México D.F., en el mes
de diciembre de 2012, con un tiro de 1000 ejemplares.
En la edición se utilizó papel bond ahuesado de 90 g para
los interiores y cartulina couché de 210 g para los
forros; en la composición del texto se utilizó
la familia Scala Regular.